

UNIVERZITET U SARAJEVU FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK: SIGURNOSNE I MIROVNE STUDIJE

PRIJAVA TEME ZA MAGISTARSKI RAD

“Zaustavljanje odliva mladih ljudi iz Bosne i Hercegovine u funkciji jačanja sigurnosti države”

STUDENT:

Nejra Durak

Broj indexa: 901/II-SPS

MENTOR:

Prof.dr. Selmo Cikotić

Sarajevo, decembar 2022.

SADRŽAJ

UVOD	1
GLAVA I	3
TEORISKE OSNOVE ISTRAŽIVANJA.....	3
1.1 Polazna naučna i druga saznanja o temi istraživanja	3
1.2 Fundamentalna naučna pitanja koja proizilaze iz obrade saznanja naučne teme	6
1.3 Koncept traganja za odgovorima i projekcija mogućih odgovora na evidentirana naučna pitanja (na fundamentalna pitanja)	6
1.4 Problem istraživanja.....	7
1.5 Predmet istraživanja.....	8
1.6 Naučni i društveni ciljevi istraživanja.....	9
1.6.1 Naučni cilj	9
1.6.2 Društveni cilj.....	9
2. Hipoteze	10
3. Metode istraživanja	10
4. Naučna i društvena opravdanost istraživanja	12
4.1 Naučna opravdanost istraživanja.....	12
4.2 Društvena opravdanost istraživanja.....	12
5. Kategorijalno pojmovni i terminološki sistem (kategorije i pojmovi i njihovevažne definicije).....	13
GLAVA II.....	17
ODLIV MLADIH SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU.....	17
2.1 „Odliv mozгова“	17
2.2 Pojmovno određenje odliva mozгова.....	19
2.3 Uzroci migracija.....	20
2.4 Ekonomske posljedice odliva mozгова.....	21
2.5 Specifični uzroci odliva mozгова.....	23
2.6 Historijski osvrt migracija iz Bosne i Hercegovine	26
2.7. Odnos države prema pitanju odlaska mladih iz nje	28
2.8. Posebnosti odnosa državnih struktura Bosne i Hercegovine prema odlasku mladih.....	31
2.9 Emigracijske ambicije mladih.....	33
2.10 Najznačajniji faktori i determinante emigracija.....	34

GLAVA III.....	37
MLADI U BOSANSKOHERCEGOVAČKOM DRUŠTVU	37
3.1 Mladi u bosanskohercegovačkom društvu.....	37
3.2 Zapošljavanje i obrazovanje mladih	46
3.3 Pogoršanje uslova za mlade u bh. društvu	48
3.4 Kriza porodice u savremenom društvu	50
3.5 Životni stilovi mladih u Bosne i Hercegovine	55
3.6 Sistem vrijednosti i socijalno povjerenje	58
3.7 Demokratija i politika	62
GLAVA IV	64
ZAUSTAVLJANJE ODLIVA MLADIH LJUDI IZ BOSNE I HERCEGOVINE U FUNKCIJI JAČANJA SIGURNOSTI DRŽAVE	64
4.1 Sigurnosna politika u Bosne i Hercegovine.....	64
4.2 Prijedlog strateških smjernica	65
4.3 Zapošljavanje mladih kao prioritet	66
4.4 Kvalitet obrazovanja mladih u bh. društvu	68
4.5 Unapređenje kvaliteta života.....	69
4.6 Aktivizam mladih.....	70
4.7 Dijaspورا Bosne i Hercegovine- sigurnosne dileme	71
4.8 Razvoj nauke, kulture i sporta	74
4.9 Uspostavljanje bolje saradnje sa dijasporom	76
4.10 Kreiranje pozitivnog narativa u javnom prostoru	77
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	78
POPIS LITERATURE	81
INTERNET IZVORI:	83
SKRAČENICE:	84

UVOD

Ljudi su društvena bića koja ponekad vole mijenjati sredinu u kojoj borave. Ali ono što ih razlikuje je prvenstveno motiv zbog kojeg se odlučuju na selidbu.

Emigracija kao proces je u historiji čovječanstva postojala oduvijek, a ljudi su se selili iz raznih razloga, zbog ratova, potrage za poslom, za sigurnošću, za boljim uslovima života. Međutim, kao najčešći razlog dobrovoljne emigracije danas se navode ekonomski razlozi. Psiholozi kažu da su ljudi koji emigriraju obično mladi i sredovječni ljudi koji teže boljem zaposlenju i životnom standardu, sigurnosti i vjeri u budućnost. Kroz ovaj proces su uglavnom na dobitku zemlje primatelji koje na ovaj način dobijaju stručnjake specijaliste i/ili jeftinu radnu snagu. Jedan od osnovnih problema sa kojima se Bosna i Hercegovina (BiH) danas suočava jeste upravo emigracija odlazak velikog broja, naročito mladih ljudi iz zemlje. Prema izvještaju Svjetske banke pod nazivom "Migracije i odliv mozgova u Evropi i centralnoj Aziji", objavljenom sredinom oktobra 2021. godine, Bosnu i Hercegovinu je do sada (uključujući i ratni period) napustila gotovo polovica stanovništva, odnosno 49,5 posto. Vlada Federacije Bosne i Hercegovine je nakon posljednje sjednice u 2021. godini objavila da je prema dostupnim zvaničnim podacima agencija za statistiku zemalja prijema i bh. diplomatsko konzularnih predstavništava u svijetu, procijenjeno da u iseljeništvu živi više osoba porijeklom iz Bosne i Hercegovine nego što ih ima u matici zemlji. Prema toj informaciji, vani ih je najmanje dva miliona ili 56,6 posto od 3.531.159 ukupnog bh. stanovništva. U ovu kalkulaciju se ne uzimaju stanovnici Republike Turske, koji su porijeklom iz Bosne i Hercegovine.

Različite procjene govore da su tamo nalazi 2-8 miliona ljudi porijeklom iz Bosne i Hercegovine. Trend odlaska se nastavlja, prvenstveno kod mladih, što ovu zemlju stavlja na 16. mjesto u svijetu po stopi emigracije u odnosu na broj stanovnika (od ukupno obuhvaćenih 214 zemalja i teritorija). Mladi predstavljaju temelj razvoja svakog društva. Međutim, današnja generacija suočava se s višestrukim izazovima. Prema Evropskoj uniji, postoji realan rizik da današnja generacija „mladih“ neće imati mogućnosti i prilike poput svojih roditelja i sve se više suočavaju s nesigurnom budućnošću. Sve to je rezultat tehnoloških promjena, demografskih trendova, diskriminacije, socijalne isključenosti, lažnih vijesti i populizma, a efekti ovih trendova na radna mjesta, vještine ili način na koji funkcioniše demokratija još su nedovoljno istraženi.

Ono što je veoma važno istaći je i nezaposlenost mladih.

Nezaposlenost mladih je u porastu širom Evrope, posebno u manje razvijenim zemljama. Nivo nezaposlenosti danas treba promatrati ukontekstu: i) povećane fleksibilnosti tržišta rada koja mladima otežava osiguranje stabilnog zaposlenja, ii) širenja visokog obrazovanja, koje je slabo

usklađeno s promjenjivom strukturom vještina koje zahtijevaju poslodavci, iii) migracijom mladih, koja je obimnija, selektivnija i raznolika, kao i iv) nasljeđima porodične radne povijesti koji stvaraju nove oblike polarizacije za mlađe generacije (O'Reilly et al., 2015).

Istovremeno, mladi su jedna od najdinamičnijih društvenih grupa koja pokazuje veću sklonost promjeni prebivališta, poslova i odnosa u poređenju s drugim dobnim skupinama. Odluke o migraciji uglavnom su povezane s godinama, i to na način da se vjerovatnost migracije smanjuje kako ljudi stare (Van Dalen & Henkens, 2013). Kao posljedica toga, migracije mladih su danas u porastu, i to posebno u zemljama u razvoju, gdje migracije predstavljaju strategiju za unapređenje životnih šansi i izbora (Heckert, 2015). Ono čemu svjedočimo danas u Evropi i svijetu jeste veliki val migracija mladih iz manje razvijenih zemalja, što ima višestruke posljedice, kako za zemlju porijekla, tako i za zemlju odredišta.

Migracije su složen fenomen i proces koji uključuje subjektivnu procjenu i preispitivanje čitavog niza međusobno povezanih motiva (Borozan, 2014). To ovaj proces čini prilično teškim za praćenje. Kada su u pitanju migracije, socijalna skupina mladih posebno je pogođena raznim push i pull faktorima (Franc et al., 2019). Naime, migracijske aspiracije mladih su najčešće determinirane kombinacijom push faktora, koji ih motiviraju da napuste matičnu zemlju (siromaštvo, nemogućnost zapošljavanja, niske plaće i sl.) i pull faktora, koji ih privlače u novu zemlju ili mjesto (visok životni standard, politička stabilnost, mogućnost zapošljavanja i sl.). Iako mnoge studije pokazuju da je dominantna determinanta emigracijskih aspiracija vezana za dob (mlađe osobe su sklonije iseljavanju), ovaj efekat se ne može promatrati izolirano, već se obično kombinira s drugim karakteristikama pojedinaca, domaćinstava ili društva (Čičić et al., 2019).

Istraživanja pokazuju da se emigracijske aspiracije i inicijative povećavaju ako su ispitanici mladi, nezaposleni i visokoobrazovani (Kennan & Walker, 2011; Van Dalen et al., 2005). Također, Van Dalen & Henkens (2008) primjećuju da su emigracijske namjere mnogo veće kod mladih koji svoje zdravstveno stanje doživljavaju kao dobro. Gibson & McKenzie (2011) tvrde da je ključni pokretač emigracija mladih percepcija lokalnog zapošljavanja i rada u kombinaciji s nedostatkom mogućnosti za lični razvoj. Dvadeset godina od Daytonskog mirovnog sporazuma, Bosna i Hercegovina se još uvijek suočava sa ekonomskim, društvenim i političkim izazovima. Ovi izazovi su u velikoj mjeri povezani sa poteškoćom države da nađe zajednički nazivnik za politički i ekonomski razvoj zemlje.

GLAVA I

TEORISKE OSNOVE ISTRAŽIVANJA

1.1 Polazna naučna i druga saznanja o temi istraživanja

Naučno verifikovano saznanje upućuje na značaj jačanja sigurnosti države u svrhu zaustavljanja odliva mladih mozgova iz Bosne i Hercegovine i druge pozitivne procese u državi

Taj značaj zasnovan je prvenstveno na otvaranju dodatnih programa podrške koji će većem broju mladih omogućiti da u okviru prakse ili pripravničkog staža steknu prva radna iskustva na bh. tržištu i tako im otvoriti perspektivu za pronalaženje zaposlenja.

Postoje mnoge publikacije, kao i drugi izvori, naučna i druga saznanja koji se mogu koristiti u ovom naučnom istraživanju.

Ono što politika u Bosne i Hercegovine ne razumije je upravo ono na što zemlje kao što je Njemačka računaju. Svaka ekonomska i društvena stabilnost zasniva se na pismenom, radno sposobnom, obrazovanom, stručno osposobljenom, jezički i na razne druge načine kvalificiranom segmentu stanovništva. Njemačka će zasigurno, i zbog broja Bosanaca i Hercegovaca koji već žive tamo (u koje nisu uvrštene desetine hiljada onih koji su naturalizirani, te onih koji tu, sezonski, privremeno borave), pojačano raditi na stvaranju pogodnih uslova za odlazak što većeg broja ljudi sa Balkana. Jer, integracija stanovništva s prostora bivše Jugoslavije u njemačko društvo pokazala se više nego uspješna. Naši se radnici cijene, naši medicinski stručnjaci, pravnici, finansijski eksperti, ekonomisti, mašinci, građevinci i arhitekta su važan dio mozaika moderne njemačke ekonomije.

Ono što će nam ostaviti su stari, onemoćali, onesposobljeni, nepismeni, neobrazovani.

Oni ne mogu finansijski održati ovaj inače finansijski neodrživ sistem. Sve i da pretpostavka da su upravo oni stubovi stabilnosti našim nacionalistima nije tačna, postavlja se pitanje ko će ovo višedecenijsko političko „orgijanje“ nad našim sudbinama na kraju platiti. Neko mora zaraditi sva ta primanja parlamentaraca, ministara, direktora, članova uprava i mora onih koji su zaposleni bez povoda i potrebe. ¹ Ko će plaćati nerad onih koji su se kroz sve ove godine nezamislivo obogatili?

U moru problema s kojima se moramo suočiti, bavimo se najmanje onima od kojih naše postojanje kao političke zajednice najviše zavisi. Početi od ove projekcije, shvatiti da nam vrlo brzo, u inače rastuće neprijateljskom okruženju, prijete demografski, bukvalni nestanak, prvi je korak u borbi protiv istog. (Gratz, 2019).

---

¹ <https://analiziraj.ba/odliv-mozgova-bosna-i-hercegovina-radi-njemacka-se-grad/> (pristupljeno 16.7.2022.)

Država se nije dovoljno pozabavila ovom gorućom temom. Tokom proteklih nekoliko godina Bosnu i Hercegovinu je napustio veliki broj njenih stanovnika, kako zbog političke situacije tako i zbog loših socio-ekonomskih uvjeta za život, zbog čega stručnjaci upozoravaju da je potrebno hitno poduzeti mjere kako bi se, ako ne zaustavio, onda barem smanjio trend iseljavanja stanovništva, posebno mlađih osoba.

Iako nema zvaničnih podataka o broju građana Bosne i Hercegovine koji su otišli da žive i rade u drugim državama, istraživanje Unije za održivi povratak i integracije pokazuje da je Bosne i Hercegovine tokom proteklih desetak godina napustilo nekoliko stotina hiljada ljudi. (Radio Sarajevo, 2021)

Stručnjaci smatraju da je potrebno hitno djelovati i poduzeti potrebne mjere kako bi se zaustavio ili bar donekle smanjio trend iseljavanja iz Bosne i Hercegovine u narednom periodu. Pojam države se različito shvata i definiše. Pojmovno određenje države oduvijek je bilo u centru pažnje mnogih teoretičara. U tom smislu, može se govoriti o antičkim, feudalnim, buržoaskim (religijskim) i savremenim gledištima o državi (i pravu). U okviru buržoaskih gledišta javlja se veći broj teorija, od kojih najveću pažnju zaslužuju: prirodopravna teorija, istorijska pravna škola, sociološke teorije o državi i dogmatsko-normativističke teorije. Definisanjem države bavili su se i marksisti, iza kojih su ostala velika djela posvećena državi i pravilima njenog funkcionisanja. Iako se iza različitih gledišta o državi skrivaju i različita gledišta o njenoj suštini, njenim obilježjima i njenoj prirodi, činjenica je da se u njima može naći i ponešto zajedničko, pod uslovom da se eliminišu religiozne teorije i religiozna shvatanja.

U tom kontekstu, može se zaključiti da su im zajednički sljedeći stavovi:

- 1) da je država društvena pojava, nastala u posebnim društvenim okolnostima;
- 2) da su nastanak države iziskivale realne društvene potrebe, koje nisu u svemu i na svim prostorima bile identične;
- 3) da država raspolaže monopolom fizičke sile, kao najvećom silom u društvu, i
- 4) da država stvara pravo u skladu sa svojim potrebama i interesima, odnosno radi regulisanja i očuvanja aktuelnih društvenih odnosa i svoje pozicije u društvu.

Na osnovu rečenog proizilazi da nije lako dati jednostavnu i opšteprijehvatljivu definiciju države. To su pokušali mnogi, ali ih je vrijeme brzo demantovalo. Naravno, tu se misli i na osporavanja koja prate definicije gotovo svih ozbiljnijih pojmova. Može se konstatovati da je država, shvaćena u širem smislu, društvena organizacija koja raspolaže monopolom za fizičku prinudu radi očuvanja postojećeg državno-pravnog poretka i njegovih vrjednosti, kao i radi očuvanja svog položaja u društvu. Prema tome, za pojam države se vezuje više elemenata, spoljašnjeg i unutrašnjeg karaktera. Naime, saglasno

navedenoj definiciji, država je: društvena organizacija, organizacija koja raspolaže monopolom za fizičku prinudu (koji se smatra najvećim i najjačim u zemlji, odnosno u društvu), organizacija koja se zalaže za očuvanje postojećeg državnopravnog poretka i njegovih vrijednosti, i organizacija kojoj je stalo do očuvanja svog položaja u društvu.²

Društvo je izrazito nezadovoljno situacijom u kojoj se nalazimo. Kada dođete u situaciju da ne prođete na konkursu zato što je neko došao na to radno mjesto nepotizmom, izgubite sigurnost da u ovoj zemlji možete uspjeti zahvaljujući svom radu, trudu i ličnom razvoju, i ljudi jednostavno ne žele da žive u tom sistemu. S druge strane, kada se žalite i pokušate ispraviti tu nepravdu, ako sistem ne funkcioniše da tu nepravdu ispravite i u tome ne uspijete, onda znate da za vas kao čovjeka, koji je neuvezan i koji nema političke i lične veze, nema prostora da uspijete u takvom društvu. Potrebno je posvetiti veću pažnju privatnom sektoru, jer je to jedini sektor koji omogućava uspjeh i napredak ljudima koji dovoljno investiraju u lični razvoj.

Zato je vrlo važno da javne politike omoguće privatnom sektoru da se razvija i da dođe na taj stadijum da bude nosilac i generator kako ekonomskog razvoja, što danas već i jeste, tako i generator političkih i svih ostalih promjena u društvu. Prije svega, mladi trebaju da dobiju šansu da zarade platu. Veliki broj mladih ljudi, čak šest od deset mladih u Bosne i Hercegovine ne radi, znači nikada nije dobilo priliku da zaradi platu. Inicijalni korak bi bio omogućiti mladima da dođu do posla i, naravno, drugi korak je da dobiju bolje plate. Mladima treba omogućiti da dobiju znanja i vještine koje su potrebne na tržištu rada, u industrijama i branšama u kojima su plate značajno više od našeg prosjeka. Mi, stoga, prvo moramo prekinuti lanac hiperprodukcije ljudi koji su nezapošljivi na tržištu rada i omogućiti mladima da dobiju informacije o tome koje su to struke koje su potrebne ekonomiji i gdje će moći da zarade pristojan novac s kojim će živjeti u pristojnim uslovima. Važno je i promijeniti i fiskalnu politiku u Bosne i Hercegovine, posebno u bh. entitetu Federacija Bosne i Hercegovine, gdje je porezno opterećenje rada izuzetno visoko. Tako se neće pomoći samo mladima, nego ćemo pomoći cijelom radnom stanovništvu zbog toga što ćemo stvoriti uslove da ti ljudi imaju na kraju dana veću kupovnu moć. To je ono što ustvari građane najviše i interesuje. Ekonomski aspekt života je jedan od najznačajnijih razloga i motivatora zbog kojih ljudi odlaze odavde. Pored ove pravne nesigurnosti, ekonomski razlozi su druga komponenta kao komponenta socijalne sigurnosti, odnosno sistema zdravstva, penzija i obrazovanja. Ljudi odlaze u sistem u kojem imaju ličnu slobodu, jednake šanse da uspiju i u kojem imaju uslove da osjećaju određeni nivo socijalne sigurnosti. (Brljavac 2021)

Društvo se može definisati kao celokupnost odnosa ljudi prema prirodi i međusobnih odnosa ljudi. Što se tiče odnosa ljudi prema prirodi, on je jedinstven. Njegova suština je u kontinuiranom nastojanju i

---

² Blagojević Slobodan, Uvod u pravo, Visio mundi Academic press, Novi Sad, 1994.,str. 21

ljudi da prirodu potčine sebi. Što se tiče odnosa između ljudi, on je mnogo složeniji i obuhvata sve odnose među ljudima, od onih manje složenih i manje bitnih, do veoma složenih i najbitnijih. Među njima su i najsloženiji i najbitniji za razumijevanje društva proizvodni odnosi. Pojedinačne, emocionalne i intelektualne veze među ljudima rezultat su njihovih pojedinačnih volja, ali odnosi u koje stupaju živjeći u naciji, naselju ili porodici su nužni, s obzirom na objektivnost ovih dijelova društvene stvarnosti. (Effland, R. 1998.)

1.2 Fundamentalna naučna pitanja koja proizilaze iz obrade saznanja naučne teme

Jedno od fundamentalnih naučnih pitanja koje proizilazi iz obrade ove naučne teme je prije svega šta tačno predstavlja ovakav trend uspostavljen kod mladih ljudi koji ih nagoni na maštanje o odlivu iz domovine? Koji su motivi koji ih pokreću na odlazak sa ovih prostora? Kakav je njihov položaj u društvu? Kakve su reakcije ostalih građana na to, kao i vladajuće strukture i kako se sve to odražava na sigurnost Bosne i Hercegovine? Koji su uzroci a i efekti migracija? Kakav je život mlade osobe u bosanskohercegovačkoj porodici? Koji je nivo zadovoljstva obrazovnim sistemom u Bosne i Hercegovine, a šta tačno predstavlja nedostatak praktične nastave u sklopu obrazovnog sistema?

Da li je potrebna reforma obrazovnog sistema ?

Da li su potrebne mjere za zaustavljanje „odliva mozгова“, a ako da, koje tačno, i na to kako se boriti protiv odliva mladih? Ima li država snage da zaustavi mlade u njihovoj namjeri da zauvijek odu iz Bosne i Hercegovine?

1.3 Koncept traganja za odgovorima i projekcija mogućih odgovora na evidentirana naučna pitanja (na fundamentalna pitanja)

Kao koncept traganja za odgovorima nameće se istraživanje koje bi trebalo ostvariti kroz intervju sa kompetentnim stručnjacima iz ove oblasti, ali i oslanjanjem na prethodna istraživanja ove pojave. Mogući odgovori na fundamentalna pitanja svakako da su sadržani u mnogim dokumentima koji se bave ovom tematikom, ali se neki od odgovora mogu pronaći i u navedenoj inicijalnoj literaturi.

1.4 Problem istraživanja

Problem istraživanja ovog rada je fenomen koji je nakon okončanja Hladno rata sve prisutniji na prostorima g/i Evropi, i koji je veoma izražen u slučaju Bosne i Hercegovine.

Riječ je o opštim migracijama ljudi sa posebnim akcentom na činjenici da mladi ljudi napuštaju prostore svoje domovine i započinju život u razvijeni zemljama zapadne Evrope, sjeverne Amerike i Australije, bez naznaka da se vraćaju žive u svojoj državi.

Ovakav trend vremena bitno utiče na proces i ukupnu situaciju u Bosni i Hercegovini. Proizvodi bitne posljedice na politička dešavanja, ekonomski razvoj, sigurnost države, demografske trendove te ostvarivanje manji ili veći uticaj na sve sfere dešavanja u društvenoj zajednici, kao i na kvalitet finansiranja državnih institucija.

Tome treba dodati da je 55 % visokokvalifikovanih među onim koji su napustili svoju zemlju. Bosna i Hercegovina je apsolutni šampion u regionu, kada bi postojalo takmičenje u procentima naših emigranata u odnosu na ukupan broj stanovnika. Prema izvještaju Svjetske banke pod nazivom "Migracije i odliv mozgova u Evropi i Centralnoj Aziji", Albaniju je napustilo 39,8 posto, Sjevernu Makedoniju (25,7 posto).

Hrvatsku je napustila petina stanovništva (21,9 posto) i nakon Malte, ima najveću stopu emigracije u Evropskoj uniji. I Crnu Goru je napustila petina stanovništva. Za Srbiju i Kosovo nema podataka. Iako ovakva poražavajuća statistika nudi alarmantne podatke, vijest nije izazvala gotovo nikakve reakcije, prije svega onih čija politika indirektno, ili direktno, sve više tjera pojedince, ali i cijele porodice, da pakuju kofere i odlaze.

Motivi za odlazak su drugačiji, sve zavisi od pojedinca do pojedinca, ali na kraju svi upadnu u istu statistiku.

O želji za odlaskom najbolje govore dugi redovi pred ambasadama pojedinih evropskih zemalja, ali i iskustva agencija koje nude pomoć za snalaženje u novim državama.

1.5 Predmet istraživanja

Predmet istraživanja se odnosi na mlade ljude u Bosne i Hercegovine, koji uspostavljaju novi trend odlaska sa ovih prostora , što našu državu stavlja na 16. mjesto u svijetu po stopi emigracije u odnosu na broj stanovnika (od ukupno obuhvaćenih 214 zemalja i teritorija).

Tome treba dodati da je 55 % visokokvalifikovanih među onim koji su napustili svoju zemlju.

Bosna i Hercegovina je apsolutni šampion u regionu , kada bi postojalo takmičenje u procentima naših emigranata u odnosu na ukupan broj stanovnika. Takvi alarmantni statistički podaci zavrđuju moju pažnju da se pozabavio ovom aktuelnom temom, u ovom radu , temom koja se tiče svih nas te je s toga važno i istražiti je što detaljnije. Stavovi ljudi su različiti na ovu temu što je i očekivano s obzirom na činjenicu o kakvom kompleksnom problemu se radi. Tokom istraživanja , pozabavit ćemo se time zbog čega je ovakav trend uspostavljen kod mladih ljudi, koji su motivi koji ih pokreću na odlazak sa ovih prostora, kakav je njihov položaj u društvu, kakve su reakcije ostalih građana na to, kao i vladajuće strukture i kako se sve to odražava na sigurnost Bosne i Hercegovine.

Pored toga, obratiće se pažnja i na uzroke i efekte migracija, život mlade osobe u bosanskohercegovačkoj porodici, nivo zadovoljstva obrazovnim sistemom u Bosne i Hercegovine, nedostatak praktične nastave u sklopu obrazovnog sistema, reformu obrazovnog sistema. Mjere za zaustavljanje odliva mozgova i na to kako se boriti protiv odliva mladih i ima li država snage da zaustavi mlade u njihovoj namjeri da zauvijek odu iz Bosne i Hercegovine.

1.6 Naučni i društveni ciljevi istraživanja

1.6.1 Naučni cilj

Cilj ovog istraživanja, kao i svakog drugog je sticanje naučnih saznanja.

Naučni cilj ovog rada je u dojedinjavanju i sagledinjavanju svih referentnih i dostupnih pokazatelja koji objašnjavaju uzroke i razloge zbog kojih ljudi, posebno mladi u posljednje vrijeme napuštaju prostore Bosne i Hercegovine. S druge strane, ovo istraživanje ima namjenu ponuditi i određena rješenja i mjere kojim bi se taj odliv mladih ljudi smanjio ili zaustavio, s ciljem jačanja države Bosne i Hercegovine i njene sigurnosti.

Da bi se zaustavio odliv mladih, važno je osvrnuti se na glavne razloge koji su državu doveli u takvu situaciju, kada je odliv mladih u pitanju, kako bi u potpunosti shvatili problem iz svih njegovih uglova i pronašli adekvatno rješenje istog.

1.6.2 Društveni cilj

Društveni cilj ovog istraživanja je fokusiran na ostvarivanje razloga koji su odredili do trenda uspostavljanja kod mladih ljudi, koji su motivi koji ih pokreću na odlazak sa ovih prostora, kakav je njihov položaj u društvu, kakve su reakcije ostalih građana na to, kao i vladajuće strukture i kako se sve to odražava na sigurnost Bosne i Hercegovine.

Pored toga, obratiće se pažnja i na uzroke i efekte migracija, život mlade osobe u bosanskohercegovačkoj porodici, nivo zadovoljstva obrazovnim sistemom u Bosne i Hercegovine, nedostatak praktične nastave u sklopu obrazovnog sistema, reformu obrazovnog sistema, mjere za zaustavljanje odliva mozgova, a ako da koje tačno, i na to kako se boriti protiv odliva mladih i ima li država snage da zaustavi mlade u njihovoj namjeri da zauvijek odu iz Bosne i Hercegovine.

2. Hipoteze

Generalna hipoteza:

Ukoliko se unutar državnih struktura bitno ne popravi funkcionalnost institucija i rješavanje širokog spektra otvorenih pitanja, trend odlaska mladih iz Bosne i Hercegovine će se nastaviti, što će neminovno umanjivati i sigurnost države.

Posebne hipoteze su:

1. Nemogućnost radnog angažmana, odnosno zapošljavanja, u državi će voditi da odlaze ljudi prema inostranstvu.
2. Nedostatak vladavine prava, demokratije, kvalitetnog zdravstva i obrazovanja, sporta i kulture u Bosni i Hercegovini pojačava proces odlaska mladih ljudi van zemlje.
3. Jačanje političke sigurnosti, odgovornog liderstva, stabilnosti unutar Bosne i Hercegovine će dodatno doprinostiti ostanku mladih ljudi u državi.

3. Metode istraživanja

Prilikom istraživanja koristit će se osnovne metode u koje se ubrajaju:

- sinteza
- analiza

Opće naučne metode primjenjvat će se

- komperativne metode
- hipotetičko-deduktivne metode
- deskriptivne
- statističke

Vremenski plan istraživanja

Odnosi se na period od prethodnih nekoliko godina s presjekom stanja iz 2022. godine. Način istraživanja:

- **Tip istraživanja** na temu "Zaustavljanje odliva mladih ljudi iz Bosne i Hercegovine u funkciji jačanja sigurnosti države " je teorijsko – empirijski.
- **Pristup istraživanju** je integralno – sintetički, pri čemu se posebno ne favorizuje bilo koji teorijsko – metodički pravac, već se oni tretiraju i imaju status ravnopravnih u polazištu pristupa naučnom istraživanju.
- **Osnovne metode** koje se koriste u ovom istraživanju su sinteza, analiza, komparativna metoda, hipotetičko-deduktivna metoda i deskriptivna, kao i metoda ispitivanja koristeći njene tehnike ankete i intervjua.
- **Opšte naučne metode** koje se primjenjuju u ovom istraživanju su: Statistički metod se primjenjuje u našem istraživanju jer se direktno traže određena prebrojavanja – kvantifikacija i kvantifikativni iskazi, počev od toga, kroz obradu podataka iz anketnog upitnika.
- **Hipotetičko – deduktivni metod** se primjenjuje u našem istraživanju jer naše istraživanje neće dati konačna saznanja, već su naša saznanja i spoznaje razvojne, dinamične i zavise od mnogo uvjeta i događanja. Bitno za ovaj metod u našem istraživanju je da ga posmatramo kroz spoznajne stavove koji mogu da glase: "najčešće je.." , ili "uglavnom je..." , a koji imaju neka svojstva aksioma, odnosno teorema.

4. Naučna i društvena opravdanost istraživanja

4.1 Naučna opravdanost istraživanja

Kroz ovo istraživanje data je mogućnost da se dublje uđe u suštinu istraživanja tokom kojeg ćemo se pozabavit time zbog čega je ovakav trend uspostavljen kod mladih ljudi, koji su motivi koji ih pokreću na odlazak sa ovih prostora, kakav je njihov položaj u društvu, kakve su reakcije ostalih građana na to, kao i vladajuće strukture i kako se sve to odražava na sigurnost Bosne i Hercegovine.

Pored toga, obratiće se pažnja i na uzroke i efekte migracija, život mlade osobe u bosanskohercegovačkoj porodici, nivo zadovoljstva obrazovnim sistemom u Bosne i Hercegovine, nedostatak praktične nastave u sklopu obrazovnog sistema, reformu obrazovnog sistema.

Mjere za zaustavljanje odliva mozgova, a ako da koje tačno, i na to kako se boriti protiv odliva mladih i ima li država snage da zaustavi mlade u njihovoj namjeri da zauvijek odu iz Bosne i Hercegovine. Uz sve nabrojano, moramo istaknuti i važnu komponentu koja naučno opravdava naše istraživanje, a to je da se kroz ovo istraživanje vršila i provjera i usavršavanje metoda istraživanja, metodološko teorijskih postupaka, izbora metoda, te primjene instrumentarija istraživanja.

4.2 Društvena opravdanost istraživanja

Društvena opravdanost ovog istraživanja može se sagledati kroz njegov doprinos u vidu boljeg razumjevanja problema odliva mladih kako bi se adekvatno zaustavio njihov odlazak iz Bosne i Hercegovine, u funkciji jačanja sigurnosti države, tako što bi im se pružili bolji uslovi kako ne bi morali odlaziti sa ovih prostora. Jedan od načina da se ovaj trend odlaska iz zemlje zaustavi jesu dodatni programi podrške, koji će većem broju mladih omogućiti da u okviru prakse ili pripravničkog staža steknu prva radna iskustva na bh. tržištu i tako im otvoriti perspektivu za pronalaženje zaposlenja. Pored toga, obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini s jedne strane vrši hiperprodukciju određenih kadrova, dok s druge strane postoji veliki manjak stručnih radnika, te da obrazovanje hitno treba uskladiti sa potrebama realnog sektora, uz preporuku da se to učini po uzoru na njemački dualni obrazovni sistem. Potrebno je i mijenjati mišljenje da samo akademsko školovanje može dovesti do dobrog i sigurnog zaposlenja, te da država Bosne i Hercegovine treba raditi na poboljšanju imidža strukovnih zanimanja za koja već sada nedostaje kadrova i koja često mogu obezbijediti jednaka primanja kao i akademska zanimanja. Napuštanje Bosne i Hercegovine se može usporiti i spriječiti samo ako se nastavi pozitivni razvoj preduzeća u ovoj zemlji, a to je još uvijek slučaj, te ako politika počne da shvata da između aktuelne retorike i posljedica na privredu zemlje postoji veoma uska veza.

5. Kategorijalno pojmovni i terminološki sistem (kategorije i pojmovi i njihove važeće definicije)

Potreba za definisanjem kategorijalnih pojmova koji proizilaze iz teme, osigurava teorijsku osnovu za ovo istraživanje. Definirat ćemo sa stanovišta ovog istraživačkog projekta pojmovnu analizu sljedećih pojmova:

Dijaspora - je raspršenost ljudi u svijetu koji su bili prisiljeni iz različitih razloga napustiti svoje mjesto porijekla. Dijaspora, u tom smislu, podrazumijeva masovno raseljavanje skupina ljudi iz matičnog mjesta na druga odredišta koja im nude materijalne ili institucionalne uvjete da vode svoj život i razvijaju se kao pojedinci. Uzroci koji uzrokuju dijasporu su različiti i mogu biti posljedica vjerskih, etničkih, socijalnih i političkih sukoba, kao i ekonomskih problema. Sve ove situacije mogu dovesti do toga da skupina ljudi bude prisiljena ili prisiljena napustiti mjesto iz kojeg potječu. Dijaspora također pretpostavlja ideju širenja, što znači da se ljudska grupa počinje raspadati u velikom broju zemalja ili regija u kojima su dobrodošle. (O'Reilly et al., 2015).

Društvo (lat. *societas*, engl. *society*, franc. *société*, njem. *Gesellschaft*, rus. *общество*), skup pojedinaca ili skupina ljudi oblikovana suradnjom i komunikacijom, ali i različitostima i sukobima oko raspolaganja materijalnim i simboličkim dobrima, a na osnovi čega se izgrađuju zajednička pravila djelovanja, poduprta minimumom zajedničkih interesa i uvjerenja.³

Država je, politička zajednica ljudi organizirana na nekom teritoriju pod suverenom vlašću; suveren i neovisan entitet sposoban ulaziti u odnose s drugim takvim entitetima a koji ima međunarodnu pravnu osobnost; aparat sile koji jamči sigurnost političke zajednice i svih njezinih članova. Bitni elementi države jesu: stalno stanovništvo (državljeni), određen teritorij i suverena vlast. Državnu vlast obavljaju državni organi, koje obično određuje ustav države. Države po političkom uređenju mogu biti jedinstvene (unitarne) i složene (federativne), po obliku vladavine monarhije i republike, a po vrsti politički režima demokratske i autokratske.

Društvena zajednica - Svaka zajednička pojava podrazumijeva akumulaciju ljudi koji imaju nešto slično (na primjer, interesi, zadaci ili ciljevi). Ljudi koji se pridruže zajednici obično imaju slične ideje o životu, obavljaju slične društvene uloge u društvu. Dakle, možemo reći da je društvena zajednica skup ljudskih pojedinaca ujedinjenih sličnim životnim uvjetima, imaju iste interese, vrijednosti i svjesni vlastitih socijalni identitet.

---

³ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=16328> (pristupljeno 16.7.2022.)

Osnova za dovođenje ljudi zajedno mogu biti: njihova bliska interakcija s drugima, ukupna aktivnost, svijest o sličnosti interesa, vlastite kulture, formirana na temelju sličnih ideja o svrsi ove zajednice, moralnim konceptima, itd, prisutnost samouprave.

Državotvorna svijest u Bosni i Hercegovini ima utjecaj na mnoge procese funkcioniranja i izgradnje njenih državnih struktura. Iako je prisustvo državotvorne svijesti univerzalno značenje za razvoj i funkcioniranje bilo koje države svijeta, specifičnosti tradicije, unutrašnjih politika i vanjskog položaja Bosne i Hercegovine, dodatno naglašavaju potrebu za artikuliranjem identiteta i državotvorne svijesti na način prihvatljiv za narod i građane Bosne i Hercegovine. Kako je u vremenu velikih društvenih promjena sve dimenzije društva lakše promijeniti od svijesti ljudi, tako je i akutuelnoj stvarnosti Bosne i Hercegovine veoma značajno osmisliti određene sadržaje, posebno u radu sa mladima, koji će razviti spoznaju o ulozi državotvorne svijesti. (Selmo Cikotić; Sigurnosne pretpostavke Bosne i Hercegovine str. 265)

Emigracija (srednjovjekovni latinski emigratio: iseljenje), u demografiji, iseljavanje stanovništva iz države stalnoga boravka. Zajedno s useljavanjem (imigracija) u drugu državu, dio je procesa u kojem stanovništvo prelazi državne granice granice, pa čak i kontinente, u potrazi za boljim uvjetima života i dr. Uzroci iseljavanju mogu biti političke i gospodarske krize te različite vrste netrpeljivosti (rasna, etnička, vjerska i dr.) unutar države koja se napušta. ⁴

Emigracija kao proces je u historiji čovječanstva postojala oduvijek, a ljudi su se selili iz raznih razloga, zbog ratova, potrage za poslom, za sigurnošću, za boljim uslovima života. Međutim, kao najčešći razlog dobrovoljne emigracije danas se navode ekonomski razlozi. Psiholozikažu da su ljudi koji emigriraju obično mladi i sredovječni ljudi koji teže boljem zaposlenju i životnom standardu, sigurnosti i vjeri u budućnost. Kroz ovaj proces su uglavnom na dobitku zemlje primatelji koje na ovaj način dobijaju stručnjake specijaliste i/ili jeftinu radnu snagu. (Lukavicaonline.com).

Imigracija je proces doseljavanja stanovništva na neki prostor, uzrokovan njegovim određenim, za stanovništvo privlačnim faktorima. Kod imigracije se razlikuju dva tipa: legalna imigracija - doseljavanje stanovništva u skladu s pravnim propisima ili s pristankom države na čiju teritoriju imigranti dolaze; te ilegalna imigracija - doseljavanje stanovništva koje predstavlja kršenje pravnih propisa, odnosno protivno volji organa države na čiju se teritoriju dolazi. Suprotno od: emigracija⁵

---

⁴ <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=17824> (pristupljeno 15.7.2022.)

⁵ <https://bs.wikipedia.org/wiki/Imigracija> (pristupljeno 15.7.2022.)

Migracija Migracija (latinski: migratio: selidba) je kretanje ljudi sa jednog mjesta na drugo s namjerom, trajnog ili privremenog, naseljavanja na novoj lokaciji (geografskoj regiji). Kretanje može biti na velikim daljinama i iz jedne države u drugu, a moguća je i unutrašnja migracija; ovo je dominantan oblik migracije na globalnom nivou. Ljudi mogu migrirati kao pojedinci, u porodičnim ili u velikim grupama. (O'Reilly et al., 2015).

Mladi predstavljaju temelj razvoja svakog društva. Međutim, današnja generacija suočava se s višestrukim izazovima. Prema Evropskoj uniji, postoji realan rizik da današnja generacija „mladih“ neće imati mogućnosti i prilike poput svojih roditelja i sve se više suočavaju s nesigurnom budućnošću. Sve to je rezultat tehnoloških promjena, demografskih trendova, diskriminacije, socijalne isključenosti, lažnih vijesti i populizma, a efekti ovih trendova na radna mjesta, vještine ili način na koji funkcionira demokratija još su nedovoljno istraženi.

Nezaposlenost mladih je u porastu širom Evrope, posebno u manje razvijenim zemljama. (O'Reilly et al., 2015). Nivo nezaposlenosti danas treba promatrati u kontekstu: i) povećane fleksibilnosti tržišta rada koja mladima otežava osiguranje stabilnog zaposlenja, ii) širenja visokog obrazovanja, koje je slabo usklađeno s promjenjivom strukturom vještina koje zahtijevaju poslodavci, iii) migracijom mladih, koja je obimnija, selektivnija i raznolika, kao i iv) nasljeđima porodične radne povijesti koji stvaraju nove oblike polarizacije za mlađe generacije (O'Reilly et al., 2015).

Nacionalni (etnički identitet) je identitet osobe ili osjećaj pripadnosti jednoj ili jednoj državi. To je smisao "nacije kao kohezivne cjeline koju predstavljaju osebnije tradicije, kultura i jezik". Nacionalni identitet može se odnositi na subjektivni osjećaj koji s grupom ljudi dijeli o nekoj naciji, bez obzira na nečiji pravni status državljanstva. Nacionalni identitet se u psihološkom smislu promatra kao „svijest o različitosti“, „osjećaj i prepoznavanje“ „mi“ i „oni“. Nacionalni identitet u Bosni i Hercegovini gradio se na temeljima kulture prošlosti iz srednjeg vijeka. U devetnaestom stoljeću dok je vladala epidemija stvaranja nacionalnih država koje su se pridržavale evropskog modela nacija, Bosna i Hercegovina gradila je svoj identitet na temeljima kulture tvorevine. U Bosni i Hercegovini stvarala se nacija nastala kao rezultat kulture tvorevine. Ta kulturna tvorevina proizvod je mitologije. Nacija u Bosni sve više se mitologizirala na način da se stanovništvo uvjeralo da samo jedna od tri nacije ima pravo na status autohtonog stanovništva. (M. Ančić, str.293-329).

Obrazovanje je još jedna važna determinanta iseljavanja mladih, a povezana je ne samo s nivoom obrazovanja i traženja (boljih) poslova već i s potragom za boljim obrazovnim mogućnostima (Potočnik & Adamović, 2018). Obrazovanje i migracije međusobno su povezane na više načina. Prema Dustmannu & Glitzu (2011), obrazovanje i sticanje vještina igraju važnu ulogu u mnogim

fazama migracije pojedinca. S jedne strane, čovjek se može odlučiti na migriranje kako bi stekao znanje i vještine koje imaju visok prinos u zemlji porijekla.

S druge strane, ekonomski uspjeh imigranta u odredišnoj zemlji u velikoj mjeri određuje njegova / njena obrazovna pozadina. Ovi autori su također pokazali da mogućnost kasnije migracije može utjecati i na obrazovne odluke u matičnoj zemlji mnogo prije nego što je migracija realizirana.

Recimo, u Bosni i Hercegovini sve se više budućih srednjoškolaca odlučuje upisati u one škole gdje bi stekli znanja i vještine koje bi im potencijalno mogle osigurati naknadno zaposlenje u Njemačkoj (npr. medicinske sestre, profesionalni vozači, električari, IT stručnjaci i slično).

Obrazovanje nije samo ključni faktor međunarodnih migracija mladih već je i jedan od ključnih faktora unutrašnjih migracija, s ruralnih, ali i urbanih mjesta u kojima ne postoje visokoškolske ustanove u ona koja imaju univerzitete, a posebno ona gdje se osigurava visoka kvaliteta visokog obrazovanja.

(Akademija nauke i umjetnosti; Zadržavanje mladih ljudi u Kantonu Sarjevu, str.12)

Odliv mozgova je specifičan oblik emigracije te se odnosi na odlazak visokoobrazovanog stanovništva te znanstvenika neke zemlje u stranu zemlju radi nezadovoljstva sa društveno-ekonomskom situacijom u matičnoj zemlji.. Odliv mozgova ujedno je jedna od najvažnijih posljedica problema nezaposlenosti kako u svijetu, tako i kod nas.

Posljedice ovog fenomena širokih su razmjera i imaju vrlo negativan učinak na društvo u kojemu je ta pojava prisutna. Potpuno je jasno da vrhunski stručnjaci i obrazovani pripadnici društva svojim znanjem i radom pridonose povećanju stupnja razvoja neke zemlje, njene proizvodnje i standarda stanovništva općenito. Stoga, njihov odlazak neizbježno uzrokuje usporavanje privrede matične zemlje dok s druge strane uzrokuje napredak privrede zemlje u koju su otišli. (Kostanjevečki, 2002)

Politika, „Porijeklo riječi politika je staro-grčko. Iz korjenske riječi polis izvedeni su i drugi izrazi i značenj, a latinske spona prema modernom izrazu riječi jesu Politia i Politica.

Pod politikom podrazumevaćemo „djelatnost usmerenu na osmišljavanje, organizovanje, vođenje i regulisanje zajedničkog života ljudi, u skladu sa njihovim potrebama, interesima, predstavama, ciljevima i sredstvima u određenoj zajednici, uz saglasnost svih ili uz podčinjavanje (sa pristankom ili bez pristanka)“ (prof . Čupić). Ovo je operativna definicija politike od koje polazimo.

GLAVA II

ODLIV MLADIH SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU

2.1 „Odliv mozgova“

U ovom poglavlju magistarskog rada obratit će se posebna pažnja na odliv mozgova kao pojavi koja je sve češća u našem društvu.

Osvrnut ćemo se na nekoliko najvažnijih pojmova koji idu uz ovu temu.

Prije no što započne promišljanje o samom značenju odlivu mozgova, važno je pridati pozornost terminu migracije. U prvom redu valja reći kako je migracija svaka trajnija promjena mjesta stalnog boravka pojedinca ili grupe. Može biti privremena ili trajna, a uvjetovana je geografskom raspodjelom stanovništva i raznim procesima unutar društva. Ti procesi mogu biti gospodarski, politički, kulturni, etnički, vjerski, ratni i dr. Dakako, svaka migracija uključuje polazište odnosno odakle se migrira te odredište, područje doseljenja.

Nadalje, prema smjeru migracije se mogu podijeliti na unutrašnje, to jest unutar granica jedne države i vanjske, to jest izvan granica jedne države („Proleksis enciklopedija“, 2012).

Postoje brojne vrste migracija, no u svrhu pisanja ovog rada, najvažnije je podobno objasniti odliv mozgova kao posebnu vrstu emigracije visokoobrazovanog stanovništva.

Šverko (1996) migraciju definira kao pojavu koja postoji oduvijek no termin brain drain ili odliv mozgova novijeg je datuma. Povezan je s pojavom nacionalnih ekonomija i nacionalnih znanosti s jedne strane te s pojam globalnog privrednog i znanstvenog sustava s druge strane.

U svojoj srži označava specifičan oblik migracija stanovništva koji se odnosi na odlazak visokoobrazovanih stručnjaka, znanstvenika i intelektualaca neke zemlje.

Prema Gouldovoj tipologiji međunarodne migracije stručnjaka (skilled international migration), proizlazi da je brain drain zapravo njezina podvrsta. Da bi se u potpunosti razumio pojam odliv mozgova, valja se osvrnuti i na pojam cirkulacije znanstvenika i visokoobrazovanih ljudi. Cirkulacija i odliv mozgova nije jedno te isto. Cirkulacija je, za razliku od odliva mozgova, pozitivna pojava. Ona označava kratak odlazak visokoobrazovanih u inozemstvo gdje prikupljaju znanje te stječu iskustva, a nakon toga se osoba vraća i nastavlja raditi u matičnoj zemlji (Golub, 2004, str. 40-41). Kada je u pitanju konkretno Bosna i Hercegovina, situacija je i više nego alarmantna. Poražavajući podaci za Bosne i Hercegovine kada je riječ o „odlivu mozgova“ samo potvrđuju činjenicu da je vlast u ovoj zemlji sve samo ne opredjeljena da zadrži inteligentne i obrazovane ljude u čije su školovanje i obuku uloženi milioni maraka.

Šta više, umjesto da te ljude zapošljavaju, vlasti Bosne i Hercegovine potpisuju sporazume sa drugim zemljama kojima se omogućava odlazak stručnjaka.

Procjene govore da je prije tri godine samo RS napustilo preko 100 hirurga što dovoljno govori o kakvom se sistemu radi.

Od vlasti, bilo državne, entitetske ili kantonalne nećete dobiti nikakvo smisljeno objašnjenje koje se odnosi na strategiju zadržavanja obrazovanih ljudi, u koje je Bosne i Hercegovine godinama ulagala.

Umjesto toga oni barataju samo statističkim podacima da je Bosne i Hercegovine od 2004. godine napustilo preko 20.000 ljudi i da se trend rasta nastavlja.

Vlast u Bosne i Hercegovine, tvrde stručnjaci, ne da ne mari za iseljenike, već ne poduzima djelotvorne mjere po pitanju zadržavanja mladih u Bosni i Hercegovini. I veliki dio studenata, odmah po završetku školovanja, planira odlazak van Bosne i Hercegovine u nadi da će imati bolje egzistencijalne uslove od onih koji im se nude u Bosne i Hercegovine. Činjenica da je Njemačka prvi put objavila listu poslova za radnike iz zemalja van Evropske unije, otvara mogućnost za medicinske radnike, stručnjake iz oblasti robotike i električare, kao i mnoge druga zanimanja. Međutim postavlja se pitanje koliko će Bosni i Hercegovini ovaj „izvoz ljudi“ donijeti dobrog. Ni među građanima nema optimizma kada je riječ o perspektivi ne samo mladih u Bosne i Hercegovine već i svih obrazovanih ljudi.

Ovakav trend je upozoravajući, kažu stručnjaci za koje odliv mladih i generalno obrazovanih ljudi predstavlja velik problem za zemlju. Bosne i Hercegovine, ukoliko se ovakav trend nastavi, doći će u situaciju da uvozi radnu snagu. Sve ovo je mnogo opasno za jedno društvo i može imati negativne posljedice: "Naravno da je to negativan trend u demografiji i da ostavlja lošiju strukturu obrazovanih u Bosne i Hercegovine. Odlazak stanovništva znači i manjak ukunog broja stanovništva.

Veliki je broj onih koji bi napustili ove prostore ukoliko bi našli angažman van Bosne i Hercegovine".⁶

Stručnjaci vjeruju da je trend „odliva mozгова“ poguban proces, koji će od Bosne i Hercegovine napraviti zapuštenu zemlju, koja se već suočava sa paradoksom. Hiljade ljudi sa diplomama su na biroima za zapošljavanje, a s druge strane već se osjeća ozbiljan nedostatak pravih stručnjaka - sposobnih ljekara, inženjera, eksperata za informatiku i visokoobrazovanih ljudi drugih profila. Ukoliko se cjelokupna situacija ne poboljša ljudi nažalost neće imati mnogo izbora, jer ti ljudi svoj identitet, svoje porijeklo, stručnost i mladost na kraju krajeva nose i poklanjaju nekom drugom.⁷

---

⁶ <https://www.6yka.com/novosti/quotodliv-mozgova-novi-trend-u-bih> (prisupljeno 18.07. 2022.)

⁷ <https://www.6yka.com/novosti/quotodliv-mozgova-novi-trend-u-bih> (pristupljeno 18.07. 2022.)

2.2 Pojmovno određenje odliva mozgova

U prethodnom poglavlju istaknuta je činjenica da je odliv mozgova jedan poseban oblik emigracije. Misli se prvenstveno na odlazak visokoobrazovanog stanovništva te znanstvenika neke zemlje u stranu zemlju radi nezadovoljstva sa društveno-ekonomskom situacijom u matičnoj zemlji..

Odliv mozgova ujedno je jedna od najvažnijih posljedica problema nezaposlenosti kako u svijetu, tako i na našim prostorima. Posljedice ovog fenomena širokih su razmjera i imaju vrlo negativan učinak na društvo u kojemu je ta pojava prisutna. Potpuno je jasno da vrhunski stručnjaci i obrazovani pripadnici društva svojim znanjem i radom pridonose povećanju stupnja razvoja neke zemlje, njene proizvodnje i standarda stanovništva općenito. Stoga, njihov odlazak neizbježno uzrokuje usporavanje privrede matične zemlje dok s druge strane uzrokuje napredak privrede zemlje u koju su otišli (Kostanjevečki, 2002).

Ekonomski razvoj neke zemlje uveliko ovisi o konkurentnosti koju ta zemlja ima. Ljudski kapital je ključ za održavanje to jest povećanje konkurentnosti. Dugoročni razvitak ekonomije neke države direktno ovisi o kvaliteti ljudskih potencijala i upravo zato ulaganje u ljude, njihov profesionalni razvoj i usavršavanje mora biti prioritet. Jedino na taj način se visokoobrazovani potencijal može zadržati. Ukoliko se želi podići konkurentnost, odliv mozgova mora biti reduciran (Sundac i Stumpf, 2016, str. 199-200).

Dakle, može se reći kako se odliv mozgova očituje u iseljavanju i značajnom kasnom konstruktivnom djelovanju obrazovnih ljudi u inozemstvu. Ovaj proces se najčešće odvija iz zemalja u razvoju u razvijene zemlje. Postoje brojna i raznolika mišljenja o uzrocima i rješenjima odliva mozgova.

Logan (prema Šverko, 1995) navodi da su najčešći razlozi emigracije intelektualaca preniske plaće u matičnim zemljama, nezaposlenost, radna nesigurnost, ali i nedovoljan angažman države da poboljša uvjete znanstvenog rada. Uvijek valja imati na umu kako je odliv mozgova dinamička pojava podložna raznim promjenama pod utjecajem promjenjivih društveno-ekonomskih i političkih prilika (Kostanjevečki prema Šverko, 2002).

Pred vladajuće strukture svake države postavlja se vrlo važan zadatak, a to je zadržati visokoobrazovane mlade ljude u zemlji. Posebice je to važno za Bosne i Hercegovine u kojoj država studentima financira njihov studij, u slučajuda su ga upisali redovno na državne fakultete/univerzitete. Poražavajuće je stanje ukoliko nakon završenog obrazovanja i ulaganja u svakog studenta, ti isti studenti odluče iskoristiti naučeno u inozemstvu i na taj način pridonijeti razvoju države u koju su odselili te unazaditi razvoj matične države.

2.3 Uzroci migracija

U ovom dijelu rada teško će biti izraženo na glavne uzroke zbog kojih postoji situaciju u društvu kakva je danas po pitanju odliva mozgova. Prije nego što uđemo dublje u materiju prvenstveno ćemo definisati pojam migracija u generalnom smislu a nakon toga povezat ćemo taj pojam sa temom koja je bitna za ovo istraživanje.

Migracija je pojam koji obuhvaća emigraciju ili izlazak iz matične zemlje kao i imigraciju i ulazak u određenu zemlju. Uzroci emigracija mogu se sažeti u dva termina, a to su „push factors“ odnosno potisni razlozi zbog kojih pojedinac napušta zemlju, te „pull factors“ odnosno privlačni razlozi zbog kojih pojedinac odabire neku drugu zemlju. (Golub, B. 2003)

Potisni razlozi vezani su uz nezadovoljstvo ekonomskim prilikama u vlastitoj zemlji, kao što su nezaposlenost, niske plate, nestabilnost posla, mogućnost nenapredovanja, stambeno pitanje, diskriminacija, nepovoljni uvjeti osobnog razvoja i slično, dok su privlačni razlozi vezani uz bolje ekonomske prilike u drugim zemljama kao što su bolji životni uvjeti, stabilnija životna situacija, veće plaće, bolja mogućnost zapošljavanja, povoljnije prilike za profesionalno napredovanje i slično. Ovisno o dominantnosti „push“ ili „pull“ razloga, odlazak/ostanak, može biti određen ekonomskom ili političkom prisilom, nezaposlenošću, siromaštvom, boljim životnim ili radnim uvjetima. I potisne i privlačne razloge napuštanja zemlje možemo svrstati u ekonomske odrednice migracije.

Utvdili smo da su glavni motivi ili uzroci migracija ekonomske prirode, valja spomenuti i ostale ne ekonomske uzroke migracija koje takođe dominiraju u pojedinačnim slučajevima, a vezani su uz demografske, socijalne i geografske činioca.

Demografski činioci potiču migriranje iz razloga jer su područja sa visokim prirodnim prirastom uglavnom slabije razvijena i gušće naseljena, te upravo to dovodi do migriranja u područja sa nižim prirodnim prirastom, koja imaju viši stepen razvoja i rjeđu naseljenost. (Golub, B. 2003)

Uzroci migracija mogu biti i geografskog karaktera, pa tako povoljnija klima često privlači stanovništvo zbog povoljnijih životnih prilika, prometne povezanosti te zbog zdravstvenih razloga. Presudni faktori u pojedinim slučajevima mogu biti opći uvjeti života, a uključuju bolju mogućnost za školovanje djece, za rekreaciju, svestranije korištenje slobodnog vremena, bogatiji kulturni život kao što su razne manifestacije, tada govorimo o socijalnim čimbenicima migracija.

Pored svih navedenih čimbenika, važno je spomenuti i političke čimbenike ili uzroke koji zbog ratova i drugih nepogoda pokreću masovne migracije prognanika i izbjeglica.

Također moramo navesti i sigurnosno stanje države i opšte političko stanje to jeste kvalitet liderstva. Aktuelne politike, s naglašenim etničkim predznacima, često proizvode tenzije i sumnje, umjesto da nude rješenja postojećih problema.

Rezultat ovakovog stanja je opšti osjećaj neregularnosti zbog kojeg veliki broj mladih i obrazovanih ljudi napuštaju državu.

Posljedica ovih procesa se osjeća u ekonomiji, obrazovanju, zdravstvu, kulturi i sportu i svim sferama države i društva.

2.4 Ekonomske posljedice odliva mozgova

Za svako stanje ili posljedice postoje određeni uzroci, što su i u ovom slučaju kada je u pitanju odliv mozgova.

U prethodnom poglavlju spomenuli smo nekoliko uzroka, a sada ćemo se osvrnuti na posljedice migracija.

Posljedice migracija očituju se u demografskom karakteru stanovništva. Migracije utječu na brojnost stanovništva, na natalitet i mortalitet, te na cjelokupnu strukturu stanovništva. Emigriranje mladih iz zemlje, izaziva negativne demografske trendove, prirodnu depopulaciju i povećan udio starog stanovništva. (Adamović, M., Mežnarić, S. 2003)

Analizirajući utjecaj migracija potrebno je razlikovati utjecaj na zemlje koje primaju migrante, te utjecaj na zemlje koje šalju migrante.

Imigracija povećava relevantnu ponudu radne snage, no ovisi o tome koje klasifikacije migranti posjeduju te da li zemlja domaćin ima potražnju za tim kategorijama. Sveukupan učinak migracija je ubrzavanje tehnološkog napretka u ekonomiji u smislu migracija visoko kvalificiranih radnika. (Šverko, I. 2005)

Zemlje domaćini imaju koristi od visoko kvalificiranih radnika jer takvi kadrovi potencijalno doprinose povećavanju investicija u strateškim sektorima te unose različitost u radno okruženje, a u konačnici dovode do napretka ekonomskog rasta i razvoja. Emigranti žele otići u inozemstvo kako bi zarađivali više i primjerenije svojem statusu, kako bi se usavršavali i stekli dodatna znanja i profesionalna iskustva, kako bi upoznali svijet drugačiji od onog u kojem su dosad živjeli, kako bi našli posao kojim će biti zadovoljniji te kako bi izgradili karijeru, napredovali i uspjeli u svome poslu. Prostorni razmještaj obrazovanog ljudskog potencijala i radno sposobnog stanovništva ima značajan utjecaj na zemlju iz koje se emigrira i jednako tako na zemlju u koju se imigrira.

Proces odliva mozgova odavno je prisutan i poznat današnjem društvu, no on uvijek sa sobom nosi niz negativnih posljedica. Odliv mozgova nije samo poguban za zemlju koja gubi svoj ljudski potencijal, nego je štetan za cjelokupno čovječanstvo u cjelini.

Najoštriji negativan utjecaj je gubitak visokoobrazovanih radnika tj. smanjenje ljudskog kapitala koji može negativno utjecati na daljnji napredak odnosno ekonomski rast zemlje. (Šverko, I. 2005)

Štoviše, odlaskom visokoobrazovanih ljudi zemlja biva značajno zakinjuta za značajan ekonomski razvitak. Takođe, gubitak visokoobrazovanih kadrova može uzrokovati manju privlačnost zemlje lokalnim ili stranim investitorima.

Iseljavanje može dovesti do nedostatka radne snage, inovativnosti, kreativnosti, te u konačnici svi ti pokazatelji dovode zemlju manje konkurentom na svjetskom tržištu. Jaz između razvijenih i nerazvijenih sve se više produbljuje, nerazvijeni zaostaju jernemaju mogućnosti da napreduju jer im nedostaje radna snaga.

Teorija odliva mozгова često se povezuje s teorijom o ljudskom kapitalu, koja sugerira da se najviše isplati ulagati u obrazovanje koja će stvoriti i razviti nove intelektualce.

Stoga, svaka osoba u čije obrazovanje država ulaže zapravo predstavlja ljudski kapital te države. Ukoliko visokoobrazovani iseljavaju i napuštaju matičnu zemlju, to znači gubitak i neprocjenjivu štetu najvrjednijeg segmenta radno sposobnog stanovništva o kojem ovisi daljnji napredak i razvoj zemlje. Većina tranzicijskih zemalja, uključujući i Bosne i Hercegovine sve više se bore s problemom odliva mozгова koji usporava ekonomski rast i razvoj te izlazak iz tranzicije.

Usprkos negativanom utjecaju migracija visokoobrazovanih ljudi na socijalno i ekonomsko blagostanje zemlje, u posljednje vrijeme traže se više argumenti koji govore o tome da migracija može dovesti do pozitivnih rezultata za zemlje iz kojih ljudi odlaze u inozemstvo.

Naime, smatra se da neki od pozitivnih učinaka mogu biti povećan pristup trgovini, investicijama, znanju i tehnologiji, te povratak migranata koji se vraćaju u svoju zemlju s novostečenim znanjem, vještinama, iskustvima i resursima. Pozitivan aspekt ukazuje i na novčane doznake čime iseljenici svojim obiteljima osiguravaju pristupačniji život. Među pozitivne učinke mogu se ubrojiti i veće mogućnosti ljudi koji u radu u inozemstvu pribavljaju sredstva za zajedničke istraživačke projekte s kolegama i prijateljima u matičnoj zemlji.

Takođe, pozitivno je i njihovo znanje i upoznavanje s novim tehnologijama koje će oni moći prenijeti u matičnu zemlju u slučaju svog povratka.

2.5 Specifični uzroci odliva mozgova

Pored opštih uzroka migracija o kojima je već bio riječi, u ovom poglavlju će biti određeni specifični uzroci odliva mozgova, koji su specifični i bitni u ovoj analizi.

Uzroci odljeva mozgova su mnogobrojni i raznoliki, no možemo ih svesti na najvažnije.

Najčešće su vezani uz ekonomska pitanja, kao što je nezaposlenost, niske plate u matičnoj zemlji, radna nesigurnost, stambeno pitanje i dr. Takođe, nepovoljan angažman države u poboljšanju uvjeta znanstvenog i istraživačkog rada spada u potisne razloge napuštanja zemlje.

Međutim kada se temeljnije analiziraju uzroci odlaska mladih i perspektivnih stanovnika Bosne i Hercegovine u inostranstvo onda se dođe do spoznaje da je nedostatak sveopšteg društvenog i državnog napretka prisutan u uzrocima koji se, na površini manifestuje na mnoštvo različitih razloga. Naime, neispravno vođenje različitih državnih i društvenih procesa kojima se ne jača organizacija i funkcionalnost institucija države za posljedicu ima mnoštvo negativnih posljedica u sferi državne uprave i u mnogim oblastima društvene zajednice, u kojima se odvija život ljudi. Ne funkcionalna država ne stvara potrebne pretpostavke za ekonomski razvoj, izradnju savremene infrastrukture a onda, pojedinačno ni pretpostavke zarazvoj obrazovanja, nauke, kulture, sporta, umjetnosti i mnogih drugih oblika afirmiranja i izgradnje mladih ljudi za koje su oni zainteresovani.

Dok u privlačne razloge možemo navesti bolje znanstveno usavršavanje, bolji uvjeti rada te mogućnost samoaktualizacije.

Emigranti žele otići u inozemstvo kako bi zarađivali više i primjerenije svojem statusu, kako bi se usavršavali i stekli dodatna znanja i profesionalna iskustva, kako bi upoznali svijet drugačiji od onog u kojem su dosad živjeli, kako bi našli posao kojim će biti zadovoljniji te kako bi izgradili karijeru, napredovali i uspjeli u svome poslu. Loše upravljanje je takođe, jedan od čimbenika migriranja visokoobrazovanih.

Naime, stanovništvo je posebno nezadovoljno kada smatra da se njihova prava krše te da je upravljanje njihovom domovinom neprihvatljivo. Podrazumijeva se korupcija, nedostatak slobode govora, zatim, nedostatak transparentnosti i dr.

Nezaposlenost možemo slobodno navesti kao korijen uzroka odnosno svih problema te s toga upravo je to glavni pokretač zbog kojeg se mnogi odlučuju za odlazak iz svoje matične zemlje u potrazi za boljim životom i uslovima rada, ali i sigurnošću koju ne vide na ovim prostorima.

Nezaposlenost podrazumijeva stanje u kojemu se dio radno sposobnih članova društva ne može zaposliti usprkos svojim sposobnostima i klasifikacijama.

U nezaposlene se ubrajaju i svi članovi društva koji su djelomično zaposleni, ali njihova radna snaga nije u punoj mjeri iskorištena, što znači da ne rade puno radno vrijeme te nemaju primanja dostatna za normalno uzdržavanje. Nezaposlenost je složen konstrukt koji ne obuhvaća samo situacijske aspekte (poput ljudi bez posla), već i motivacijske kao su traženje posla, preuzimanje koraka kako bi se pronašao posao, ali i medicinske i pravne aspekte koji uključuju provjeru je li neka osoba raspoloživa za određen posao. Takođe, percipira se kao egzistencijalan problem svakog pojedinca.

(Bejaković, P.; Lowther J., 2004.)

Nezaposlenost možemo klasificirati na različite načine, no ekonomisti obično razlikuju tri osnovna oblika nezaposlenosti. Postoje tri različite vrste nezaposlenosti, a to su: frikcijska nezaposlenost, strukturna nezaposlenost i ciklička nezaposlenost. Frikcijska nezaposlenost ili normalna nezaposlenost obuhvaća radnike koji često mijenjaju radna mjesta ili su u potrazi za boljim radnim mjestom koji će odgovarati njihovim klasifikacijama koje posjeduju. Ona se može pojaviti zbog stalnog kretanja ljudi između područja i zaposlenja ili kroz različite stadije životnog ciklusa. Takva vrsta nezaposlenosti je obično kratkoročna jer podrazumijeva postojanje odgovarajućih radnih mjesta, a za usklađivanje ponude i potražnje zasigurno je potrebno vrijeme. Strukturna nezaposlenost nastaje zbog nepodudarnosti ponude i potražnje rada. Kada se potražnja za jednom vrstom rada povećava, u isto vrijeme se potražnja za drugom vrstom posla smanjuje u uvjetima u kojima se ponude rada ne mogu brzo prilagođavati. Takođe, strukturna nezaposlenost može se javiti kada nezaposleni nemaju određene kvalifikacije koje traže raspoloživa radna mjesta. Ona predstavlja poteškoću i za zaposlene i za nezaposlene, ali i za poslodavce jer nezaposleni ne mogu pronaći posao u struci budući da je njihovo zanimanje suficitarno (što znači da je veća ponuda nego potražnja rada) ili zastarjelo zbog napretka tehnologije. (Bejaković, P.; Lowther J., 2004.)

Ciklička nezaposlenost se naziva još i konjunktornom. Posljedica je općeg nedostatka potražnje na tržištu rada i na tržištu roba. Dakle, ona nastaje kada je ukupna potražnja za radnom snagom niska. Često se javlja usred recesije, kada se nezaposlenost smanjuje zbog neravnoteže između agregatne ponude i agregatne potražnje. Odljev mozgova percipira se kao jedan od najvažnijih posljedica problema nezaposlenosti koji djeluje negativno na cjelokupno društvo. Uzrokom odljeva mozgova jesu sve tri vrste nezaposlenosti, pri čemu veći utjecaj ima ciklička nezaposlenost.

Možemo zaključiti da sve više kadrova koji su visokoobrazovani imaju poteškoće prilikom pronalaženja određenih poslova koji su u skladu sa njihovim kvalifikacijama.

Da budemo precizniji, potražnja za njima je vrlo mala te se odlučuju na preseljenje i odlazak u inozemstvo gdje će pronaći posao u nekoj drugoj zemlji.⁸

Polazeći od činjenice da upravo takvi vrhunski stručnjaci svojim znanjem, vještinama i radom doprinose povećanju stupnja razvoja zemlje, te da njihov odlazak neminovno uzrokuje usporavanje ili čak nazadovanje privrede matične zemlje, a ukazuje na napredak zemlje u koju se odlazi. Tijekom 60-ih i 70-ih godina prošlog stoljeća enormno se pojačao odljev znanstvenika i stručnjaka na globalnoj razini. Danas, kada govorimo o odlivu mozgova, govorimo o masovnoj pojavi napuštanja visokoobrazovanih kadrova matične zemlje. (Bejaković, P.; Lowther J., 2004.)

Uzrok nezaposlenosti može se opisati i socijalnom politikom koja na tržištu rada determinira ponudu i potražnju određenih zanimanja, odnosno vještina. Samim time stvara se nejednakost u distribuciji nadnica, a posljedica može biti siromaštvo određene skupine ljudi.

Glavni uzrok nezaposlenosti leži u nedostatku radnih mjesta, odnosno pojavljuje se kada je potražnja radne snage manja od ponude radne snage.

Nerazvijene zemlje i zemlje u razvoju, kako bi povećale vlastitu proizvodnju i standard stanovništva moraju školovati vrhunske stručnjake koji svojim radom, znanjem i vještinama mogu pridonijeti razvoju zemlje. Ukoliko ćemo i dalje dopuštati da najbolji nam odlaze i svoje potencijale razvijaju i koriste negdje drugdje, tada borbu za konkurentnost naše zemlje na svjetskoj ljestvici ne možemo ostvariti. Nezaposlenost predstavlja egzistencijalni problem svakog pojedinca, te pojedinac koji ne radi osjeća nezadovoljstvo jer svoju vlastitu energiju ne može pretvoriti u novac, te na taj način razmjenjivati dobra koja će ga ispunjavati.

Uzroci nezaposlenosti su multifaktorijski i međusobno se isprepliću. Posljedice nezaposlenosti dovode do psihosocijalnog stanja i najčešće se odnose na depresiju, stres, socijalnu izolaciju, osjećaj beznađa i bespotrebnosti. Adekvatna monetarna i fiskalna politika, reforma sustava obrazovanja, jačanje poduzetništva, poticanje investicija, uvođenje mjera za suzbijanje odliva mozgova itd. doprinijele bi smanjenju nezaposlenosti u budućim razdobljima, no na takvim mjerama Bosne i Hercegovine trebala bi poraditi. Stopa nezaposlenosti važna je mjera ekonomskog zdravlja neke zemlje. (Bejaković, P.; Lowther J., 2004.)

---

⁸ <http://mjesec.ffzg.hr/nezaposlenost/2.1.html>, (pristupljeno 19.7.2022.)

2.6 Historijski osvrt migracija iz Bosne i Hercegovine

U ovom djelu rada osvrnut ćemo se na odliv mladih sa posebnim osvrtom na stanje u Bosni i Hercegovini kada je ova tema u pitanju. Situacija je „blago rečeno“ alarmantna po pitanju odlaska mlade radne snage koji su budućnost ove zemlje i trebalo bi da je predstavljaju u što većem broju.

Emigracija kao proces je u historiji čovječanstva postojala oduvijek, a ljudi su se selili iz raznih razloga, zbog ratova, potrage za poslom, za sigurnošću, za boljim uslovima života.

Međutim, kao najčešći razlog dobrovoljne emigracije danas se navode ekonomski razlozi. Psiholozi kažu da su ljudi koji emigriraju obično mladi i sredovječni ljudi koji teže boljem zaposlenju i životnom standardu, sigurnosti i vjeri u budućnost. Kroz ovaj proces su uglavnom na dobitku zemlje primatelji koje na ovaj način dobijaju stručnjake specijaliste i/ili jeftinu radnu snagu. Jedan od osnovnih problema sa kojima se Bosna i Hercegovina (BiH) danas suočava jeste upravo emigracija ; odlazak velikog broja, naročito mladih ljudi iz zemlje.

Nakon velikih migracijskih promjena izazvanih ratom u Bosne i Hercegovine 1992 – 1995, te povremenih post-ratnih perioda intenziviranog odljeva mozгова iz Bosne i Hercegovine, broj iseljavanja iz Bosne i Hercegovine je veći nego prethodnih godina.

Prema dostupnim zvaničnim podacima agencija za statistiku zemalja prijema i diplomatsko-konzularnih predstavništava Bosne i Hercegovine objedinjenih u Migracijskom profilu za Bosne i Hercegovine za procjena ukupnog broja osoba koje žive u iseljeništvu, a koje vode porijeklo iz Bosne i Hercegovine iznosi najmanje 2 miliona, što čini 56,64% u odnosu na 3.531.159 ukupnog stanovništva u Bosni i Hercegovini.

Prema procjenama Svjetske banke taj procenat je nešto manji i iznosi 44,5% što pozicionira Bosnu i Hercegovinu na 16. mjesto u svijetu po stopi emigracije u odnosu na broj stanovnika u zemlji (od ukupno 214 zemalja i teritorija obuhvaćenih u „Migration and Remittances Factbook 2016“).

Važno je napomenuti da se podaci Svjetske banke odnose samo na prvu generaciju bosanskohercegovačkih emigranata, te otuda i razlika u ukupnom broju i stopi emigracije u odnosu na ukupan broj stanovnika u zemlji. Bosna i Hercegovina je danas suočena sa znatno većom emigracijom stanovništva u odnosu na zemlje regije.

Prema najnovijim podacima Svjetske banke Bosna i Hercegovina je sa stopom emigracije od 44.5% znatno ispred Srbije (18%) i Hrvatske (20,9%), te čak i ispred Albanije (43,6%) koja je godinama bila vodeća zemlja u Evropi po stopi emigracije u odnosu na ukupan broj stanovnika u zemlji.

A ono što je, uz ove brojeve posebno alarmantno jeste što Bosne i Hercegovine napuštaju kompletne

porodice, skoro 30% visokobrazovanih ljudi, od čega je 11,1% ljekara, po čemu Bosne i Hercegovine zauzima vodeće mjesto u Evropii svijetu.

Postoje mnogobrojni razlozi za emigraciju. Kada je naša zemlja u pitanju postavlja se pitanje odakle početi sa nabranjem jer je razloga očigledno i previše, a mnogo manje onih koji idu u prilog ostajanja u svojoj zemlji u kojoj trenutno, nažalost, mnogi ne vide perspektivu.

Emigracija iz Bosne i Hercegovine je kontinuiran proces, a njeni glavni poslijeratni uzroci su ekonomske prirode.

U pogledu nezaposlenosti u Bosne i Hercegovine, najveći problem je što je ona strukturne prirode - najveći udio predstavljaju osobe koje su nezaposlene više od godinu dana i čine 82% od ukupno nezaposlenih. Prema starosti, nezaposlenost je najkarakterističnija među mladima (62,3%), a prema spolu, nezaposlenost je više zastupljena kod žena (30,7%) nego kod muškaraca (25,8%).

Prema Migracijskom profilu, većina stanovništva Bosne i Hercegovine je nezadovoljna životom u državi, a 50% stanovništva bi napustilo Bosne i Hercegovine i radili bi u inozemstvu, što je ujedno i najveći postotak u usporedbi sa zemljama jugoistočne Evrope. (Polić, M., 1993)

Kada je riječ o emigraciji iz Bosne i Hercegovine na godišnjem nivou, važno je ukazati na nedostatak podataka koji se vode u Bosne i Hercegovine.

Jedini podaci koji se mogu koristiti kao statistika emigracija pogodinama su podaci koje vodi Agencija za identifikacijska dokumenta, evidenciju i razmjenu podataka Bosne i Hercegovine o broju osoba koje su se odjavile iz evidencije o prebivalištu i boravištu državljana Bosne i Hercegovine radi iseljenja u druge države. Prema njihovim podacima, samo recimo u 2016. godini, 4.034 osobe su odjavile boravak u Bosni i Hercegovini. A prema podacima Federalnog zavoda za statistiku, Bosne i Hercegovine je u periodu 2010-2016 napustilo 48.700 građana, dok podaci nevladinih organizacija govore da je samo u 2015. godini Bosne i Hercegovine napustilo 80.000 ljudi.⁹

Budući da u Bosne i Hercegovine ne postoji zakonska obaveza odjave prebivališta, veliki broj onih koji napuštaju Bosne i Hercegovine zbog zaposlenja, studiranja ili nekih drugih razloga ne odjavljuju svoje prebivalište, tako da su ovi podaci pokazatelji trenda iseljavanja iz Bosne i Hercegovine iako ne predstavljaju sveukupne podatke o iseljavanju iz Bosne i Hercegovine.¹⁰ Osvrnut ćemo se kasnije i na neke novije datume, ali za sada smo se vratili nekoliko godina unazad sve do 2015. godine. (Polić, M., 1993)

---

⁹ <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/mladi-masovno-napustaju-bih>, (pristupljeno 20.07.2022.)

¹⁰ Migracijski profil Bosne i Hercegovine za 2016. godinu, Ministarstvo sigurnosti BiH, Sarajevo, april 2017., str. 65. Dostupno na http://msb.gov.ba/PDF/MIGRACIJSKI_PROFIL_2016_2HRV.pdf, (pristupljeno 20.07.2022.)

Što se tiče zemalja odlaska, Njemačka, Austrija, Hrvatska i Srbija su već nekoliko godina najčešće zemlje destinacije za emigrante iz Bosne i Hercegovine. U 2016. godini primjetan je trend povećanog odlaska u Njemačku i Austriju u odnosu na prethodne godine, dok se broj osoba koje se iseljavaju u Hrvatsku i Srbiju smanjuje. Takođe, stvarni broj zaposlenih državljana Bosne i Hercegovine u inostranstvu je puno veći obzirom da Agencija za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine ne posjeduje podatke o osobama koje su pronašle zaposlenje putem direktnih kontakata, agencija za regrutiranje i slično. Ono što je zabrinjavajuće jeste spremnost mladih ljudi na odlazak i njihova razočaranost situacijom u Bosne i Hercegovine (Street, J., 2003)

Prije nego što završimo sa ovim poglavljem važno je spomenuti još jednu mnogo važnu stvar.

2.7. Odnos države prema pitanju odlaska mladih iz nje

Bitno je predstaviti i naučni aspekt koji govori o važnosti povezanosti pojedinca/ke sa državom, i sve to u cilju razumijevanja potrebe za zaustavljanjem ovog trenda odliva mladih.

Nastojeći se fokusirati isključivo na pomenute probleme, slijedi kratki osvrt na neke od bitnih utemeljitelja koji su se bavili izučavanjem odnosa države i pojedinca/ke (kao što su Aristotel, Platon, Sokrat i drugi), bez dubljeg ulaska u njihove analize, diskusije, zaključke i tvrdnje. Podsjećanja radi, ali i poređenja sa današnjom situacijom odnosa države prema pojedincu/ki (naročito mladima) i obratno, bitno je napomenuti Aristotelova promišljanja: „Niko ne može osporiti da je briga o vaspitanju omladine prije svega dužnost zakonodavca.

U državama gdje to nije slučaj državno uređenje trpi veliku štetu.“¹¹

Aristotel je u više navrata tvrdio da je obaveza države briga o pojedincu/ki, navodeći da svaki pojedinac/ka nije samo svoj gospodar jer svi oni pripadaju državi i svaki pojedinac/ka je dio države. Poredeći sa današnjom situacijom, a naročito sa količinom ljudi koji odlaze iz Bosne i Hercegovine, država nepokazuje veliku brigu za pojedince/ke. Čak se koriste uvezani sistemi zavisnog novinarstva gdje se određene informacije nastoje cenzurisati ili u najboljem slučaju medijski nedovoljno eksponirati i neistražiti kako ne bi bile dostupne i vidljive široj javnosti. Za potrebe ovog istraživanja bilo je vrlo teško doći do dostupnih informacija i statističkih podataka o tačnom broju odlaska mladih iz Bosne i Hercegovine, pri čemu mediji vrlo često izvještavaju i govore o ovoj temi, ali decidnih podataka nema.

John Street (Street, J., 2003) ovaj proces naziva pakiranje, navodeći da stranke i političari preko ljudi kao što su spin doctori sve više upravljaju i kontroliraju javnu sliku politike. To rezultira smanjenjem

---

¹¹ Polić, M., (1993) K filozofiji odgoja, Institut za pedagogijska istraživanja i Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str. 55.

kvalitete političkog diskursa, njegovim zaglupljivanjem. Politički se argumenti trivijaliziraju, pojavnost je važnija od stvarnosti, osobnost od politika, površno od dubokog.

Krivnja za takvo stanje stvari obično je usmjerena prema političarima i njihovim stručnim pratnjama, te prema pokornim medijima koji su urotnici u nagrivanju demokracije. S druge strane, i Aristotel i Platon su saglasni da država ima najkrupniji zadatak i najvažnije sredstvo za održavanje cijelog državnog poretka, a to je vaspitanje građana. Vaspitanjem građani stječu ne samo političku sposobnost za učestvovanjem u državnoj upravi nego i spremnost da se pokoravaju vlastima. (Street, J., 2003). Zaključujući da su vaspitani, pokorni političari dio državne uprave postavlja se pitanje u kojem dijelu je nastupio procjep nevaspitanja ili nebrige i nemara o ostalom dijelu građanstva?

S ciljem razumijevanja koncepta emigracija mladih, kao i osnovnih motivacionih faktora emigracijskih aspiracija, proveden je pregled dostupne stručne i naučne literature. U ovom poglavlju su predstavljeni osnovni zaključci pregleda dostupnih naučnih studija, a sastoji se iz dijela koji se odnosi na definiranje emigracijskih aspiracija mladih, te dijela koji sažima glavne faktore i determinante namjere emigriranja.

Analiza migracijskih aspiracija i njihovih determinanti omogućava predviđanje budućih migracijskih trendova i preciziranje uzročnih faktora na osnovu kojih se mogu razvijati i primjenjivati odgovarajuće politike za ublažavanje emigracija. Teorijska veza između emigracijskih namjera i migracijskog ponašanja ukorijenjena je u socio-psihološkoj koncepciji odlučivanja (Creighton, 2013).

Takođe, migracijske namjere su teorijski uklopljene u različite discipline posebno u ekonomiji, sociologiji, psihologiji i antropologiji i višerazinske (npr. individualne, nivo porodice, nivo društva) i višedimenzionalne su pojave (npr. unutrašnja i vanjska, migracija ruralno-urbano) (Efendić, 2016, str. 5).

Prema Azmat et al. (2013, str. 99), emigracijske težnje ukazuju na mentalne procese koji utječu na ideje, želje i preokupacije pojedinaca, a „mogu se izraziti na bihevioralne i svjesne psihološke načine“.

Migracijske aspiracije, kao funkcija prostornih aspiracija, mogu se definirati kao „uvjerenje da je migracija poželjna“ s obzirom na specifični kontekst u kojem se pojedinac nalazi, u kombinaciji s njegovim ili njenim ličnim karakteristikama (Carling, 2014, str. 2).

Može se očekivati da su težnje mladih prema migracijama (ili njihov nedostatak) povezane sa širim životnim ciljevima u smislu dugoročnog poboljšanja njihove lične situacije (Van Mol, 2016).

Naravno, ono što pojedinac kaže i čemu teži nije isto što će stvarno i uraditi, pa se migracijske težnje mladih „trebaju tretirati kao mjera migracijskog potencijala, a ne kao proxy mjera stvarne buduće migracije“ (Bjarnason & Thorlindsson, 2006, str. 291).

Istraživanje migracijskih težnji mladih vrijedno je polazište za razumijevanje dinamike migracija (Van Mol, 2016). Mada značajna namjera ne mora nužno direktno dovesti do migracije, brojni nedavni nalazi podupiru tezu o snažnoj vezi između težnji i stvarnih migracijskih kretanja (Borozan, 2014; Czaika & Vothknecht, 2012; Van Dalen & Henkens, 2013). Craighton (2013) je takođe pokazao da težnja ka migraciji u velikoj mjeri predviđa kasniju migraciju. Postoje mnogobrojni faktori i determinante koji utiču na migracijske aspiracije. Spomenut ćemo samo one najznačajnije.

Dragović et al. (2017) ističu mogućnosti zaposlenja i obrazovanja, kvalitet života, veličinu obitelji i dob kao najznačajnije determinante emigracijskih namjera.

Slično tome, Predojević-Despić (2017) tvrdi da iseljavanje mladih podstiču strukturalni faktori, poput potražnje za radnom snagom od strane zapadnih bogatijih država ili nedostatak mogućnosti da mladi uopće dobiju (dostojno) zaposlenje u svojoj državi. Ovo je posebno izraženo kod visokoobrazovanih osoba koje prvenstveno traže načine poboljšanja stručnosti, sticanja višeg nivoa obrazovanja, bolje plaćenog radnog mjesta itd.

Kategorija „mladi“, u smislu njenog konceptualiziranja, u literaturi je vrlo fleksibilna dobna kategorija, te postoje različite definicije. Međutim, lako se može zaključiti da većina mladih (barem u evropskom kontekstu) provodi ove godine stičući diplomu srednje škole i pohađajući visokoškolski program ili ulaskom na tržište rada, tako da ove dvije dimenzije očito vrše značajan utjecaj na njihov život. Drugim riječima, mladi su velikim dijelom zaokupljeni obrazovanjem i izgradnjom svog profesionalnog puta. Zbog toga se, između ostalog, mladi najčešće iseljavaju u potrazi za boljim obrazovnim programima i boljim mogućnostima zapošljavanja (Potočnik & Adamović, 2018, str. 5).

Veza između ekonomskih uslova i migracijskih namjera već je dugo uspostavljena u međunarodnoj migracijskoj literaturi, a osnovno obrazloženje veze je da pojedinci teže „preseljenju iz mjesta s niskim mogućnostima zapošljavanja i plaćama u zemlje u kojima su plaće veće i na raspolaganju više radnih mjesta“ (Van Mol, 2016). Treba napomenuti da su mladi ljudi, bez obzira na njihov nivo obrazovanja, među onima s najvećom stopom nezaposlenosti, posebno u manje razvijenim regijama (Evropska komisija, 2013), pa potraga za mogućnostima zaposlenja i dovodi do emigriranja.

S tim u vezi, Franc et al. (2019) napominju da push faktori, kao što su nezaposlenost ili niske plate, najviše utiču na odluke mladih vezane za promjene mjesta prebivališta.

Na primjer, Rakauskiene & Ranceva (2014) jasno prikazuju upravo nezaposlenost, siromaštvo, loš kvalitet života, probleme vezane uz obrazovanje i tešku političku situaciju kao osnovne razloge koji stoje iza rastućih migracija mladih. Isti autori ističu da recesija i velika nezaposlenost navode mlade da traže prilike u stranim zemljama, gdje osnivaju i porodice, što snažno utječe na demografske trendove u njihovim matičnim zemljama. Izvještaj Svjetskog ekonomskog foruma o globalnim rizicima

ističe da će posljednja globalna finansijska kriza stvoriti „izgubljenu generaciju“, dok će nezaposlenost mladih ostati važan globalni izazov koji će i dalje utjecati na domaće i globalne rizike, uključujući masovne migracije.

Kao što je već ranije rečeno u jednom od poglavlja, nezaposlenost je korijen svih uzroka kada je u pitanju odliv mladih sa ovih prostora. Ali naravno to nije jedini problem, kao i razlog za odlazak.

Testiranjem tvrdnje da je nezaposlenost glavni faktor kroz ispitivanje odrednica migracijskih tokova iz „novih“ u „stare“ države EU, Franc et al. (2019) su pokazali da će porast ukupne stope nezaposlenosti u zemlji emigracije povećati stopu iseljavanja.

Imajući na umu najave nove ekonomske krize uzrokovane virusom COVID-19, može se očekivati da će se ovaj trend nastaviti, posebno iz zemalja koje ne uspiju kreirati adekvatne makroekonomske politike za ublažavanje posljedica. Rezultati nedavne studije o mladima u jugoistočnoj Evropi pokazali su da je većina mladih iz ovog dijela svijeta izrazila zabrinutost zbog toga što nemaju zaposlenje, dok mnogi i dalje trpe visoku nezaposlenost i imaju neugodne radne uslove (Lavric et al., 2019).

2.8. Posebnosti odnosa državnih struktura Bosne i Hercegovine prema odlasku mladih

Bosna i Hercegovina nije izuzetak u tom pogledu. Ilustrativno, nedavno istraživanje percepcije građana u Bosni i Hercegovini (Čičić et al., 2019) pokazuje da većina mladih u Bosne i Hercegovine (87%) vjeruje da se zemlja kreće u pogrešnom smjeru.

Drugo istraživanje pokazuje da mladi prepoznaju nezaposlenost kao primarni problem s kojim se zemlja suočava (54%), a slijede je niske plaće, penzije, nizak životni standard i korupcija.

Takođe, neka od dosadašnjih istraživanja provedenih u ovom polju (iako s prilično ograničenim uzorkom) pokazala su da su poteškoće u pronalaženju posla u Bosne i Hercegovine, bolji uvjeti zaposlenja i zarada, kao i veća mogućnost nagrađivanja u odredišnim zemljama, najznačajnije determinante motivacije mladih da odu u inozemstvo (Dinc et al., 2017).

Istovremeno, prema istraživanju koje su proveli Turčilo et al. (2019), ne samo da je 64% mladih nezaposleno već se i svaki peti ispitanik izjasnio da aktivno traži posao, svaki peti ispitanik posao traži više od pet godina, dok je polovina ispitanika posao tražila više od dvije godine. Ovo nezaposlenost stavlja vrlo visoko na listu pokretačkih faktora za iseljavanje, što je neophodno adresirati i rješavati adekvatnim politikama.

Obrazovanje je još jedna važna determinanta iseljavanja mladih, a povezana je ne samo s nivoom obrazovanja i traženja (boljih) poslova već i s potragom za boljim obrazovnim mogućnostima (Potočnik & Adamović, 2018). Obrazovanje i migracije međusobno su povezane na više načina. Prema Dustmannu & Glitzu (2011), obrazovanje i sticanje vještina igraju važnu ulogu u mnogim

fazama migracije pojedinca. S jedne strane, čovjek se može odlučiti na migriranje kako bi stekao znanje i vještine koje imaju visok prinos u zemlji porijekla. S druge strane, ekonomski uspjeh imigranta u odredišnoj zemlji u velikoj mjeri određuje njegova / njena obrazovna pozadina.

Ovi autori su također pokazali da mogućnost kasnije migracije može utjecati i na obrazovne odluke u matičnoj zemlji mnogo prije nego što je migracija realizirana.

Recimo, u Bosne i Hercegovine imamo zanimljivu situaciju kada su u pitanju budući srednjoškolci. Naime, sve se više budućih srednjoškolaca odlučuje upisati u one škole gdje bi stekli znanja i vještine koje bi im potencijalno mogle osigurati naknadno zaposlenje u Njemačkoj (npr. medicinske sestre, profesionalni vozači, električari, IT stručnjaci i slično).

Obrazovanje nije samo ključni faktor međunarodnih migracija mladih već je i jedan od ključnih faktora unutrašnjih migracija, s ruralnih, ali i urbanih mjesta u kojima ne postoje visokoškolske ustanove u ona koja imaju univerzitete, a posebno ona gdje se osigurava visoka kvaliteta visokog obrazovanja. Pored toga, nizak kvalitet obrazovanja jedna je od važnih determinanti ovog tipa migracija. Tako mladi u Bosne i Hercegovine ne percipiraju obrazovni sistem kao sistem koji omogućava sticanje vještina potrebnih za zapošljavanje. Prema nedavnom istraživanju, 50% mladih se izjasnilo da obrazovni sistem Bosne i Hercegovine u određenoj mjeri razvija adekvatne vještine pisanja, kritičko razmišljanje i vještine rješavanja problema, dok samo 6–10% njih smatra da su ove vještine u potpunosti razvijene. Čak više od 1/4 mladih navelo je da su znanje i vještine stečene u obrazovnom sistemu Bosne i Hercegovine potpuno nespojive s potrebama tržišta rada.

S druge strane, 50% ih je stava da su znanje i vještine stečene u obrazovnom sistemu Bosne i Hercegovine donekle u skladu s potrebama tržišta rada (USAID, 2018). Obrazovanje je jedno od prioritarnih područja kada je riječ o izradi političkih mjera koje će adresirati probleme mladih. Poboljšanje kvalitete obrazovanja sigurno bi trebalo biti među prioritetima kada je upitanju razvoj politika vezanih za iseljavanje mladih, posebno kada se govori o rastućim trendovima ove pojave. Nezaposlenost i ukupni kvalitet života te obrazovanje sigurno su najrelevantniji faktori kada je u pitanju Bosne i Hercegovine, ali svakako da treba uzeti u obzir i ostale determinante migracijskih aspiracija mladih. Efendić (2016) je pokazao da je glavna odrednica emigracijskih namjera u kontekstu Bosne i Hercegovine zapravo postkonfliktna politička nestabilnost. Napuštanje zemlje rođenja nije odluka koja se lako donosi, a rijetko bez dubokog nezadovoljstva životom i/ili bez očekivanja da će tamo gdje se krene biti puno bolje. Život i rad u inozemstvu podrazumijeva potrebu upoznavanja s novom kulturom, prilagođavanja novim okolnostima, novim identitetima i, shodno tome, pretpostavlja se da psihološke karakteristike takođe određuju da li je osoba sklona donošenju odluke ulaska u novu i nepoznatu situaciju, kao i njihove afektivne reakcije na to (Van Dalen &

Henkens, 2013). Stoga su lične karakteristike pojedinca još jedna bitna determinanta migracija. Istražujući koje karakteristike na mikro i makro nivou utječu na migracijske težnje evropske mladeži u uvjetima ekonomske krize 2008. godine, Van Mol (2016) je otkrio važnost individualnih karakteristika i osjećaja nezadovoljstva trenutnom klimom.

2.9 Emigracijske ambicije mladih

S ciljem razumijevanja koncepta emigracija mladih, kao i osnovnih motivacionih faktora emigracijskih aspiracija, proveden je pregled dostupne stručne i naučne literature. U ovom poglavlju su predstavljeni osnovni zaključci pregleda dostupnih naučnih studija, a sastoji se iz dijela koji se odnosi na definiranje emigracijskih aspiracija mladih, te dijela koji sažima glavne faktore i determinante namjere emigriranja. Analiza migracijskih aspiracija i njihovih determinanti omogućava predviđanje budućih migracijskih trendova i preciziranje uzročnih faktora na osnovu kojih se mogu razvijati i primjenjivati odgovarajuće politike za ublažavanje emigracija. Teorijska veza između emigracijskih namjera i migracijskog ponašanja ukorijenjena je u socio-psihološkoj koncepciji odlučivanja (Creighton, 2013). Takođe, migracijske namjere su teorijski uklopljene u različite discipline posebno u ekonomiji, sociologiji, psihologiji i antropologiji i višerazinske (npr. individualne, nivo porodice, nivo društva) i višedimenzionalne su pojave (npr. unutrašnja i vanjska, migracija ruralno- urbano) (Efendić, 2016, str. 5).

Prema Azmat et al. (2013, str. 99), emigracijske težnje ukazuju na mentalne procese koji utječu na ideje, želje i preokupacije pojedinaca, a „mogu se izraziti na bihevioralne i svjesne psihološke načine“. Migracijske aspiracije, kao funkcija prostornih aspiracija, mogu se definirati kao „uvjerenje da je migracija poželjna“ s obzirom na specifični kontekst u kojem se pojedinac nalazi, u kombinaciji s njegovim ili njenim ličnim karakteristikama (Carling, 2014, str. 2)

Može se očekivati da su težnje mladih prema migracijama (ili njihov nedostatak) povezane sa širim životnim ciljevima u smislu dugoročnog po boljšanja njihove lične situacije (Van Mol, 2016). Naravno, ono što pojedinac kaže i čemu teži nije isto što će stvarno i uraditi, pa se migracijske težnje mladih „trebaju tretirati kao mjera migracijskog potencijala, a ne kao proxy mjera stvarne buduće migracije“ (Bjarnason & Thorlindsson, 2006, str. 291).

Istraživanje migracijskih težnji mladih vrijedno je polazište za razumijevanje dinamike migracija (Van Mol, 2016). Mada značajna namjera ne mora nužno direktno dovesti do migracije, brojni nedavni nalazi podupiru tezu o snažnoj vezi između težnji i stvarnih migracijskih kretanja (Borozan, 2014; Czaika & Vothknecht, 2012; Van Dalen & Henkens, 2013).

Craighton (2013) je takođe pokazao da težnja ka migraciji u velikoj mjeri predviđa kasniju migraciju.

2.10 Najznačajniji faktori i determinante emigracija

Postoje mnogobrojni faktori i determinante koji utiču na migracijske aspiracije. Spomenut ćemo samo one najznačajnije.

Dragović et al. (2017) ističu mogućnosti zaposlenja i obrazovanja, kvalitet života, veličinu obitelji i dob kao najznačajnije determinante emigracijskih namjera.

Slično tome, Predojević-Despić (2017) tvrdi da iseljavanje mladih podstiču strukturalni faktori, poput potražnje za radnom snagom od strane zapadnih bogatijih država ili nedostatak mogućnosti da mladi uopće dobiju (dostojno) zaposlenje u svojoj državi. Ovo je posebno izraženo kod visokoobrazovanih osoba koje prvenstveno traže načine poboljšanja stručnosti, sticanja višeg nivoa obrazovanja, bolje plaćenog radnog mjesta itd.

Kategorija „mladi“, u smislu njenog konceptualiziranja, u literaturi je vrlo fleksibilna dobna kategorija, te postoje različite definicije. Međutim, lako se može zaključiti da većina mladih (barem u evropskom kontekstu) provodi ove godine stičući diplomu srednje škole i pohađajući visokoškolski program ili ulaskom na tržište rada, tako da ove dvije dimenzije očito vrše značajan utjecaj na njihov život. Drugim riječima, mladi su velikim dijelom zaokupljeni obrazovanjem i izgradnjom svog profesionalnog puta. Zbog toga se, između ostalog, mladi najčešće iseljavaju u potrazi za boljim obrazovnim programima i boljim mogućnostima zapošljavanja (Potočnik & Adamović, 2018, str. 5).

Veza između ekonomskih uslova i migracijskih namjera već je dugo uspostavljena u međunarodnoj migracijskoj literaturi, a osnovno obrazloženje veze je da pojedinci teže „preseljenju iz mjesta s niskim mogućnostima zapošljavanja i plaćama u zemlje u kojima su plaće veće i na raspolaganju više radnih mjesta“ (Van Mol, 2016). Treba napomenuti da su mladi ljudi, bez obzira na njihov nivo obrazovanja, među onima s najvećom stopom nezaposlenosti, posebno u manje razvijenim regijama (Evropska komisija, 2013), pa potraga za mogućnostima zaposlenja i dovodi do emigriranja.

S tim u vezi, Franc et al. (2019) napominju da push faktori, kao što su nezaposlenost ili niske plate, najviše utiču na odluke mladih vezane za promjene mjesta prebivališta.

Na primjer, Rakauskiene & Ranceva (2014) jasno prikazuju upravo nezaposlenost, siromaštvo, loš kvalitet života, probleme vezane uz obrazovanje i tešku političku situaciju kao osnovne razloge koji stoje iza rastućih migracija mladih. Isti autori ističu da recesija i velika nezaposlenost navode mlade da traže prilike u stranim zemljama, gdje osnivaju i porodice, što snažno utječe na demografske trendove u njihovim matičnim zemljama. Izvještaj Svjetskog ekonomskog foruma o globalnim rizicima ističe da će posljednja globalna finansijska kriza stvoriti „izgubljenu generaciju“, dok će nezaposlenost mladih ostati važan globalni izazov koji će i dalje utjecati na domaće i globalne rizike, uključujući masovne migracije.

Kao što je već ranije rečeno u jednom od poglavlja, nezaposlenost je korijen svih uzroka kada je u pitanju odliv mladih sa ovih prostora. Ali naravno to nije jedini problem, kao i razlog za odlazak. Testiranjem tvrdnje da je nezaposlenost glavni faktor kroz ispitivanje odrednica migracijskih tokova iz „novih“ u „stare“ države EU, Franc et al. (2019) su pokazali da će porast ukupne stope nezaposlenosti u zemlji emigracije povećati stopu iseljavanja.

Imajući na umu najave nove ekonomske krize uzrokovane virusom COVID-19, može se očekivati da će se ovaj trend nastaviti, posebno iz zemalja koje ne uspiju kreirati adekvatne makroekonomske politike za ublažavanje posljedica. Rezultati nedavne studije o mladima u jugoistočnoj Evropi pokazali su da je većina mladih iz ovog dijela svijeta izrazila zabrinutost zbog toga što nemaju zaposlenje, dok mnogi i dalje trpe visoku nezaposlenost i imaju neugodne radne uslove (Lavric et al., 2019). Bosna i Hercegovina nije izuzetak u tom pogledu. Ilustrativno, nedavno istraživanje percepcije građana u Bosni i Hercegovini (Čičić et al., 2019) pokazuje da većina mladih u BiH (87%) vjeruje da se zemlja kreće u pogrešnom smjeru.

Drugo istraživanje pokazuje da mladi prepoznaju nezaposlenost kao primarni problem s kojim se zemlja suočava (54%), a slijede je niske plaće, penzije, nizak životni standard i korupcije.

Takođe, neka od dosadašnjih istraživanja provedenih u ovom polju (iako s prilično ograničenim uzorkom) pokazala su da su poteškoće u pronalaženju posla u BiH, bolji uvjeti zaposlenja i zarada, kao i veća mogućnost nagrađivanja u odredišnim zemljama, najznačajnije determinante motivacije mladih da odu u inozemstvo (Dinc et al., 2017).

Istovremeno, prema istraživanju koje su proveli Turčilo et al. (2019), ne samo da je 64% mladih nezaposleno već se i svaki peti ispitanik izjasnio da aktivno traži posao, svaki peti ispitanik posao traži više od pet godina, dok je polovina ispitanika posao tražila više od dvije godine. Ovo nezaposlenost stavlja vrlo visoko na listu pokretačkih faktora za iseljavanje, što je neophodno adresirati i rješavati adekvatnim politikama. Obrazovanje je još jedna važna determinanta iseljavanja mladih, a povezana je ne samo s nivoom obrazovanja i traženja (boljih) poslova već i s potragom za boljim obrazovnim mogućnostima (Potočnik & Adamović, 2018). Obrazovanje i migracije međusobno su povezane na više načina. Prema Dustmannu & Glitzu (2011), obrazovanje i sticanje vještina igraju važnu ulogu u mnogim fazama migracije pojedinca.

S jedne strane, čovjek se može odlučiti na migriranje kako bi stekao znanje i vještine koje imaju visok prinos u zemlji porijekla. S druge strane, ekonomski uspjeh imigranta u odredišnoj zemlji u velikoj mjeri određuje njegova / njena obrazovna pozadina. Ovi autori su također pokazali da mogućnost kasnije migracije može utjecati i na obrazovne odluke u matičnoj zemlji mnogo prije nego što je migracija realizirana.

Recimo, u BiH imamo zanimljivu situaciju kada su u pitanju budući srednjoškolci. Naime, sve se više budućih srednjoškolaca odlučuje upisati u one škole gdje bi stekli znanja i vještine koje bi im potencijalno mogle osigurati naknadno zaposlenje u Njemačkoj (npr. medicinske sestre, profesionalni vozači, električari, IT stručnjaci i slično).

Obrazovanje nije samo ključni faktor međunarodnih migracija mladih već je i jedan od ključnih faktora unutrašnjih migracija, s ruralnih, ali i urbanih mjesta u kojima ne postoje visokoškolske ustanove u ona koja imaju univerzitete, a posebno ona gdje se osigurava visoka kvaliteta visokog obrazovanja.

Pored toga, nizak kvalitet obrazovanja jedna je od važnih determinanti ovog tipa migracija. Tako mladi u BiH ne percipiraju obrazovni sistem kao sistem koji omogućava sticanje vještina potrebnih za zapošljavanje. Prema nedavnom istraživanju, 50% mladih se izjasnilo da obrazovni sistem BiH u određenoj mjeri razvija adekvatne vještine pisanja, kritičko razmišljanje i vještine rješavanja problema, dok samo 6–10% njih smatra da su ove vještine u potpunosti razvijene. Čak više od 1/4 mladih navelo je da su znanje i vještine stečene u obrazovnom sistemu BiH potpuno nespojive s potrebama tržišta rada. S druge strane, 50% ih je stava da su znanje i vještine stečene u obrazovnom sistemu BiH donekle u skladu s potrebama tržišta rada (USAID, 2018).

Obrazovanje je jedno od prioritetnih područja kada je riječ o izradi političkih mjera koje će adresirati probleme mladih. Poboljšanje kvalitete obrazovanja sigurno bi trebalo biti među prioritetima kada je u pitanju razvoj politika vezanih za iseljavanje mladih, posebno kada se govori o rastućim trendovima ove pojave. Nezaposlenost i ukupni kvalitet života te obrazovanje sigurno su najrelevantniji faktori kada je u pitanju BiH, ali svakako da treba uzeti u obzir i ostale determinante migracijskih aspiracija mladih.

Efendić (2016) je pokazao da je glavna odrednica emigracijskih namjera u kontekstu Bosne i Hercegovine zapravo postkonfliktna politička nestabilnost. Napuštanje zemlje rođenja nije odluka koja se lako donosi, a rijetko bez dubokog nezadovoljstva životom i/ili bez očekivanja da će tamo gdje se krene biti puno bolje. Život i rad u inozemstvu podrazumijeva potrebu upoznavanja s novom kulturom, prilagođavanja novim okolnostima, novim identitetima i, shodno tome, pretpostavlja se da psihološke karakteristike takođe određuju da li je osoba sklona donošenju odluke ulaska u novu i nepoznatu situaciju, kao i njihove afektivne reakcije na to (Van Dalen & Henkens, 2013).

Stoga su lične karakteristike pojedinca još jedna bitna determinanta migracija. Istražujući koje karakteristike na mikro i makro nivou utječu na migracijske težnje evropske mladeži u uvjetima ekonomske krize 2008. godine, Van Mol (2016) je otkrio važnost individualnih karakteristika i osjećaja nezadovoljstva trenutnom klimom.

GLAVA III

MLADI U BOSANSKOHERCEGOVAČKOM DRUŠTVU

3.1 Mladi u bosanskohercegovačkom društvu

U ovom poglavlju magistarskog rada pozabavit ćemo se mladima u bh. društvu i osvrnut se na trenutnu situaciju kada je ova tema u pitanju.

Treba imati u vidu da su mladi, u znanstvenoistraživačkom smislu, postali veliki izazov kao posebno ranjiva društvena kategorija unutar očigledne, radikalne promjene “filozofije življenja” koja sve snažnije navire iz aktualnog globalizma. Svjedoci smo redefiniranja mnogih paradigmi, koje su karakterizirale mlade u prethodnom periodu, uključujući i vremensku dimenziju njihovog “trajanja” (France, 2007), te neka druga važna pitanja kao što su: ambijent i način njihove socijalizacije, unutarporodični i međugeneracijski odnosi, odnos prema školi, vršnjacima i sl.

Sve je to, uz uspostavljanje novog sistema vrijednosti, rezultiralo i očiglednom krizom identiteta mladih. Kad je riječ o “pomjeranju granica vremenskog trajanja mladih”, to se, prije svega, ogleda u ranijem početku njihovog sazrijevanja, ali i u odgađanju stupanja u bračnu zajednicu, rađanju djece i sl. Prema globalnom izvještaju o konkurentnosti svjetskog ekonomskog foruma za 2010. godinu, “Bosnai Hercegovina se nalazila na 131. mjestu od 133 zemlje u kategoriji “odliva mozgova”, a što se posebno odnosi na mlade, specijaliste iz različitih oblasti, magistre i doktore nauka. U vezi s tim UNESCO je iznio podatak da je od 1995. godine iz Bosne i Hercegovine otišlo čak “79% istraživača iz područja inženjeringa, 81% magistara i 75% doktora nauka”.¹²

Nužno je naglasiti, što je ustanovljeno i u više istraživanja (ovdje će biti pomenuta samo dva: “PRONY”, 20022 , te “Motivi odlaska mladih iz Bosne i Hercegovine”, 20003), čak 70% mladih ove zemlje bi “pod istim uvjetima školovanja i mogućnostima zaposlenja, radije živjelo u vlastitoj zemlji nego u bilo kojoj drugoj”. Oni, zapravo, žele da imaju ono čime raspolažu njihovi vršnjaci u ekonomski stabilnim pravno-politički sređenim društvima, a to je kvalitetno obrazovanje, sigurnost i zaposlenje. Njihov animozitet se odnosi na aktualne politike i političare koji uporno agregiraju krizu u Bosni i Hercegovini, umjesto da koristeći ovdašnje, nesporno moguće komparativne prednosti, obezbjeđuju poželjan ambijent življenja. Najkraće kazano, te politike su proizvele velike i brojne probleme u ovom društvu, koji posebno pogađaju mlade osobe. Ovom prilikom fokus će biti na onim najvažnijim. Prvo, problem nezaposlenosti, koji je u planetarnim razmjerama alarmirajući, pogotovo

---

¹² http://travelsdocbox.com/Eastern_Europe/99409545-Studija-o-mladima-u-bosni-i-hercegovini.html (pristupljeno 22.07. 2022.)

kad je riječ o nezaposlenosti mladih, o čemu će se detaljnije govoriti i u nastavku ove studije.

Prema podacima Svjetske banke u 2013. godini, nezaposlenost mladih u bosanskohercegovačkom društvu dosegla je čak 58% (Mujanović, 2013), od toga.

U istraživanju koje je realizirano u saradnji Federalnog ministarstva kulture i sporta, te Instituta za razvoj mladih KULT, situacija je čak i gora u odnosu na navedene pokazatelje, kako u pogledu stope nezaposlenosti, tako i u pogledu broja mladih osoba motiviranih za odlazak iz zemlje. Ilustracije radi, stopa nezaposlenosti mladih u Bosni i Hercegovini je čak “četiri puta veća” nego u zemljama Evropske unije. Mladi su nezadovoljni i sa obrazovnim sistemom, kao i sa situacijom u nizu drugih djelatnosti. Problem nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini je, pored ostalog, rezultat pogrešnog provođenja ekonomske tranzicije, odnosno načina reformiranja privrednog sistema koji više liči na obrazac kako se to ne treba činiti, nego na model kako to treba raditi.

Nužno je ukazati i na neodgovarajuće obrazovne sadržaje koji su, kao takvi, anahroni za moderne, odnosno savremene razvijene ekonomije. Ono što je posebno zabrinjavajuće jeste činjenica da su u privatizacijskom procesu uništena brojna preduzeća, uključujući i ona koja su na svjetskoj razini bila priznata i za tržišnu ekonomiju dokazano potentna, kao što su UNIS, UPI, Krivaja, RMK Zenica, Energoinvest, Famos, Šipad, Hidrogradnja i mnoga druga. U njima su bile uposlene na stotine hiljada radnika, uključujući mlade i školovane osobe.

Primjera radi, Energoinvest je zahvaljujući kreativnom potencijalu vlastitih znanstvenoistraživačkih centara u onom predratnom periodu prodavao patente (znanje) i to za tadašnje najsofisticiranije tehnologije u Americi i drugim razvijenim zemljama svijeta. Naravno, nije on bio jedini na prostoru Bosne i Hercegovine, odnosno tadašnje Jugoslavije (unutar koje je Bosna i Hercegovina imala status federalne jedinice). Nažalost, uništenju tako prestižnih firmi doprinijeli su i predstavnici međunarodne zajednice koji su snažno involvirani u sva događanja u ovoj zemlji i to ne samo u onom ratnom, već i u ovom postratnom periodu.

Naime, njihov stav je bio da firme iz bivših socijalističkih (dogovornih) ekonomija nisu sposobne za djelovanje u tržišnim uvjetima, te da ih, kao takve, treba kroz privatizaciju usitniti, odnosno dozvoliti da nastave djelovati samo pojedini njihovi segmenti. To je bila kardinalna greška, naročito kad je riječ o ovdašnjoj vojnoj, drvnoj i tekstilnoj industriji, proizvodnji hrane, građevinarstvu, kao i u nizu drugih proizvodnih djelatnosti. Na taj način su, bezrazložno i nepovratno, izgubljene stotine hiljada radnih mjesta, a ovdašnje stanovništvo je, uz prethodna ratna razaranja, dodatno pauperizirano. To se izuzetno frustrirajuće prelama na generacijama ovdašnjih mladih ljudi koji su ostali bez mogućnosti zaposlenja, rješavanja svojih egzistencijalno važnih pitanja, preduvjeta za zasnivanje bračnih zajednica, rađanje djece itd. U svemu tome profitirao je samo novoformirani sloj oligarha, koji se naglo i enormno

obogatio. Omogućena im je kupovina preduzeća, za nominalne iznose emitiranih vrijednosnih hartija (vaučera, sertifikata...), čija se realna (tržišna) vrijednost kretala ispod simboličnih 5%. Po toj cijeni su ih, dakle legalno, otkupljivali budući, tj. današnji lokalni tajkuni, kao i strani biznismeni.¹³

Tako se, zapravo, putem privatizacije, na “zakonit način” prelio ogroman društveni, odnosno državni kapital u privatni posjed i to za veoma malo realnog novčanog pokrića. Uz to, vlasti su tolerirale neispunjavanje preuzetih obaveza kupaca privatiziranih firmi, kako u pogledu novih investicija, tako i u pogledu plaća uposlenicima, izmirenja otpremnina za umirovljenike, poreskih obaveza i tome slično. Za razliku od zemalja Evropske unije gdje je, primjerice samo u 2012. godini, namjenski obezbijeđeno osam milijardi eura kao poticaj zapošljavanju mladih, u budžetima institucija Bosne i Hercegovine, uključujući oba njena entiteta (FBiH i RS) i svih 10 kantona, te Distrikt Brčko, i to u periodu od 2007. do 2010. godine, za poboljšanje položaja mladih izdvojeno je svega 14 miliona konvertibilnih maraka (sedam miliona eura). Navedena suma “čini jedva 0,05% ukupnih budžetskih sredstava”, mada se odnosi na jednu četvrtinu ljudi u ukupnoj populaciji ove zemlje.

Konkretnije kazano, izdvajanja su jedva dosegla “dvije konvertibilne marke po glavi mladog čovjeka”.¹⁴

O kakvom se odnosu društva prema mladima radi, takođe svjedoči podatak da “samo 10% općina u ovoj zemlji ima službenika koji je zadužen za mlade”, te unatoč usvojenim zakonskim obavezama u vezi sa brigom o mladima, svega 47% lokalnih zajednica (općina) ima bilo kakvu strategiju koja se odnosi na mlade, iako se ni te strategije uglavnom ne provode.

Uz izuzetak koji se odnosi na veoma skromno subvencioniranje troškova za zapošljavanje pripravnika, ne samo da je izostao poticaj za zapošljavanje mladih u Bosne i Hercegovine, njihovo prekvalificiranje, odnosno kontinuiranu edukaciju, nego i olakšice da sami pokrenu neki biznis.

Takvim nemarom ih se gura ne samo na odlazak iz ove zemlje, nego i sunovraćuje u kriminalne aktivnosti, gubljenje samopouzdanja, pasiviziranje, prepuštanje depresiji i sl.

Istina, u protekloj godini su u entitetskim budžetima izdvojena, manje-više simbolična sredstva za poticaj zapošljavanja mladih, na koja je apliciralo nekoliko stotina poslodavaca, od kojih je jedva polovica ispunjavala zadane kriterije. Ta sredstva su uglavnom bila namijenjena za subvencioniranje poslovnog prostora, registriranje firmi, izradu biznis plana, za neke vrste tehničke pomoći i sl. Drugo, prisutan je veliki problem u vezi sa obrazovnim sadržajima, koji su nerijetko anahroni i višestruko štetni. Čak i da postoje radna mjesta u ovoj zemlji, pitanje je koliko bi znanja i vještine koje se nude u aktualnim edukacijskim sadržajima bila upotrebljiva za nove, a pogotovo one najnovije tehnologije.

---

¹³ <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/11436.pdf> (pristupljeno 25.07. 2022.)

¹⁴ <https://www.hocu.ba/index.php/hocu.info/nezaposlenost-mladih-u-bih/> (pristupljeno 25.07. 2022.)

Više je nego poražavajuća činjenica da svaki četvrti mladi uposlenik sa srednjom školom naprimjer, radi na poslovima koji su, po svom karakteru, potpuno različiti od onih znanja i vještina koja su im tokom formalnog obrazovanja ponuđena. Osim toga, gotovo svaka druga mlada osoba u ovoj zemlji zaustavlja se u svom školovanju na srednjoškolskoj ili čak na nižoj edukacijskoj razini, dok svaki četvrti učenik, iz ovih ili onih razloga, napusti započeto školovanje, što je daleko ispod prosjeka u razvijenim društvima.

Ništa bolja situacija nije ni sa visokoškolskim sistemom. Čak 27% studenata odustane od započetog studija, a poznato je i da je Bosna i Hercegovina pri samome dnu u Evropi po provođenju reforme visokog obrazovanja. To je opet rezultat "inata" ovdašnjih lokalnih političara, naročito iz RS-a, koji uporno opstruiraju uspostavljanje i adekvatno kapacitiranje nužnih agencija na razini države. Ako se tome doda činjenica da se u naučno istraživanje iz GDP-a ove zemlje izdvaja mizernih 0,1%, za razliku od onih predratnih preko 2% ili unutar EU aktualnih čak 3%, onda ne treba čuditi što ova zemlja ima samo 0,61 objavljenih radova u referentnim časopisima na 100.000 stanovnika, što je trostruko manje nego 1990. godine.

Nedavno je objavljen podatak da je Bosne i Hercegovine sa 65. mjesta, koje je zauzimala u globalnom indeksu inovacija, pala na 81. mjesto, čime joj je ubjedljivo pripalo posljednje mjesto u regionu.

Sve navedeno dovelo je do toga da je čak 80% mladih u Bosni i Hercegovini nezadovoljno obrazovnim sistemom u ovoj zemlji. Ovakvom praksom, svjesno ili nesvjesno, pristaje se na neminovno intelektualno-stručno, odnosno znanstveno-tehnološko koloniziranje ovog prostora, tenjegovo ponižavajuće marginaliziranje u odnosu na razvijeni dio svijeta. Osim toga, u sistemu društvenih vrijednosti stimulira se prosječnost, nerijetko čak i niže razine (ne)pretenzivnosti, a što jeza bilo kakav kvalitativni razvoj društva pogubno. Ustvari, to je manir zapuštenih društava, odnosno društava koja ne drže do sebe. Da nije tako, onda bi se u društvu otimali za one najbolje i na univerzitetima i u znanstvenoistraživačkim centrima, u zdravstvu, kulturi, sportu itd, umjesto što ih se benevolentno prepušta drugima, a nerijetko i bezočno odgoni od sebe i iz vlastite sredine.¹⁵

Otuda, kad je riječ o ovdašnjem društvenom odnosu prema nauci, problem nije samo finansijske naravi, kako se to nerijetko nastoji predstaviti. On je, ishodišno, mnogo dublji i teži od nečega što se zove nedostatak novca. On je, zapravo, političkog i ideološkog karaktera, politike koje na sve načine onemogućavaju razvoj Bosne i Hercegovine, govore o „nemogućoj džavi“ i traže „miran razlaz“ Iste te politike se danas na drugi način političkim sredstvima zalažu da ospore subjektivnost Bosne i Hercegovine, da uguše i onemoguće rad njenih institucija i da na sve načine pokažu da je Bosna i

---

¹⁵ <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/11436.pdf> Opširnije u: "Gorući problemi mladih u BiH", www.asubih.ba/2012/.../goruciproblemi-mladih-u-bih (pristupljeno 30.7.2022.)

Hercegovina kao država nemoguća, nefunkcionalna i neodrživa. Te iste politike pokušavaju stvoriti jednu vrstu privida da je samo podjela i secesija perspektiv za Bosnu i Hercegovinu i te politike proizvode nesigurnost, slabosti, zastoje i poteškoću funkcionisanju ekonomije, instiucija zbog čega je kvalitet rada države, kavalitet ekonomije i kvalitet života u državi nizak i zbog tih političkih razloga mnogi mladi ljudi, i ljudi uopšte, napuštaju Bosnu i Hercegovinu.

Zato je nužan radikalni percepcijski zaokret u ovom društvu kako bi se shvatilo da ulaganje u nauku ne predstavlja nikakav “društveni trošak”, puku “potrošnju” i sl., kako se to manje-više u budžetskom smislu tretira, već da se tu radi o najdragocjenijoj i najisplativijoj mogućoj društvenoj investiciji.

Međutim, apostrofirani “percepcijski zaokret” spram nauke i obrazovanja, nikada se neće desiti sam od sebe, već se za njega, doslovice, valja izboriti, ma koliko to bilo teško u ovakvom političkom i ekonomskom ambijentu, kakav je trenutno u Bosni i Hercegovini. U tom smislu je nedopustivo inertna ovdašnja akademska zajednica, koja još uvijek ili neće ili ne može da shvati suštinu “tržišne filozofije života”, koja ne priznaje nikakave i ničije sentimente, pogotovo ako se oni ne uklapaju u ostvarivanje kapital-interesa.¹⁶

S razlogom se postavlja pitanje, zašto je ili kome je onda još 2011. godine usvojena “Strategija učenja o poduzetništvu u obrazovnim sistemima Bosne i Hercegovine za period 2012-2015”, ako se neće osposobljavati ljudi i društvo u cjelini da u ovom slučaju rješavaju više nego izrazit problem nezaposlenosti naprimjer, naročito mladih!? Ona predviđa uvođenje učenja o poduzetništvu u postojeće nastavne planove i programe, a što je korespondentno i sa evropskim smjericama u reformiranju edukacijskih sadržaja. Ne treba se onda čuditi što je Bosna i Hercegovina od srednje razvijene države iz onog predratnog perioda, danas sunovraćena u red najnerazvijenih društava, sa enormno visokom stopom nezaposlenosti, siromaštva i drugim sličnim pokazateljima.¹⁷

Umjesto da bude činilac prosperitetnog razvoja društva, ovdašnji obrazovni sistem je doveden u situaciju da dodatno generira krizu u ovoj zemlji. Ne samo da je uveliko anahron, nego je i ideološki do te razine kontaminiran da su u njega ugrađeni čak i elementi aparthejda (“dvije škole pod istim krovom”), diskriminacije na etničkoj i vjerskoj osnovi, onemogućavanja školovanja na maternjem jeziku, pohađanja tzv. nacionalne grupe predmeta i sl. Takva praksa je pogubna za multietnička društva, u koja spada i bosanskohercegovačko, koje se stotinama godina sedimentiralo kao multilateralna zajednica. Umjesto da cijeli prostor Bosne i Hercegovine bude poželjan za sve etničke skupine, kao i u dugovremenom prethodnom periodu, aktualne politike nastojeekskluzivno “posvojiti” pojedine njene dijelove samo za ovaj ili onaj ovdašnji narod (npr. RS – samo za Srbe, kantoni gdje su

---

¹⁶ https://childhub.org/sites/default/files/news/attachments/studija_o_mladima_bih.pdf (pristupljeno 2.8. 2022.)

¹⁷ <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/11436.pdf> (pristupljeno 2.8. 2022.)

Hrvati većinski - samo za taj narod, nudeći Bošnjacima, one kantone gdje su oni brojčano dominirajući), pri čemu je ono što se podrazumijeva pod pojmom građanin, čak i u sistemskom smislu, eksterminirano. U cilju etničke homogenizacije ovog prostora, insistira se na projektu tzv. "ostanka" prognanih na onim mjestima gdje sada borave, čime se direktno atakuje na multietnički karakter ovog društva kakvim se ono, i to na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine, višestoljetno sedimentiralo. Najkraće kazano, "unutar Bosne i Hercegovine formirali su se koncepti dezintegracije. Ono što se nekada nazivalo zajedništvo, bratstvo i jedinstvo ili pak multietničnost, kao historijska karakteristika bosanskohercegovačkog društva", postalo je predmetom različitih interpretacija u smislu "života jednih pored drugih do nemogućnosti suživota. Iako su multietničnost i multikulturalnost bosanskohercegovačkog društva prednost i historijska nužnost, može se reći da su osvještavanje na tom planu i internalizacija te prednosti izuzetno otežani" (Velagić, 2011). Postojeće teritorijalno uređenje i političko ustrojstvo su neadekvatni, iznuđeni i izvana nametnuti, što je dodatno ojačalo etno-homogenizirajuće pozicije i partikularne interese, koji do punog izražaja dolaze i u vrijednosnom smislu mladih u Bosne i Hercegovine.

Naime, njihov sistem vrijednosti se formira "uglavnom po uzoru na odrasle." Oni su, zapravo, "zarobljeni pragmatizmom te su umjesto kritike postojećeg prihvatili konformističko ponašanje i pronašli zaštitu u etnosu, tako da je njihov specifični interes, kao interes mladih, te njihov generacijski identitet mladosti potisnut ili je prisutan samo onoliko koliko ne odudara od etnosa" (Velagić, 2011).

Osim navedenog, očigledno je urušavanje sistema vrijednosti unutar savremenog bosanskohercegovačkog društva, a što dodatno agregira krizu u kojoj se ono nalazi. Potiskuje se odgovornost prema vlastitim učincima. Stvoren je takav društveni ambijent u kome se umišlja da je dopustivo činiti sve što se poželi, a da se pritom, nikome i ni za šta ne moraju polagati računi. Posebno je zabrinjavajući odnos prema počinjenim zločinima tokom proteklog rata. Umjesto osude i distanciranja od tih zlodjela, bez obzira na etničku i religijsku pripadnost njihovih izvršilaca, nerijetko smo svjedoci ne samo iskazivanja tolerancije spram svega toga, nego čak i glorificiranja takvih učinaka.

Omogućen je i razmah korupcije i mita, što je ustanovljeno kroz višekratna istraživanja čijisu rezultati dostupni javnosti, pri čemu se sve češće i komotnije poseže za "alkaponeovskom matricom uspješnosti", koja se svodi na to da se jedino "isplati biti snalažljiv", tj. pronicljiv u otkrivanju mogućih modaliteta prevara u ostvarivanju vlastitih ciljeva, a za što opet, radinost, poštenje, strpljenje i slični maniri, ne predstavljaju nikakvu garanciju. Ovakve formule ponašnja su presudne na prostorima na kojima dominiraju politike koje su se tokom rata borbe za podjelu i nestanak BiH. Te politike i dalje istraživaju na realizaciji svojih ciljeva, nastojeći da ospore i onemoguće civilizacijske i univerzalne

vrijednosti, principe i prakse kojima bi se život u Bosni i Hercegovini mogao učiniti znatno boljim i sadržajnijim. Ovakva vrsta etičkog sunovrata, tj. urušavanja temeljne skale društvenih vrijednosti, ne samo da je sama po sebi neprihvatljiva, nego je za svaku zajednicu unutar koje se desi, veoma pogubna. Uz navedeno, preferira se prosječnost i lojalnost aktualnim društvenim centrima moći, šutnja i toleriranje svakovrskih poniženja, umjesto insistiranja na kvaliteti, etičnosti, radinosti, odgovornosti prema vlastitom djelu i sl. Treba imati u vidu da će upravo taj segment ovdašnje društvene krize biti najteže prevazići, jer u pitanju je promjena ljudi, odnosno njihovih vrijednosnih orijentacija, stečenih navika itd. Što se tiče empirijski prikupljenih pokazatelja, a o kojima će biti detaljnije govora u nastavku ove studije, u uvodnom kontekstu se čini svrsishodnim naglasiti sljedeće:

Prvo, kad je riječ o socioekonomskom položaju mladih, uz ono što je već naglašeno, a tiče se obrazovanja i rješavanja egzistencijalnih pitanja, evidentno je da su mladi, ukoliko nisu učenici ili studenti, najčešće nezaposleni. Najviše ih živi u naselju koje nema više od 2000 stanovnika i to u svom stanu/kući gdje postoji internetkonekcija, a pripadaju domaćinstvima koja imaju približno četiri člana (3,82). U materijalnom smislu, domaćinstva u kojima mladi žive u prosjeku imaju mjesečne izdatke od 801 do 1100 KM. U obrazovnom smislu, nezaposleni mladi su najčešće sa trogodišnjom ili četverogodišnjom srednjom školom, više je muškaraca u odnosu na žene, s tim da se žene češće odlučuju na studiranje nego muškarci ($\chi^2 = 32,52$). Zanimljivo je da je među zaposlenima svega 1,8% sa završenom osnovnom školom, 18,2% ima završenu trogodišnju srednju školu. Najviše zaposlenih je sa završenom četverogodišnjom srednjom školom (54,5%), dok ih sa visokoškolskom naobrazbom u radnom odnosu ima 25,5%. Kada je riječ o nezaposlenim, svaka druga mlada nezaposlena osoba ima četverogodišnju srednju školu. Sa trogodišnjom srednjom školom je 29,4% mladih, 6,2% ima završenu samo osnovnu školu, te 14,3% mladih nezaposlenih osoba ima visokoškolsku naobrazbu.

Drugo, empirijski prikupljeni pokazatelji o porodici i socijalnim mrežama u bosanskohercegovačkom društvu, argumentiraju o sličnim procesima koji se odvijaju na široj, tj. planetarnoj razini, naročito unutar patrijarhalnih zajednica.

Iako "preoblikovanje" ovdašnje porodice karakterizira sve izrazitija nestalnost, dinamičnost, odnosno, kako bi kazao Bauman, "labavost veza i opozivost obaveza" njenih članova, tj. evidentno potiskivanje čvrste integracije i hijerarhijskih odnosa svojstvenih patrijarhalnim zajednicama, još uvijek to nije doseglo onu razinu do koje se došlo u transformaciji porodičnih odnosa u razvijenim društvima.

Naime, prirodno započeta demografska tranzicija bosanskohercegovačkog društva je poremećena ratnim posljedicama, te odveć tegobnom postkonfliktnom situacijom u zemlji, zbog čega su se ovdje desile šokantno radikalne i nagle demografske promjene.

Generalno govoreći, porodica se sve više “otvara” prema brojnim društvenim institucijama i mrežama, čiji su članovi sve “usmjereniji ka samostvaranju, razvoju ličnih osobina, traganju za vlastitim identitetom” (Giddens, 2003: 217), uključujući i kohabitaciju.

Ne radi se samo o formalno- strukturalnim promjenama unutar porodice, odnosno atomiziranju tradicionalnih porodičnih zajednica i smanjenju prosječnog broja njihovih članova, već i o redefiniranju karaktera unutarporodičnih odnosa, o čemu će se detaljnije govoriti u nastavku ove studije.

Zna se, takođe, da kvalitet života u modernim društvima više ne zavisi samo od obima i strukture porodice ili, preciznije kazano, od međusobnog pomaganja njenih članova, nego i od niza drugih činilaca u društvu, naprimjer “socijalnih mreža”, koje su sve dostupnije ljudima. Problem je u tome što su mnoga društva još uvijek nerazvijena i u socijalnom smislu nesređena, zbog čega se, onda, transformiranje porodičnih odnosa unutar njih odvija tegobno. U takav tip društvenih zajednica, svakako spada i bosanskohercegovačko društvo. Općenito uzevši, procjenjuje se da je svaka druga osoba u Bosni i Hercegovini pomjerena iz svog predratnog doma unutar zemlje ili protjerivanjem u inozemstvo. Mnoga domaćinstva su bukvalno desetkovana ili čak u potpunosti uništena. Članovi porodica su invalidizirani, brojna domaćinstva razdvojena iseljavanjem njihovih članova u treće zemlje.

Ono što posebno zabrinjava, prisutna je destimulacija u zasnivanju bračnih zajednica i naročito u pogledu rađanja djece. Evidentno je da su “erodirale” neke ključno važne uloge porodice, kao što je socijalizirajuća odgojna uloga, ekonomsko-zaštitna, te emotivno-identifikacijska funkcija.

Takođe, treba naglasiti da ovdašnje društvo još nije spremno na sebe preuzeti ono što je do sada dominantno bila “briga porodice”, kako u segmentu socijalizacije ličnosti, odnosno oblikovanju sistema vrijednosti, tako i u pogledu ekonomskog i socijalnog zbrinjavanja djece.

Na taj način se zapravo formiralo “vakuum- područje” kojeg popunjava neko drugi - ulica, vršnjaci, mediji, uključujući i svakovrsne internetske sadržaje, nerijetko pogubne po mentalno-karakterni razvoj mladih osoba.

Treće, kad je riječ o slobodnom vremenu i rizičnom ponašanju, evidentno je da ga mladi najviše provode u zabavi, korištenju internetskih sadržaja, slušanju muzike, gledanju filmova, dok se čitanje knjiga, rekreativne aktivnosti i sl., sve više potiskuju.

S druge strane, mladi sve više sudjeluju u rizičnim ponašanjima, kao što su nasilje, konzumiranje alkohola, upotreba droge itd., iako o tome imaju preovlađujuće negativan stav.

Četvrto, u vrijednosnom smislu mladi stavljaju u prvi plan uspješnost karijere, zaradu, fizički izgled, odnosno uklapanje u modne trendove, ali se još uvijek ne odriču ni nekih vrijednosti koje karakteriziraju patrijarhalna društva, kao što su brak i bračne obaveze, povjerenje prema partneru, drugu, kolegi i sl.

Peto, kad je riječ o politici, razvoju i demokraciji, evidentno je da mladi u Bosne i Hercegovine ispoljavaju pasivnost i to ne samo u pogledu konkretnog angažmana, nego su, generalno govoreći, apolitični, a nemaju povjerenja ni u one koji ih zastupaju, uključujući i državne organe vlasti, te političke aktere.

U pogledu demokracije, mladi imaju ambivalentan stav, o čemu će se detaljnije govoriti u nastavku ove studije.

Šesto, u pogledu integracijskih procesa Bosne i Hercegovine i Evropske unije, mladi u Bosne i Hercegovine imaju pozitivan stav, s tim što je uočena razlika u stepenu podrške toj integraciji u odnosu na etničku pripadnost ispitanika.

3.2 Zapošljavanje i obrazovanje mladih

Zapošljavanje i obrazovanje mladih je usko povezano i u ovom dijelu rada obratiće se posebna pažnja na to.

Iz perspektive društvenih teorija, četiri su prevladavajuća pristupa, odnosno teorijske paradigme konceptualizacije mladih.

Prvi model – model životnog ciklusa – razvija se društvenom imaginacijom, odnosno “otkrićem” djetinjstva, a potom i adolescencije, mladosti, odrasle dobi i starost kao stupnjeviti razvojnih faza u razvoju čovjeka. Razumijevajući životni ciklus kao “institucionalizirane sekvence događaja, pozicija i uloga koji oblikuju napredovanje individue kroz vrijeme i prostor” (Buchman, 1989: 43), studije životnog ciklusa koncentriraju se uglavnom na analizu načina na koji promjene u društvenoj strukturi utječu na životni tok različitih starosnih grupa ili posmatraju utjecaj društvenih promjena na društvenu poziciju određene kohorte u različitim fazama njihovog životnog ciklusa.

Nadalje, otkrivanje svakog novog životnog razdoblja spojivo je sa kulturnim definicijama biopsihosocijalnih potreba, kompetencija, ponašanja i razvojnih izazova koji se smatraju prikladnim za pripadanje određenoj starosnoj grupi (Segelan, 2009; Rudinesko, 2012).

Polazeći od činjenice da je starosna dob jedan od ključnih elemenata društvene diferencijacije, **u okviru drugoga pristupa mladi** se posmatraju kroz prizmu specifične starosne, generacijske pripadnosti. Ovaj pristup svojstven je, primjerice, Mannheimu (1972 i 2009) koji ističe da starosne kohorte tendiraju da iskuse iste historijske promjene u sličnim periodima, što može predisponirati dijelove društva da razviju “generacijsko” poimanje sebe.

Popularizaciji generacijskog pristupa naročito su doprinijeli diskursi o “izgubljenoj generaciji”, “baby boom generaciji”, danas “X, Y”, odnosno “Z-generaciji”

Važno je spomenuti i **model tranzicije** koji ima svoju specifičnu svrhu za mlade ljude i bitno je istaći i da jedan model tranzicije akcentira specifičnosti intermedijarnog perioda mladosti kao ključne prenosnice u procesu tranzicije iz djetinjstva u odraslu dob. Iz perspektive ovoga modela, od ključne važnosti jeste razmatranje pluralnih i fleksibilnih obrazaca i puteva kojima mladi ljudi ulaze u, ili napuštaju sistem obrazovanja, rada i/ili roditeljskog doma. Brojne su studije koje pitanja mladih posmatraju iz ove perspektive, a među utjecajnijim zagovaračima ovoga pristupa jeste i Ulrich Beck (2001).

U okviru četvrtog pristupa naglašava se **značaj određenih ključnih momenata u životu mladih ljudi**, pri čemu se autori koriste različitim terminima za označavanje ovih momenata: “prijelomne tačke” (Mandelbaum, 1973), “kritični momenti” (Thomson i dr., 2002) ili “kombinacija događaja” (Johnson i Hanks, 2002).

Analitička prikladnost modela “kombinacije ključnih događaja” za promišljanje i analizu pitanja mladih u bh. društvu proističe iz činjenice što ovaj model omogućava osvještavanje relevantnosti ključnih događaja u ljudskim biografijama i stavlja akcent na kontingentnu interakciju različitih društvenih struktura u jednom specifičnom, postkonfliktnom i tranzicijskom kontekstu, pri čemu se obrazovanje i zapošljavanje pojavljuju kao dva ključna fokusa ispitivanja.

S jedne strane, obrazovanje i zapošljavanje igraju krucijalnu ulogu u životnim biografijama mladih, dok se s druge strane, pojavljuju kao dva ključna mehanizma za inkorporiranje mladih u društvenu zajednicu. U čemu leži supstancijalni značaj obrazovanja (i zapošljavanja) za mlade?

Odgovor na ovo pitanje je dvoslojan, s obzirom na to da se značaj obrazovanja može cijeliti iz individualne i društvene perspektive. Obje razine analize konvergiraju u teoriji ljudskih resursa, koja u osnovi ističe kako obrazovanje povećava ljudski kapital, a to povećanje reflektuje se i na individualnom i društvenom nivou.

Naime, danas postoji obimna literatura koja povezuje obrazovanje sa pozitivnim individualnim i društvenim ishodima. Tako, primjerice, empirijska istraživanja u razvijenim zemljama pokazuju da povećanje nivoa obrazovanja doprinosi ekonomskom rastu i prosperitetu društva (Becker i Tomes, 1986; Canton, 2007; Esping-Anderson, 2009).

S druge strane, na individualnoj razini viši nivo obrazovanja smatra se prediktorom višeg nivoa dohotka, povećane upošljivosti i veće sigurnosti zaposlenja (Biblarz i Raftery, 1999; Card, 1999; Gregg i Machin, 2001; Carneiro i Heckman, 2003; Breen, 2004; Esping-Anderson, 2009). Dakle, obrazovanje se pojavljuje kao ključna determinanta koja uvjetuje individualnu poziciju na tržištu rada s obzirom na to da nivo formalnih kvalifikacija kao indikator znanja, vještina i kompetencija determinira upošljivost pojedinca. Razumljivo je, stoga, da su statistički podaci o stupnju obrazovnih postignuća najrelevantniji pokazatelj nivoa vještina i kompetencija radne snage u određenom društvu.

3.3 Pogoršanje uslova za mlade u bh. društvu

Uslovi za mlade u bh. društvu se pogoršavaju iz dana u dan u svakom smislu tih riječi.

Čak i kada bi probali “našminkati” trenutne podatke na tu temu situacija bi i dalje bila alarmantna. Pokazatelji koje smo izveli ne samo iz ovog istraživanja već i drugih relevantnih baza podataka i koji ukazuju na negativne stavove mladih ljudi u društvu nisu se poboljšali. Štaviše, u mnogim segmentima, situacija je danas čak i gora. Ne samo da su 60% mladih nezaposleni, već više od polovine njih to rade duže od dvije godine. Preko 50% djece sa završenim osnovnim obrazovanjem iz siromašnih porodica ne nastavljaju svoju školovanje, dok 10% njih nemaju zdravstveno osiguranje, bez obzira na činjenicu da društvo pogađaju mnogobrojne somatske i duševne bolesti kako prolazi izuzetno težak period poslijeratne tranzicije. I u takvim uslovima, procent mladih osoba koje su politički aktivne, djeluju u nevladinom sektoru ili se bave određenim hobijem i sl. je zanemariv.¹⁸

Pored nezaposlenosti, neadekvatnost obrazovnog sistema, deprimirajuća politička situacija u zemlji, osjećaj nemanja perspektive za budućnost, itd., uzrokovali su nastavak trenda masovnog odlaska mladih ljudi u druge zemlje. S njihovim odlaskom, smanjuje se i ključni potencijal društva, što može imati pogubne posljedice po njegov budući razvoj. Dodatni problem u svemu ovome je činjenica da su mnogobrojni stručnjaci godinama pokušavali skrenuti pažnju na masovni egzodus mladih iz Bosne i Hercegovine, ali nije činjeno gotovo ništa da se on zaustavi ili bar uspori. Tačno je i to da mladi i obrazovani ljudi ne napuštaju samo Bosnu i Hercegovinu, oni odlaze i iz drugih, čak i razvijenijih ili socijalno stabilnijih društava, ali s jednom veoma bitnom razlikom – iz Bosne i Hercegovine oni odlaze iz potrebe jer ne mogu naći zaposlenje, zasnovati porodicu ili zadovoljiti svoje egzistencijalne potrebe, kao i usljed činjenice da vladajuće elite godinama održavaju konfliktno političko stanje i neprijatnu atmosferu nesigurnosti, straha i sl., dok mladi ljudi koji napuštaju razvijena društva prosto traže uslove koji će biti bolji od dobrih uslova kakve već imaju. (Becker i Tomes, 1986; Canton, 2007; Esping-Anderson, 2009).

Usljed drastičnog pada nataliteta i plodnosti, te masovnog odlaska mladih iz zemlje,

bosanskohercegovačko društvo sve brže stari, što ćemo potkrijepiti i nekolicinom pokazatelja.

Smanjenje učešća najmlađe u ukupnoj populaciji Bosne i Hercegovine je izuzetno zabrinjavajuće. Popis stanovništva iz 1971. navodi da je procent mladih ljudi u ukupnom broju stanovništva iznosio 34,4%, dok popis iz 2013. pokazuje učešće od svega 15,4%, što znači da se taj procent u datom periodu i više nego upolovio. (Becker i Tomes, 1986; Canton, 2007; Esping-Anderson, 2009).

---

¹⁸<file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/analiza%20stanja%20i%20potreba%20mladih%20u%20federaciji%20bosne%20i%20hercegovine%202013.pdf> (pristupljeno 25.12.2022.)

I kada je riječ o najstarijoj dobnoj grupi podaci nisu blistavi. Kada su u pitanju osobe preko 65 godina starosti stanje je zapravo obrnuto i u istom periodu procent njihovog učešća u ukupnoj populaciji zemlje se utrostručio, prema službenim izvještajima Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine rastući sa zanemarivih 4,7% (popis iz 1971.) na 14,2% (popis iz 2013. godine).

Pored toga, recimo u periodu 2013.-2016., zabilježeno je 23.000 manje novorođenih beba od broja umrlih, dok je samo u 2017. ta razlika iznosila 6,388, što za malo društvo poput Bosne i Hercegovine predstavlja omjer zabrinjavajućih dimenzija. Negativan prirast stanovništva ide ruku pod ruku sa smanjenjem broja učenika u osnovnim školama. Nedavno izdata publikacija Bosna i Hercegovina u brojevima 2017. (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2018) pokazuje da je u školsku 2016./2017. godinu upisano 287,694 učenika, što je gotovo polovina od broja upisanih prije trideset godina. Prema procjenama Ujedinjenih nacija (UN, 2015), broj stanovništva u Bosni i Hercegovini bi se do polovine ovog vijeka mogao smanjiti za 20% u poređenju sa 2015., dok će učešće mladih ljudi (0–14) opasti za dodatnih 4% u odnosu na rezultate popisa stanovništva iz 2013. godine. U isto vrijeme, procent osoba preko 60 godina starosti mogao bi dramatično rasti i doseći čak 40% (UN, 2015).

Ukratko, usljed niske stope nataliteta i odlaska mladih ljudi iz zemlje, njeno stanovništvo sve brže stari, što će ne samo imati višestruke društveno-ekonomske posljedice, odnosno negativno se odraziti na različite aspekte života, počevši od strukture porodice, društvene sigurnosti, zapošljavanja do privrede i sl., već ovo društvo u skoroj budućnosti dovesti i do ruba biološkog istrebljenja, što ovo pitanje nesumnjivo čini jednim od najvećih izazova današnjeg bosanskohercegovačkog društva.

Za jedno društvo ništa nije vrijednije od ljudi, naročito mladih i obrazovanih ljudi koji ga čine. To znači da društvene zajednice koje vode računa o sebi i o svojoj budućnosti po svaku cijenu posebno nastoje sačuvati i zadržati upravo mlade i obrazovane osobe, baš kao što je dobro poznato i to da samo 'nemarna društva'5 ne cijene svoje mlade i obrazovane pojedince i lako ih prepuštaju drugim društvima. U tom kontekstu, ne treba iznenađivati činjenica da je, za razliku od razvijenih društava, ovdje moguće vidjeti svaki postojeći vid marginalizacije mladih. (Johnson i Hanks, 2002).

Dakle, ne samo da aktuelna vlast u BiH ne poznaje aktuelnu ulogu i potrebnu odgovornost prema državi, već ona se sve manje brine i o porodici, kao temeljnoj ćeliji društva.

3.4 Kriza porodice u savremenom društvu

U ovom dijelu rada obratiće se pažnja na porodicu u savremenom društvu sa posebnim aspektom na tradicionalnu porodicu u poređenju sa modernom. Problem s kojim se suočava današnje bosanskohercegovačko društvo a koji dramatično utiče na mlade ljude tiče se krize domaćeg sistema porodice i on nije posljedica samo tzv. demografske tranzicije kroz koju društvo prolazi, već i nekolicine drugih faktora o kojima je bilo više riječi u ranije pominjanoj Studiji o mladima u Bosni i Hercegovini (Ziga et al., 2015), dok ćemo ovdje istaći svega nekoliko njih. Na porodice širom svijeta, a pogotovo u Bosne i Hercegovine, sve više utiče nestabilnost. Da budemo precizniji, izložene su onome što Bauman (2009) opisuje kao „labavost veza i opozivost obaveza“ njenih članova, što uzrokuje potiskivanje tradicionalne, čvrste integracije i hijerarhijskih odnosa svojstvenih patrijarhalnim zajednicama. Najkraće rečeno, porodica se sve više ‘otvara’ prema različitim društvenim mrežama i ustanovama čije uključivanje u socijalizaciju ličnosti, artikulisanje sistema vrijednosti, itd. postaje sve izraženije. Ovo ne podrazumijeva samo formalno-strukturne promjene unutar porodice, odnosno atomiziranje tradicionalnih porodičnih zajednica i smanjenje prosječnog broja njihovih članova, već i redefinisane prirode odnosa unutar porodice, kako u smislu odnosa između roditelja i djece, tako i u smislu odnosa među bračnim partnerima, djecom, itd., što je vidljivo iz broja razvoda, vanbračnih zajednica i samohranih roditelja. Ovdasnje društvo, međutim, nije spremno na sebe preuzeti uloge koje su do sada vršile isključivo porodice, počevši od socijalizacije ličnosti, ekonomskog i socijalnog zbrinjavanja djece, i sl., čime se stvara ‘vakum’ koji popunjavaju ulica, vršnjaci i mediji.

Kada je riječ o porodici, Bosna i Hercegovina je i dalje daleko od transformacije porodičnih odnosa kakva se može vidjeti u razvijenim društvima. Pored toga, imamo i pogrešno ubjeđenje da je transformaciju iz tradicionalnog u postmodernistički, atomizirani sistem porodice moguće proći preko noći. Posljedice te greške vidljive su na svakom koraku, iz povećanog uličnog nasilja, nasilja u školama i u porodici, kolapsa sistema vrijednosti, porasta raznih vrsta socijalnih patoloških poremećaja, itd. Ukoliko želimo zaustaviti katastrofalan masovni odlazak mladih ljudi iz zemlje i obrnuti negativne demografske trendove koji su od ključnog značaja za budućnost ovog društva, neophodno je poduzeti mjere pobrojane u nastavku teksta. Prije svega, treba u cijeloj zemlji, pogotovu ruralnim područjima, osigurati okruženje u kom će ljudi, a naročito mladi ljudi, željeti da žive. Generalno, treba podržavati sve segmente života u ruralnim područjima. Život u njima nudi čitav niz mogućih komparativnih prednosti koje je potrebno aktivirati i iskoristiti da bi se ljudi privukli u takve sredine, naročito ako se ima u vidu da ruralna područja uobičajeno bilježe više stope nataliteta od gradskih centara. (Bauman 2009).

Nadalje, neophodno je planirati razvoj podregionalnih centara za adekvatno zadovoljenje potreba mjesnog stanovništva za obrazovanjem, zdravstvenom zaštitom, kulturom, uslovima za poslovanje, itd. Činjenice da je učešće poljoprivrede u BDP-u zemlje palo sa 14% na svega 8%, te da od 31% njenog stanovništva koje se bavi poljoprivredom samo 4,8% njih plasira svoje proizvode na tržištu su apsurdne. (Bauman 2009).

Važno je uzeti u obzir i to šta je u interesu svakog društva to jest šta je od posebnog značaja. Ako uzmemo u obzir da je stabilna biološka reprodukcija u interesu svakog društva, bilo bi logično očekivati da Bosne i Hercegovine, kao zajednički životni prostor svog cjelokupnog stanovništva, izradi dobru javnu politiku promovisanja zdravog nataliteta.

Primjena odvojenih javnih politika koje se tiču populacije u etnički heterogenim zajednicama je također apsurdna i takve politike usljed prostornih, administrativnih i drugih ograničenja ne mogu dati željene rezultate, štaviše neizbježno su diskriminatorne. Iskustvo nas uči da učinkovita politika usmjerena na povećanje nataliteta počiva na aktivaciji svih bitnih faktora koji mogu motivisati ljude da imaju više djece.

Želimo posebno naglasiti sljedeće od tih faktora:

- Osiguravanje socijalne sigurnosti plodnih vjenčanih parova, naročito mladih ljudi (kroz podsticaje za zapošljavanje, stambeno zbrinjavanje i rješavanje drugih egzistencijalnih pitanja);
- Pružanje ekonomske i socijalne zaštite trudnicama (garantovanje zaposlenja tokom trudnoći porodiljskog odsustva, uključujući odgovarajuću finansijsku pomoć/lični dohodak kao što je, primjera radi, u nekim skandinavskim zemljama zagarantovano 80% ličnog dohotka ili puna plata za deset mjeseci u okviru godine dana za sve trudnice);
- Osiguravanje odgovarajuće socijalne zaštite djece kako predškolskog tako i školskog uzrasta (smještaj u ustanovama za staranje o djeci, besplatno školovanje, odgovarajuća zdravstvena zaštita i dr.);
- Davanje posebnih podsticaja osobama sa više djece u vidu finansijskog pomaganja roditelja tokom cijelog perioda odgoja i školovanja djece, uključujući poreske olakšice i druge socijalne beneficije za podršku roditeljima;
- Revitalizacija društvene uloge porodice, naročito u smislu edukacije i socijalizacije ličnosti, kako bi se djeci kao najranjivijoj kategoriji stanovništva omogućilo što normalnije odrastanje. (Bauman, 2009: 13)

Svako kohezivno društvo cijeni svoj ljudski potencijal, naročito mlade i obrazovane ljude stručno ih osposobljava i usavršava i njeguje njihovu reprodukciju. Samo 'nemarne društvene zajednice', a Bosnu i Hercegovinu možemo svrstati među njih, smatraju ovo pitanje nebitnim i odriču se tog najvrjednijeg od svih resursa u korist drugih društava. Smatramo da je ova vrsta stalnog istraživanja mišljenja mladih u društvu od ključnog značaja i da uporedne analize sadašnjeg i stanja u prethodnim periodima mogu poslužiti kao uporište za iznalaženje rješenja i načina da se prevaziđu određene neželjene situacije u društvu, te načina da se ide naprijed i ohrabruju one stvari u tom društvu koje su dobre. Savremena porodica prolazi kroz velike promjene, pogotovo unutar patrijarhalnih zajednica u koje spada i bosanskohercegovačko društvo. Aktualno (pre)oblikovanje porodice karakterizira nestalnost, dinamičnost, "labavost veza i opozivost obaveza" njenih članova (Bauman, 2009: 13), odnosno nepostojanje čvrste integracije i hijerarhijskih odnosa, svojstvenih patrijarhalnim zajednicama. Porodica je stub svakog društva, ali se to ponekad ne podrazumijeva na ovim prostorima, a trebalo bi da bude. Kratko ćemo se osvrnuti na primjeru jedne skandinavske zemlje.

Možemo reći i da se porodica "otvorila" prema mnoštvu institucija u društvu i mreža, a čiji su članovi sve "usmjereniji ka samostvaranju, razvoju ličnih osobina, traganju za vlastitim identitetom" (Giddens, 2003: 217), a što, onda, u porodičnom smislu, rezultira i sve češćim kohabitacijama.

Preciznije kazano, "dekonstrukcija" patrijarhalnog tipa porodice počela se intenzivnije odvijati od 60-ih godina prošlog stoljeća kada je, prema nekim analitičarima, "nastupio nov, drugi revolucionarni tok porodičnih promjena koji u centar stavlja pojedinca" (Milić, 2001), a što se, dodatno, dinamiziralo početkom 21. stoljeća i to u kontekstu aktualnog, globalno preferirajućeg liberalizma i individualizma gdje se, između ostalog, stimuliraju "velike raznolikosti unutar porodičnih modela".

To se, vrlo prepoznatljivo, ogleda u: osjetnom produženju starosne dobi pri stupanju u brak, povećanom broju razvoda brakova, narastanju vanbračnih zajednica i uvećanju broja vanbračne djece, sve češćim jednoroditeljskim porodicama, porastu samačkih domaćinstava, "destigmatizaciji" heteroseksualnih identiteta, mijenjanju karaktera odnosa roditelja prema djeci i obrnuto itd.

Dakle, ne radi se ovdje samo o formalno-strukturalnim promjenama unutar porodice, tj. atomiziranju tradicionalnih porodičnih zajednica i smanjenju prosječnog broja njihovih članova, nego i o redefiniranju karaktera unutarporodičnih odnosa (muž - žena, roditelji - djeca, mlađi - stariji, rodbina - bliža i dalja), u pogledu porasta broja urbanih u odnosu na ruralna domaćinstva, narastanja tzv. useljeničkih porodica itd.

U čemu se posebno ogleda značaj savremenih porodičnih promjena?

Prema A. Giddensu kvalitet života u modernim društvima više ne zavisi samo od obima i strukture porodice, odnosno od međusobnog pomaganja članova domaćinstva, već od niza drugih činilaca u društvu, naprimjer “socijalnih mreža”, sve dostupnijih ljudima.

Međutim, problem je u tome što mnoga društva još uvijek nerazvijena, odnosno u socijalnom smislu nesređena, pa se, onda, transformiranje porodičnih odnosa unutar tih zajednica odvija tegobno.

Sublimirajuće kazano, razvijena društva su izložena starenju, opadanju stope nataliteta, smanjenju broja članova domaćinstva, porastu samačkih porodica, svakovrsnom atomiziranju i sl., ali su, unutar njih, ljudima dostupne brojne “socijalne mreže” koje mogu doprinijeti kvaliteti njihovog života, dok, nerazvijena društva karakterizira visoka stopa fertilitilnosti i prirasta, s jedne strane, te nezavidni egzistencijalni uvjeti za život, s druge strane. Oni su posebno frustrirajući za hendikepirane, mlade i najstarije osobe. Otuda je velika odgovornost društva prema tzv. ranjivim porodicama, unutar kojih se nalaze invalidizirani, bolesni i nemoćni.

Važno je naglasiti da ovdje ne govorimo samo o mikro zajednici nego i o društvenoj zajednici generalno.

Osim svega navedenog, treba imati u vidu da krizom zahvaćena porodica nikada ne skončava na razini te mikro zajednice, nego se prelijeva u širi društveni kontekst.

Poznato je, također, da se kriza porodice daleko dramatičnije prenosi na širu društvenu zajednicu ako je ona patrijarhalnog tipa, nego što se to dešava u modernim, obiteljski atomiziranim, ali zato i socijalno sređenim, društvima. (Milić, 2001)

Šta posebno karakterizira porodicu u bosanskohercegovačkom društvu?

Demografska tranzicija bosanskohercegovačkog društva, uključujući i transformiranje karaktera ovdašnje porodice, trebala se, prema stručnim ekspertizama, odvijati prirodnim putem sve do kraja treće decenije ovog stoljeća i to uz pozitivni prirast stanovništva, postepeno povećanje starijih kategorija u ukupnoj populaciji, lagano smanjivanje prosječnog broja članova domaćinstva itd., da se, u međuvremenu, nije desio rat i izrazito negativna promjena uvjeta za život na ovim prostorima. Umjesto postepene transformacije demografske strukture stanovništva, uključujući i porodične odnose, ta promjena je bila nagla i šokantna, o čemu svjedoče rezultati provedenih istraživanja. Ovdje će biti pomenuta samo neka.

Tokom 2008. godine u Republici Srpskoj je realiziran istraživački projekat u svrhu izrade Stategije razvoja porodice, a pod pokroviteljstvom Ministarstva za porodicu, omladinu i sport u Vladi RS-a. Rezultati istraživanja su pokazali da Republiku Srpsku trenutno karakterizira “negativna stopa

prirodnog priraštaja” i “poremećaji u vitalnim strukturama sa nizom negativnih posljedica”, a posebnu domenu “smanjenja rađanja i povećanja smrtnosti”, pogoršavanja starosne strukture stanovništva isl. Ustanovljeno je, također, da na prostoru tog bosanskohercegovačkog entiteta “u posljednjih nekoliko godina” traje “intenzivan pad stope fertiliteta, što u osnovi počiva na modelu niske reprodukcije”.

Dakle, tu živi “znatno manji broj stanovnika u odnosu na 1991. godinu, što je posljedica intenzivnog raseljavanja stanovništva, procesa izbjeglištva, emigracije u inostranstvo, ratnog mortaliteta i pada stope prirodnog priraštaja.

“Ono što zavređuje posebnu pažnju je veoma neadekvatan teritorijalni razmještaj stanovništva u tom entitetu. Gotovo dvije trećine žitelja koncentrirano je u zapadnom dijelu RS-a. Došlo je do znatnog porasta broja stanovništva u urbanim sredinama (Banja Luka, Bijeljina, Istočno Sarajevo, Doboj, Prijedor, Trebinje...), “zahvaljujući mehaničkom prilivu i nešto povoljnijoj starosnoj strukturi”, dok su ruralna područja sve praznija.

Sada ćemo se kratko osvrnuti na pomenuta istraživanja i istraživački tim.

Istraživački tim se osvrnuo i na “podatke matičnih službi o broju rođenih i umrlih, koje ukazuju na to da je u posljednjih šest godina znatno veći broj umrlih nego rođenih”. Smanjen je i prosječan broj članova domaćinstava. U istraživanju koje je realizirano 2010 godine, a radi izrade Strategije smanjenja nepovoljnih demografskih tokova na području Kantona Sarajevo, koju je usvojila Skupština KS-a, željelo se provjeriti ne samo kako, u strukturalnom smislu, izgleda porodica u toj regiji, nego i koliko je ona zadržala od svoje ranije funkcionalnosti, odnosno karaktera unutarporodičnih odnosa, sa posebnim osvrtom na to da li postoji bitna razlika između domicilnih i useljeničkih porodica?

Najkraće kazano, od ukupno 442 anketirane porodice (222 domicilnih i 220 useljeničkih porodica), čak 88,5% ih spada u nuklearni tip porodice, a svega 11,5% pripada porodici proširenog tipa.

U strukturalnom smislu najfrekventnije su bile četveročlane porodice - 52%, petočlanih je bilo 20,4%, tročlanih 19,9%, a šestočlanih svega 6,3%.¹³ Osim toga, kako to i veliki broj sociologa ističe, već pomenuta kohabitacija postala je veoma raširen tip zajedničkog života u zapadnim društvima, u tolikoj mjeri da se smatra “alternativom” braku, te se blagonaklono gleda na razvode brakova i sl., ovim istraživanjem se željelo obuhvatiti i to pitanje.

Naime, mnogi parovi u zapadnoevropskim zemljama preferiraju kohabitaciju nasuprot klasičnom braku, u kojoj ostaju čak i kada dobiju djecu. S druge strane, stopa razvedenih brakova (divorcijaliteta) u postindustrijskim društvima.¹⁹

---

¹⁹ Opširnije u: Strategija smanjenja nepovoljnih demografskih tokova na području Kantona Sarajevo, usvojila Skupština Kantona Sarajevo 2010.

3.5 Životni stilovi mladih u Bosne i Hercegovine

Kvalitet života mladih osoba u bh. društvu zavisi od načina provođenja slobodnog vremena, a slobodno vrijeme je jedan od važnih segmenata razvoja, ono ne djeluje u cijelosti samostalno i stoga se iskazuje dvojako: kao prostor u kojemu se prelamaju interakcije bića u nastanku i njegove okoline i kao prostor za samosvojni razvitak i samoostvarenje“ (Bašić i dr., 1993: 132).

Slobodno vrijeme je od ključnog značaja za funkcionisanje jedinke i njegovu/njenu ličnu sreću. Slobodno vrijeme je vrijeme aktivnog odmora, razonode, pozitivna razvoja, socijalizacije, humanizacije i stvaralačkog potvrđivanja ličnosti“ (Previšić, 2000: 406).

Plenković (2000) slobodnom vremenu pridaje četiri bitna aspekta: slobodu (kao temelj svih znanosti, bit samog čovjeka), stvaralaštvo (kroz koje čovjek spoznaje, a zatim i ostvaruje slobodu), djelovanje (koje smatra prijelaznim oblikom ljudskog življenja jer nosi elemente stvaralaštva i rada) i rad (koji ima mehanički karakter).

Nekoliko faktora utiču na to kako mladi provode svoje slobodno vrijeme. Prije svega, mladima je na raspolaganju širok spektar opcija i mogućnosti kad je riječ o korištenju slobodnog vremena.

Drugo, sve izraženije prisustvo sredstava i platformi za komunikaciju značajno utiče na slobodno vrijeme mladih i čini se da su baš ti mediji dominantni među raznim opcijama koje mladi mogu odabrati za popunjavanje svog slobodnog vremena.

Nadalje, obilje aktivnosti u kojima mladi ljudi učestvuju u sklopu svog školovanja i/ili profesionalnog djelovanja imaju za posljedicu nedostatak želje za aktivnim provođenjem slobodnog vremena. Mišigoj-Duraković (2000) ističu da „suvremenu civilizaciju karakteriziraju izrazito smanjenje tjelesne aktivnosti i [...] pasivan pojedinac“, naročito kada je riječ o korištenju slobodnog vremena.

Veliki broj mladih slobodno vrijeme smatra „neradnim“.²⁰

Jedna studija o mladima pokazala je da mladi u Bosni i Hercegovini većinu slobodnog vremena provode baveći se aktivnostima koje su usmjerene i zasnovane na savremenim medijima i ne pokazuju značajan interes za politička dešavanja, na lokalnom ili na globalnom nivou. Studija iz 2015. godine je pokazala i to da mladi svoje slobodno vrijeme uglavnom provode u interakciji sa informacijsko-komunikacijskim tehnologijama, najčešće digitalnim tehnologijama ili internetom (83,5% ispitanika su izjavili da koriste ove tehnologije kao jedan od primarnih načina korištenja slobodnog vremena).

Mladi su tada u prosjeku provodili 3,8 sati dnevno na internetu.

Fokus grupe sa kojima se razgovaralo tokom pripreme Priručnika za razvijanje političke i medijske

---

²⁰ <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/15288.pdf> (pristupljeno 6.8. 2022.)

pismenosti mladih, međutim, ukazuju na to da su se u ovom segmentu dogodile izvjesne promjene. Naime, veliki broj mladih ljudi na pitanje koliko vremena provode na internetu odgovorili su da ne mogu dati precizan podatak o tome jer stalno uz sebe imaju svoje pametne telefone i uvijek su konektovani na internet. . Od svih mladih osoba koje su učestvovali u anketi za potrebe izrade studije iz 2014.godine, 29,9% njih navode da internet najčešće koriste za društvene mreže, primarno Facebook, a nalaze potvrđuje i ovogodišnja studija čijih 85,4 % učesnika tvrde da često koriste društvene mreže, a tek 2,8 % da ih ne koriste nikada.

Facebook i Instagram su najčešće korištene društvene mreže, dok, što je svakako zanimljiv podatak, Snapchat nije široko rasprostranjen. Mladi ljudi koji su učestvovali u radu fokus grupa naveli su da društvene mreže predstavljaju njihov glavni izvor informacija o društvenim, kao i o političkim dešavanjima.

Televiziju rijetko gledaju da bi došli do informacija, dok novine ne čitaju uopšte ili veoma rijetko. I u ovom segmentu nema većih promjena, budući da je tadašnje istraživanje pokazalo da 27,4% mladih nikad ne čita novine, a 33,8% to rade jednom mjesečno ili rjeđe.

Slično tome, 37% ispitanika navode da televiziju gledaju dva sata dnevno, dok je 3,9% ne gledaju uopšte (u Studiji o mladima 2015, gotovo jedna trećina mladih su izjavili da gledaju televiziju manje od dva sata dnevno, a 33,3% da je gledaju između jednog i dva sata dnevno).

Tokom diskusije u okviru fokus grupa saznalo se i to da mladi ljudi ne gledaju televiziju kako bi se informisali, pogotovo ne o političkim dešavanjima u zemlji ili u svijetu, već u najvećoj mjeri da bi pratili muzičke i zabavne sadržaje te reality programe. Naročito zabrinjava podatak da 18,6% mladih osoba tvrde da nikada nisu pročitali knjigu, a 41% da nikada nisu bili u inostranstvu.

Dakle, možemo konstatovati da stavove mladih uglavnom formiraju društvene mreže i online izvori informacija te članovi porodice, s obzirom da 73,3% njih navode da se svakodnevno družu sa članovima porodice a svega 2% da slobodno vrijeme provode sa porodicom jednom mjesečno ili rjeđe. Istraživanje koje je Pehlić (2014) proveo među srednjoškolcima pokazuje da su gledanje televizije, slušanje muzike, bavljenje sportom i izlasci s prijateljima stvari koje mladi najčešće rade u svoje slobodno vrijeme. Samo 16 % njegovih ispitanika su osjećali da zaista raspolažu kvalitetnim slobodnim vremenom, kao glavne razloge za to navodeći školu, druge obaveze, roditelje i nedostatak finansijskih sredstava (Pehlić, 2014: 71). Anketa provedena 2018. za potrebe ove studije pokazuje da se 26,4 % mladih uopšte ne bave sportom, dok 23,3 % to rade rijetko.

Također, 45,6 % tvrde da ne učestvuju u bilo kom vidu kreativnih aktivnosti, poput bavljenja umjetnošću, 57,7 % nikada nisu bili u nekom centru za mlade (s tim što treba naglasiti i to da u mnogim, naročito manjim lokalnim zajednicama, ni ne postoje takvi centri), a 66,1 % kažu da ne

učestvuju ni u jednom obliku volonterskog rada. I više je nego očigledno da društveni angažman, baš kao i sport ili umjetnost, ne igraju značajnu ulogu u načinu kako mladi ljudi u Bosni i Hercegovini provode svoje slobodno vrijeme, što potvrđuje hipotezu Mišigoj-Duraković (2000) o smanjenju tjelesne aktivnosti i pasivnim pojedincima, naročito kada je riječ o korištenju slobodnog vremena. U vezi sa stilovima života mladih bitno je pomenuti da oni individualne stilove života usvajaju kao reakciju na opšti fenomen globalizacije, porast nesigurnosti u savremenom svijetu i promjene etičkih i društvenih normi. Prilagođavanje eksternim pravilima i prihvatanje eksternih normi mlade osobe ne smatraju bitnim i umjesto toga žele odabrati vlastiti identitet i stil života.

Tomić-Koludrović i Leburić (2001: 63) stilove života mladih definišu kao „stabilne aspekte organizovanja svakodnevnog života u određenim životnim okolnostima“.

Tomić-Koludrović (2008) navodi šest stilova života mladih u odnosu na njihov identitetu i načinu kako provode svoje slobodno vrijeme:

1. Hedonistički/intelektualni (samouvjereni, brinu o fizičkom izgledu, vode računa o zdravlju, u slobodno vrijeme su orijentisani na visoku kulturu – idu u pozorište, čitaju knjige);
2. Trendovski (napreduju u životu, imaju kvalitete vođe, brzo donose odluke, slobodno vrijeme provode na računaru, baveći se sportom ili odlazeći u otmjene restorane);
3. Površni/društveni (imaju puno prijatelja, često ih pozivaju na zabave, lako sklapaju nova prijateljstva, u slobodno vrijeme izlaze u kafiće, diskoteke i u kupovinu);
4. Tradicionalni/porodični (radije slušaju druge kako pričaju, nego da sami govore, u slobodno vrijeme ostaju kod kuće, slušaju narodnu muziku, bave se rukotvorinama, pomažu starijim osobama i djeci);
5. Društveno angažovani (uvijek djeluju u ime drugih, vjeruju da mogu napraviti promjene, u slobodno vrijeme su usmjereni na komunikaciju, pomažu drugima, imaju potrebu da budu uključeni u različite aktivnosti); i
6. Moderni (moraju biti prvi u svemu, vole brendiranu i skupu odjeću, obraćaju posebnu pažnju na prehranu, u slobodno vrijeme ne rade ništa, vole izlaske).

Kada je riječ o stilovima života mladih u Bosni i Hercegovini, čini se vrijednim pažnje spomenuti da je 2014. godine Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, u saradnji sa Asocijacijom XY, usvojilo plan i program za predmet Zdravi stilovi života usmjeren na učenike osnovnih škola, koji bi mladima trebao pomoći da unaprijede kvalitet života i uopšte da nauče šta se podrazumijeva pod zdravim stilom.

3.6 Sistem vrijednosti i socijalno povjerenje

U ovom dijelu rada pozabavit ćemo se sistemom vrijednosti sa posebnim fokusom na socijalno povjerenje u kontekstu mladih ljudi u bh. društvu. Na društveno povjerenje se gleda kao na sponu koja spaja društvo u cjelinu. U uslovima kada većina nas ne poznajemo svoje sugrađane lično, upravo povjerenje je to koje omogućava otvorenu i učinkovitu interakciju među nama. Samo redovnim ponavljanjem takvih interakcija sa strancima moguće je izgraditi tkivo društva izdržljivo na promjene koje donose savremena dešavanja. U tom smislu, društveno povjerenje možemo definisati kao „uvjerenje da nam drugi neće svjesno i promišljeno nanijeti štetu, ako to mogu izbjeći, te da će voditi računa o našim interesima, kada je to moguće” (Delhey i Newton, 2005: 311). Putnam koristi pojam ‘društveni kapital’ da bi opisao ovu vrstu društvene kohezije, definišući veze među pojedincima kao „društvene veze i norme reciprociteta i pouzdanost koji iz njih proizilaze“ (Putnam, 2000: 19). On potom društveni kapital povezuje sa ‘građanskom vrlinom’, odnosno spremnošću na djelovanje u službi javnog dobra. Što je veće prisustvo društvenog kapitala veće su i društvena kohezija i građansko učešće te djelotvornije demokratske prakse. Pomanjkanje društvenog kapitala može dovesti do povlačenja iz javnog angažmana i zatvaranja u homogene i porodične mreže (UNDP, 2009: 25–26). Prema tome, ne treba potcjenjivati ulogu društvenih interakcija i povjerenja za društvo. Problematika društvenog kapitala uglavnom razmatrana sa sociološkog i psihološkog stanovišta te na mezo i mikro nivoima, odnosno nivou zajednice i nivou pojedinca, ova studija će tom fenomenu prije svega pristupiti sa aspekta političkih nauka, s naglaskom na makro nivo (vlasti i društvo).

Posmatran iz te perspektive, društveni kapital je moguće dalje podijeliti prema prirodi odnosa koje sadrži, pa tako možemo govoriti o povezujućem, premošćujućem i spajajućem društvenom kapitalu. Povezujući društveni kapital karakterišu horizontalni odnosi i veze među ljudima nastaju na osnovu sličnosti (Field, 2003). U svojoj osnovnoj formi, zasniva se na srodstvu i rodbinskim vezama. U kontekstu Bosne i Hercegovine, moguće je razlikovati dvije relevantne vrste povezujućih mreža familijarne mreže i mreže zasnovane na zajedničkom etničkom identitetu (UNDP, 2009: 27). Premošćujući društveni kapital također je zasnovan na horizontalnim odnosima, ali ovdje se povezuju međusobno različiti ljudi iz različitih okruženja (Field, 2003).

Ova vrsta društvenog kapitala se najvećim dijelom tiče interakcija među poznanicima, prijateljima i radnih odnosa uopšte. I na kraju, spajajući društveni kapital je zasnovan na vertikalnim odnosima među ljudima različite finansijske moći, uticaja i ovlaštenja. Svaki od tri tipa društvenog kapitala mogu imati pozitivne i negativne rezultate, ali premošćujući društveni kapital najviše pogoduje društvenoj koheziji i demokratskom angažovanju.

Pored toga, spajajuće mreže već su izjednačavane sa specifičnim (partikulariziranim), a premošćujuće mreže sa generalizovanim povjerenjem (Šalaj, 2009).

Također je moguće razlikovati uključujući i isključujući društveni kapital zavisno od mjere u kojoj je određena mreža u društvu otvorena, odnosno zatvorena za nove članove. Uključujući društveni kapital podrazumijeva manje ograničenja i prijem novih članova nije samo dozvoljen već se i ohrabruje.

Ovo vodi povećanju raznolikosti u smislu, primjera radi, etničke, rodne ili dobne pripadnosti, odnosno stepena stručne spreme. S druge strane, isključujući društveni kapital uobičajeno se povezuje sa zatvorenim mrežama kojima je moguće pristupiti zasnovano na obilježjima kao što su rodbinske veze, bogatstvo, vjeroispovijest, rasa, i je, dakle, ograničavajući po svojoj prirodi i čak može spriječiti određene pojedince i grupe da se pridruže mreži (Pickering 2007: 112).

Iako je riječ o dvije različite klasifikacije, povezujuće mreže su u pravilu više isključujuće, dok su premošćujuće mreže češće uključujuće (UNDP 2009: 28). U isto vrijeme, predrasude i sumnjičavost prema drugima, ali i prema društvenim i političkim institucijama, u kombinaciji sa percipiranom i stvarnom diskriminacijom mogu dovesti do urušavanja povjerenja i smanjenja društvenog kapitala, uzrokujući izolaciju pojedinaca od društva. Osobe koje se ne uključuju u mreže, naročito mreže uključujućeg tipa, ne doprinose razvoju društva i demokratije. Ovo predstavlja poseban razlog za zabrinutost u odnosu na mlade kako se odmiču od porodičnog okruženja i kroz svoje svakodnevne interakcije sve češće susreću sa različitostima. Mladi ljudi moraju naučiti da vjeruju onima koji su drugačiji od njih kroz stalne interakcije s takvim osobama. Nekoliko studija su se bavile pitanjem povjerenja u Bosni i Hercegovini, ali samo ranija Studija o mladima u Bosni i Hercegovini (Žiga i dr., 2015), odnosno članak Jelene Brkić-Šmigoc, ga izučava sa stanovišta mladih. Od studija koje se odnose na stanovništvo u širem smislu, izdvajaju se Veze među nama (UNDP, 2009) i Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini (Šalaj, 2009). Pored toga, 2001. godine, u Bosni i Hercegovini je provedena i anketa o sistemu vrijednosti World Values Survey Wave , koja je uključivala brojna pitanja o vrijednostima, povjerenju i religioznosti (WVS, 2014). Ranija istraživanja su ukazala na postojanje izuzetno niskog nivoa društvenog povjerenja u Bosne i Hercegovine u odnosu na druge zemlje u regiji, kao i na dominantno prisustvo porodičnih veza. „BiH je društvo koje karakterizira povezujući društveni kapital i snažne veze s porodicom, te u manjem stepenu, sa prijateljima i komšijama. Premošćujući i spajajući društveni kapital su daleko slabiji” (UNDP, 2009: 45).

Izražene su predrasude i diskriminacija, naročito u odnosu na manjinske grupe poput Roma (Šalaj, 2009). U isto vrijeme, ni jedan oblik povezujuće mreže i povjerenja ne obuhvata sve članove vlastite etničke grupe i oni se uglavnom odnose isključivo na uski krug pojedinaca, odnosno na članove

najbliže porodice (UNDP, 2009). Posmatrajući nalaze ankete World Values Survey (2001) iz generacije u generaciju, da se konstatovati da se nije mnogo toga promijenilo kada je riječ o opštem nivou povjerenja.

Ljudska povezanost (umreženost) i stvaranje odnosa, sagledana bilo sa sociološkog (npr. Bourdieu, Coleman), politološkog (npr. Putnam) ili psihološkog (npr. Allport) aspekta, ogroman su potencijal kako za pojedinca tako i za cijelu zajednicu. Naime, teza da su (kvalitetni) međuljudski odnosi jedna od ključnih pretpostavki uspješnog funkcioniranja kako pojedinca, tako i cijele zajednice, već je općeprihvaćeni truizam. Koncept socijalnog kapitala, shvaćen kao “ukupnost aktualnih i potencijalnih resursa koje pojedinac može mobilizirati na temelju svog članstva u određenim organizacijama ili na temelju društvenih veza u koje je uključen” (Bourdieu, 1986: 248, prema Šalaj, 2009: 11) počiva na truizmu važnosti kvalitetnih međuljudskih odnosa. Povjerenje, udruživanje i umrežavanje, tj. međusobno povjerenje, općeprihvaćene norme kooperativnosti i povezanosti članova zajednice, dimenzije su preko kojih empirijski pojašnjavamo društveni kapital i kao takve one su generator privrednog razvoja i političke stabilnosti (Rimac i Štulhofer, 2004). Iako namjera ovoga rada nije bila da se predstavlja teorija socijalnog kapitala, ipak čini se važnim spomenuti kako socijalna povezanost ima veliki značaj, kako sa aspekta pojedinca, tako i sa aspekta zajednice. Sa aspekta pojedinca, umreženost osigurava osnovu za ostvarenje pojedinačnih ciljeva, a sa aspekta zajednice društvenu koheziju koja unapređuje društvene, ekonomske i političke interakcije (Field, 2003, prema UNDP, 2009). No, naše svakodnevno djelovanje na polju socijalnog uvezivanja “opterećeno” je cijelim spletom vlastitih vjerovanja i uvjerenja, opažanja okoline u kojoj živimo, kao i nas samih. Te socijalne spoznaje, koje se mogu javiti u obliku vrijednosnih sustava, percipiranja drugih kao izvora povjerenja i podrške (socijalno povjerenje), kroz percepciju spremnosti za ulazak u kontakt s drugima (socijalna distanca), kao i percepciju ugroženosti vlastitog identiteta zbog nekog od aspekata njegovog funkcioniranja (“osjećaj” diskriminacije), doprinose našim interakcijama sa drugima i često su presudne u cjelokupnom socijalnom ponašanju individue. Kako Havelka (2008: 5) navodi, socijalne spoznaje preduslov su:

- (a) valjanog, pouzdanog i preciznog razumijevanja svega onoga što se u tom domenu javlja i zbiva i
- (b) konstruktivnog i efikasnog ponašanja.

Istraživanjem vrijednosnog sustava mladih, kao i stupnja povjerenja, socijalne distance, osjećaja diskriminiranosti i spremnosti na dobrovoljni rad, željelo se doznati više o stanju i kvaliteti kako interpersonalnih, tako i međugrupnih odnosa unutar bosanskohercegovačke zajednice. Vrijednosti su temeljne i posljedica i uzrocima kako privrednog, tako i političkog razvoja jedne zajednice (Rimac i Štulhofer, 2004).

Kao okvir, kognitivna matrica, unutar koje pojedinac egzistira i preko koje mu socijalna okolina biva smisljena, vrijednosti neminovno doprinose stvaranju odnosa i povjerenja među ljudima. Kada bi se željelo vrlo robusno pojasniti što su to vrijednosti, onda bi se moglo samo reći da su vrijednosti vodeća načela u životu pojedinca (Schwartz, 1996; Knafo i Schwartz, 2001). Vrijednosti se koriste kao kriteriji za odabir i opravdanje vlastitog ponašanja, ali i kao kriteriji za evaluaciju ljudi i događaja. Iako su nastale kao rezultat socijalizacije pojedinca, što znači da su uvijek pod utjecajem individualnoga iskustva, društvenih i kulturnih čimbenika, vrijednosti nadilaze specifične situacije i na individualnoj razini bitno utječu na stavove i ponašanja (Eysenck, 1954; Rokeach, 1973; Schwartz, 1992 i 1996; Rohan, 2000; Rohan i Zanna, 2001, prema Franc i sur., 2002).

3.7 Demokratija i politika

Odnos mladih prema politici i demokratiji zahtijeva posebnu pažnju, budući da se radi o specifičnoj društvenoj grupi sa svojstvenim i izraženim političkim potrebama. Politike obrazovanja, odgoja, poduzetništva i zapošljavanja posebno utječu na mlade, te se postavlja pitanje njihovog utjecaja na kreiranje ovih politika. Uz to, integracija mladih građana u politički život predstavlja oslonac razvoja demokratije i garant je demokratske budućnosti države. Ovaj dio studije istražiti će aktualne stavove i interese mladih spram politike i demokratije, posebice oblik i obim političke participacije i očekivanja za privredni razvoj. Demokratija nije postojana niti nepromjenjiva kategorija društvenopolitičkog života. Ona se iznova stvara kroz stavove, iskustva i djelovanje svake generacije koja se mora boriti za očuvanje i unapređenje njezinih vrijednosti. Današnji mladi u Bosne i Hercegovine su odrasli u isključivo demokratskom društvu. Oni nemaju iskustvo sa autokratskim režimom socijalističke Jugoslavije koji je oblikovao političke stavove starijih generacija, pa tako i stavove većine izabranih političkih predstavnika. Među ispitanicima koji su rođeni između 1987. i 1999. godine, i najstariji imali su tek četiri godine kada se prethodni režim urušio. Jedino političko iskustvo današnjih mladih u Bosne i Hercegovine je demokratsko. Istovremeno, ovo iskustvo obilježeno je demokratskom tranzicijom i nedovršenom konsolidacijom demokracije unutar koje se mogu razlikovati četiri uzajamno komplementarne razine:

- (1) ustavna konsolidacija,
- (2) reprezentativna konsolidacija,
- (3) konsolidacija ponašanja političkih aktera i
- 4) konsolidacija građanske kulture i civilnog društva (Merkel, 2007: 416-417).

Oslanjajući se na rad Merkela, uvidom u Bertelsmann Transformation Index, može se pratiti demokratska konsolidacija Bosne i Hercegovine u posljednjih deset godina. Prvenstveno se pokazuju ozbiljne manjkavosti konsolidacije u sve četiri razine, te izostanak bilo kakvog napretka u konsolidaciji demokratije u razdoblju od 2008 do 2014. godine (Bertelsmann Transformation 115 Index, 2014).

Odrastanje i političko sazrijevanje u ovakvoj "defektnoj demokratiji", koja uz to iskazuje ignorantan stav spram potreba mladih, znatno utječe na oblikovanje političkog ponašanja, ali stvara i potrebu za redefiniranjem demokratskog angažmana mladih radi mijenjanja vlastite demokratske zbilje.

Iz ovih razloga je potrebno izučavati stavove mladih spram demokratije, jer od njih zavisi i budućnost demokratskog poretka u Bosne i Hercegovine. Posebno je značajno naglasiti ulogu političke participacije u oblikovanju demokratske svijesti i jačanju demokratskog poretka.

Postoji gotovo univerzalan stav da bez supstancijalne političke participacije građana nije moguće

govoriti o demokratskom režimu (Dahl, 1989; Tilly, 2007; O'Donnell, 2010; Przeworski, 2010; Munck, 2011; Merkel, 2004). Participacija kroz demokratske institucije i prakse je posebno značajna za mlade, kako bi razvili svijest o demokratskim vrijednostima i repertoar političkog djelovanja.

Norris (2004) govori da je proteklih desetljeća došlo do promjene oblika političkog djelovanja mladih, dok je obim političkih aktivnosti ostao isti. Mladi su manje spremni da učestvuju u građanski orijentiranim akcijama demokratskog odlučivanja (izbori, rad kroz političke stranke, članstvo u društvenim organizacijama), već svoju političku participaciju ispoljavaju kroz predmetno orijentiranu akciju usmjerenu ka oblikovanju javnih politika (peticije, protesti, potrošački aktivizam).

Prema tome, nije dovoljno sagledati isključivo izlaznost na izbore i članstvo u političkim strankama, jer to predstavlja tek djelomičnu perspektivu koja potcjenjuje angažman kroz suvremene oblike aktivnosti karakterisane promjenjivim obrisima i neformalnim oblicima članstva (Norris, 2004). Savjet Europe u izvještaju o mladima i demokratiji potvrđuje ove nalaze (2013).

U društvima gdje se osjećaju marginalizirani u političkim procesima, mladi su u različitim europskim državama našli drugačije oblike da se njihov glas čuje, prvenstveno kalkulacija autora prema obrascu iz Merkel, 2004. kroz proteste povodom određenih javnih politika.

Političko djelovanje mladih tako postaje više personalizirano, individualizirano i neformalno, reflektirajući vlastite političke interese (Savjet Europe, 2013).

Istovremeno su mladi u Bosne i Hercegovine danas više nego ikad uključeni u globalne komunikacijske mreže, te bolje informirani o političkim zbivanjima u državi, regionu i svijetu. Oni putem digitalnih tehnologija međusobno mnogo lakše mogu komunicirati i raspravljati, nego što su to mogle prethodne generacije, uključujući i komunikaciju/rasprave o političkim događanjima. S druge strane, iako su dobro informirani, oni pokazuju mnogo manji interes za politiku, za razgovor o politici, te manji obim političkog djelovanja. Mladi ne pokazuju veliki interes za politička događanja, bez obzira na to da li se radi o svjetskoj, balkanskoj, bosanskohercegovačkoj ili EU politici.

Može se zaključiti da kombinacija političkog i društvenog konteksta (tj. demokratske tranzicije, prevlasti političkih elita i slabog socio-ekonomskog razvitka), te specifičnog generacijskog iskustva mladih, rezultira prepoznatljivim obrascima političkog ponašanja. Ovdje je posebice značajna isključenost iz gotovo svih oblika političke participacije i društveno političkih aktivnosti. Ipak, s obzirom na postojanje jasnog stava o problemima sa kojima se javne politike trebaju suočiti, ne može se govoriti o političkoj apatiji mladih. Njihova društveno-politička apstinencija je ponajprije oblik protesta i revolta spram političkog sustava koji ih u svakom trenutku marginalizira. Ipak postoje djelotvorniji oblici neformalnog političkog djelovanja i društvenog protesta od apstinencije, koji uz to potiču nastanak demokratskih vrijednosti među mladima (primjerice protesti i građanski aktivizam).

GLAVA IV

ZAUSTAVLJANJE ODLIVA MLADIH LJUDI IZ BOSNE I HERCEGOVINE U FUNKCIJI JAČANJA SIGURNOSTI DRŽAVE

4.1 Sigurnosna politika u Bosne i Hercegovine

U ovom poglavlju magistarskog rada obratiće se posebna pažnja na sigurnosnu politiku u kontekstu zaustavljanja odliva mladih iz Bosne i Hercegovine. Sigurnost, to jest sigurnosna politika Bosne i Hercegovine, kao specifično područje društvenog djelovanja, zasnovana je na ustavnim i zakonskim odredbama i normama međunarodnog prava, kao i na pravima i obavezama koje proističu iz međunarodnih dokumenata koje je Bosna i Hercegovina prihvatila u ovoj oblasti. To podrazumijeva da pravna uređenost sigurnosnog koncepta mora biti primjerena objektivnim potrebama i postavljenim sigurnosnim ciljevima nesmetanog razvoja demokratskog društva. Ono što mladima najviše nedostaje je upravo ovo - sigurnost , i mada je ona na papiru zagantovana Ustavom.

Zbog nedostatka sigurnosti mladi se odlučuju na takve drastične korake kao što je odlazak sa ovih prostora i to često zauvijek . Jedan od načina da se ovaj trend odlaska iz zemlje zaustavi jesu dodatni programi podrške, koji će većem broju mladih omogućiti da u okviru prakse ili pripravničkog staža steknu prva radna iskustva na bh. tržištu i tako im otvoriti perspektivu za pronalaženje zaposlenja. Pored toga, obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini s jedne strane vrši hiperprodukciju određenih kadrova, dok s druge strane postoji veliki manjak stručnih radnika, te da obrazovanje hitno treba uskladiti sa potrebama realnog sektora, uz preporuku da se to učini po uzoru na njemački dualni obrazovni sistem. Potrebno je i mijenjati mišljenje da samo akademsko školovanje može dovesti do dobrog i sigurnog zaposlenja, te da država Bosne i Hercegovine treba raditi na poboljšanju imidža strukovnih zanimanja za koja već sada nedostaje kadrova i koja često mogu obezbijediti jednaka primanja kao i akademska zanimanja.

Sigurnosna politika Bosne i Hercegovine, kao specifično područje društvenog djelovanja, zasnovana je na ustavnim i zakonskim odredbama i normama međunarodnog prava, kao i na pravima i obavezama koje proističu iz međunarodnih dokumenata koje je Bosna i Hercegovina prihvatila u ovoj oblasti. To podrazumijeva da pravna uređenost sigurnosnog koncepta mora biti primjerena objektivnim potrebama i postavljenim sigurnosnim ciljevima nesmetanog razvoja demokratskog društva. Ono što mladima najviše nedostaje je upravo ovo - sigurnost , i mada je ona na papiru zagantovana Ustavom.

Zbog nedostatka sigurnosti mladi se odlučuju na takve drastične korake kao što je odlazak sa ovih prostora i to često zauvijek . Jedan od načina da se ovaj trend odlaska iz zemlje zaustavi jesu dodatni programi podrške, koji će većem broju mladih omogućiti da u okviru prakse ili pripravničkog staža steknu prva radna iskustva na bh. tržištu i tako im otvoriti perspektivu za pronalaženje zaposlenja. Pored toga, obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini s jedne strane vrši hiperprodukciju određenih kadrova, dok s druge strane postoji veliki manjak stručnih radnika, te da obrazovanje hitno treba uskladiti sa potrebama realnog sektora, uz preporuku da se to učini po uzoru na njemački dualni obrazovni sistem. Potrebno je i mijenjati mišljenje da samo akademsko školovanje može dovesti do dobrog i sigurnog zaposlenja, te da država Bosne i Hercegovine treba raditi na poboljšanju imidža strukovnih zanimanja za koja već sada nedostaje kadrova i koja često mogu obezbijediti jednaka primanja kao i akademska zanimanja.

Ključne pretpostavka zaustavljanja daljeg odliva mladih ljudi je izgradnja efikasnije, prosperektivnije i sigurnije države Bosne i Hercegovine u kojoj će biti ugodnije živjeti i unosnije postizati u kojoj će sve sfera života biti uređenije i kvalitetnije nego što je danas.

Stabilna državna vlast sa kvalitetnim pravosudni sistem i funkcionalnim bankama su temeljna pretpostavka emigracijskog razvoja i infrastruktura kako domaćih tako inostranih. Taj temelj onda stvara pretpostavke za kvalitetno obrazovanje, zdravstvo, kulturu i sport. Mladi tada imaju mnoštvo otvorenih mogućnosti izbora povoljnih šansi u vlastitoj državi-

4.2 Prijedlog strateških smjernica

Usljed emigracija mladih, zemljama u razvoju prijeti „odljev mozgova“ i potencijalni nedostatak kvalificiranog kadra neophodnog za održavanje i rast ekonomije. Istraživanja pokazuju različite motive za odlazak, iz kojih vidimo da ovi fenomeni nisu specifikum Bosne i Hercegovine, već su nezavisni od društvenog konteksta. Hazen i Alberts (2006) su pokazali da je dominantan motiv za emigraciju u razvijene zemlje potraga za kvalitetnijim visokim obrazovanjem i prilikom za naučnoistraživački rad u sofisticiranim laboratorijama.

Autori Cheshire & Magrini (2006) pokazuju da je osnovni motiv bolji standard života, bez elaboracije šta za koga to predstavlja, dok Portes et al. (2002) pokazuju snažan motiv preduzetničkih aktivnosti na stabilnom i većem tržištu.

Brojne su društveno-političke mjere kojima se može utjecati na demotiviranje emigracijskih trendova.

Prije svega, neophodne su mjere na tržištu rada, odnosno uspostavljanje efikasnog i sistema zapošljavanja na fer osnovama, kao i mjere koje se odnose na kvalitet obrazovanja. Nakon ovih primarnih i za mlade specifičnih smjernica, pažnju treba posvetiti ukupnom kvalitetu života mladih, poticanju mladih na aktivizam te konačno kreiranju pozitivnog okruženja za život.

Kako bi se kreirala adekvatna zakonska podloga za neke od navedenih smjernica, potrebno je inicirati donošenje Zakona o društvenom položaju i zapošljavanju mladih te Zakona o fondu za finansiranje poduzetništva mladih.

4.3 Zapošljavanje mladih kao prioritet

BiH ima jednu od najviših stopa nezaposlenosti u Evropi. Stopa nezaposlenosti je u recimo 2019. godini iznosila je 15,7% (13,6% za muškarce i 18,8% za žene). Pri tome, stopa nezaposlenosti bila je najviša među mladim osobama starosti od 15 do 24 godine i iznosila je 33,8% (31,3% za muškarce i 37,9% za žene) (BHAS, 2109).

Ipak, ove podatke moramo uzeti s rezervom i dodati im neformalnu ekonomiju, koja je posebno interesantna u prekarnim zanimanjima (potplaćeni, privremeni i nesigurni poslovi) kojima su skloni mladi. Aktivnosti koje se trebaju preduzeti u vezi sa zapošljavanjem mladih kreću se od makroekonomske politike pa do poticaja samozapošljavanja. Sistemski se treba potaknuti rast zaposlenosti i otvaranje novih radnih mjesta kroz makroekonomske politike, zapošljivost i druge politike tržišta rada. Programi javnih investicija i zapošljavanja trebali bi promovirati zapošljavanje općenito, a posebno zapošljavanje mladih. Niz je mjera koje različite strukture vlasti u Bosne i Hercegovine mogu poduzeti, a tu su javni programi zapošljavanja, programi garancije za zapošljavanje, radnointenzivni infrastrukturni programi (koji bi se višestruko pozitivno odrazili na sprečavanje emigriranja), subvencije za plaće i osposobljavanje i druge specifične intervencije zapošljavanja mladih.

Veoma je važno istaknuti da takvi programi moraju osigurati jednak tretman mladih radnika i jasno predstaviti kriterije po kojima se programi dodjeljuju ili implementiraju.

Za makroekonomske programe i politike veoma je važno uključiti mlade kod kreiranja novih poziva i programa. Bez stalne komunikacije s mladima kroz nevladin sektor, kreirani programi će biti sami sebi svrha, a ne odgovoriti na specifične potrebe mladih.

S druge strane, da bi se potaklo zapošljavanje, i to na fer osnovama među populacijom mladih, važno je fokusirati pažnju na samozapošljavanje.

U tom smislu, vlada Bosne i Hercegovine može doprinijeti kroz

- (a) promovisanje pojma samozapošljavanja,
- (b) podjelu poticaja za samozapošljavanje,

- (c) omogućavanje lakšeg prekvalificiranja mladih,
- (d) uvođenje preduzetničkih disciplina u sistem školstva te
- (e) obezbjeđivanje prakse i obaveznog rada tokom školovanja.

Samozapošljavanje mladih predstavlja segment u koji mnoge države svijeta, neovisno o stepenu razvoja ili problemima s emigracijom, ulažu posebne napore s ciljem djelovanja na zapošljavanje mladih i smanjenje ukupne nezaposlenosti.

Promocija preduzetništva obuhvata niz aktivnosti u profitnom i neprofitnom sektoru, uključujući razvoj privatnog poslovanja, samozapošljavanje, socijalna preduzeća i sl. Bosna i Hercegovina nema izraženu spremnost na preduzetničke poduhvate, koja prema Globalnom indeksu konkurentnosti za 2019. godinu iznosi 3,5 (na skali od 1 do 7), što je Bosne i Hercegovine svrstalo na 119. mjesto (od 141 ekonomije svijeta) (Schwab, 2019).

U ranije provedenom istraživanju (Arslanagić-Kalajdžić et al., 2019), kao prepreke u preduzetničkim poduhvatima mladi su istakli: poteškoće u pristupu finansijama, izraženu korupciju i slabo ekonomsko okruženje. Po cijeloj Bosne i Hercegovine postoje brojni inkubatori, tehnološki parkovi i biznis-centri, koji bi trebali da stoje na raspolaganju mladima kod razvijanja vlastite poslovne ideje. Regionalne razvojne agencije su dosta aktivne u toj oblasti. Isto tako, općine pružaju podršku razvoju biznisa, posebno ženama i mladim preduzetnicima. Pa ipak, i pored ovih programa, mladi ne dobijaju dovoljnu podršku za pokretanje vlastitog biznisa, a mjere koje se provode često ne ispunjavaju njihove stvarne potrebe. Zapošljavanje mladih podrazumijeva iniciranje adekvatnih zakonskih rješenja koji će pratiti zapošljavanje i preduzetništvo mladih, ali i jačanje četverostrukog helix pristupa. Naime, neophodno je partnerstvo obrazovnih i vladinih institucija s akterima poslovnog okruženja, kao i krajnjim korisnicima, tj. mladima. Svi ovi akteri moraju učestvovati u dizajniranju i realizaciji programa zapošljavanja i samozapošljavanja, a posebno programa poticanja preduzetništva za mlade.

Specifične aktivnosti su:

- Uvođenje preduzetničkih kurikuluma u osnovno i srednje obrazovanje. Programi podrške mladima s izraženim preduzetničkim namjerama (finansijska i savjetodavna).
- Uspostavljanje programa mentoringa i druge podrške mladim preduzetnicima te promovisanje mreža mladih preduzetnika.
- Olakšice za mlade koji pokreću vlastiti biznis.
- Osiguravanje povoljnog okruženja za mala i mikropreduzeća.
- Poboljšanje pristupa finansijama (subvencioniranje, krediti, grantovi i sl.).
- Inicirati donošenje Zakona o društvenom položaju i zapošljavanju mladih i
- Zakona o fondu za finansiranje preduzetništva mladih.

4.4 Kvalitet obrazovanja mladih u bh. društvu

Jedan od negativnih učinaka migracije na razvoj o kojem se često govori u kontekstu istraživanja i razvoja jest odlazak visokokvalificirane radne snage, takozvani odljev mozgova koji predstavlja razvojne izazove zemljama u razvoju, jer to znači gubitak ljudskog kapitala i negativan doprinos na ulaganje u obrazovanje. Postoje ozbiljne razlike između nacionalnih politika mnogih razvijenih zemalja, koje imaju za cilj privlačenje visokokvalificirane radne snage, dok s druge strane postoje politike zemalja u razvoju kojima se sprečava odljev mozgova, barem u osjetljivim sektorima, poput zdravstva ili obrazovanja.

U svrhu zadržavanja naučnog kadra i drugih talenata, neophodna je modernizacija obrazovanja koja će stvarati buduće generacije visokoobrazovanih. Zadržavanje mladih je neophodno kao i analiza determinanti i prijedlog strateških mjera talenata.

Kontekst i uslovi u kojima nauka i tehnologija mogu napredovati zahtijevaju političke odluke, finansiranje, infrastrukturu, tehničku podršku i naučnu zajednicu; one su uglavnom nedostupne u zemljama u razvoju (Dodani & LaPorte, 2005).

Modernizacija obrazovanja ima višestruki pozitivan učinak na pojavu odljeva mozgova s obzirom na to da potencijalno motivira mlade na ostanak u zemlji, stvarajući pritom budući ljudski kapital koji će eventualno nadomjestiti onaj izgubljeni, što može ublažiti negativne posljedice odljeva mozgova te naposljetku može predstavljati privlačni faktor u odnosu na strani ljudski kapital.

S druge strane je sistem, koji čak nije ni prepoznao niti podržao te kvalitetne nastavnike i njihove individualne napore. Dakle, sistem je taj koji se treba promijeniti, a pri tome promovisati zalaganja pojedinaca i predstaviti ih kao uzore, ne samo mladima već i drugim nastavnicima.

Podaci iz prethodnih godina pokazuju da je visokoobrazovanih u Bosne i Hercegovine najmanje u regiji, odnosno 12,7%, dok ih je u Hrvatskoj 16,38%, slično kao i u Srbiji.

Stopa nepismenosti u Bosne i Hercegovine je 2,82%, pa je ona i po tome najlošija u regiji. Srbija ima 1,96% nepismenih, a Hrvatska 0,8% (BHAS). Broj visokoobrazovanih raste po trendu koji je u skladu s natalnom i emigracijskom slikom Bosne i Hercegovine.

4.5 Unapređenje kvaliteta života

Mladi ocjenjuju destinaciju na kojoj žive zahvaljujući kvalitetu života koji oni sa svojim potrebama tu mogu postići. Stoga se potrebe koje mladi navode i odnose na svakodnevni život, a znatno će utjecati na ukupan kvalitet i zadovoljstvo životom mladih.

Potrebe mladih se odnose na slobode koje diktira moderni život, na mogućnost putovanja, na bolji javni prevoz, na bogatija kulturna dešavanja, na jednake prilike za sve mlade, vrednovanje kvaliteta i truda i drugo. Unapređenje kvaliteta života i svakodnevnice je tretirano i u Strategiji prema mladima gdje su korektno navedene neke od odrednica koje bi znatno unaprijedile život mladih, od obaveznog zdravstvenog osiguranja za sve mlade, preko pomoći u rješavanju stambenog pitanja, pa do aktivnijeg učešća mladih u kulturnom, umjetničkom i sportskom životu.

Mladi su ocijenili visokim ocjenama elemente koji utječu na njihovo zadovoljstvo svakodnevnicom, poput visokih ocjena za nivo zagađenja i kvalitet javnog prevoza. Oni će izabrati život na drugoj destinaciji ukoliko će im to omogućiti da nisu izloženi stalnom zagađenju tri mjeseca godišnje.

(Arslanagić-Kalajdžić et al., 2019)

Još jedna interesantna stavka koja se nalazi visoko na ljestvici nezadovoljstva jeste mentalitet populacije; mladi žele progresivne poruke i ideje i žele da budu u toku s načinom razmišljanja svojih vršnjaka u razvijenim društvima.

Mladi su i u ovoj studiji iznijeli pozitivan stav o npr. izletištim i prirodnim resursima kojima raspolaže Bosne i Hercegovine, što govori o značaju koji oni pridaju upravo ovim aspektima svakodnevnog života i o značaju korištenja slobodnog vremena za njih.

Aktivnosti koje bi trebalo inicirati u smislu unapređenja kvaliteta života za mlade podrazumijevaju sljedeće:

- Programi za rješavanje stambenog pitanja
- Aktivno uključivanje mladih u kreiranje kulturnih i sportskih sadržaja
- Bolje iskorištavanje prirodnih bogatstava te poticanje na sportsko- rekreativne aktivnosti
- Rješavanje pitanja saobraćaja, poticanje npr. korištenja bicikla za vožnju po gradu, subvencije za kupovinu bicikla, kreiranje biciklističkih staza i slično
- Obogaćivanje festivalske, koncertne, zabavne ponude različitih žanrova
- Poticanje i omogućavanje jednostavnijih i pristupačnijih putovanja za mlade
- Kreiranje atmosfere za slobodno izražavanje mišljenja i fokus svakodnevnice mladih na pitanja koja su njima od interesa.

4.6 Aktivizam mladih

Aktivizam je sve popularniji među mladima u bosansko hercegovaškom društvu.

Osnov aktivizma mladih jeste rad na promjenama u društvenoj i političkoj sferi vođen željom za stvaranjem boljeg okruženja i pravednijeg društva. Nakon uvida u stavove mladih o važnim aspektima društvenog i političkog života u ovom radu, može se zaključiti kako je kolektivni pesimizam među mladima produkt općeg nezadovoljstva institucijama koje snose najveću odgovornost za upravljanje društvom, zatim njihov osjećaj nemogućnosti utjecaja na trenutnu situaciju putem, između ostalog, političke participacije, te negativni pogled na njihovu perspektivnu budućnost u zemlji.

Dodavši tome visoku stopu nezaposlenosti mladih, veliki broj mladih osjeća da im ne preostaje ništa drugo nego napustiti zemlju u kojoj se nisu uspjeli situirati, jer ničim ne mogu doprinijeti pozitivnim promjenama. Treba imati u vidu da se mlade često optužuje za neaktivnost i nezainteresiranost za učešće u javnom i političkom životu, dok istovremeno nedostaje poticaja za njihovo aktivno uključanje u različite sfere života, te je na tome potrebno aktivnije raditi, i to na svim nivoima.

Za zadržavanje mladih u Bosne i Hercegovine ključno je, dakle, pored ostalih ovdje navedenih faktora, poticati njihov aktivizam kroz stvaranje osjećaja mogućnosti pozitivnih promjena i isticati važnost njihovog doprinosa kroz građansku, ekonomsku, društvenu, kulturnu, pa i političku participaciju.

Osjećaju nemoći važno je aktivno suprotstavljati ne samo pozitivne poruke već i konkretne mogućnosti aktivnog uključanja mladih u procese donošenja odluka na svim nivoima.

Veće bi pomake bilo moguće napraviti i kroz transformacijske omladinske lidere i njihovo umrežavanje, kako na višim upravljačkim nivoima, tako i u lokalnim zajednicama.

Bilo bi od izuzetne važnosti da se u Bosne i Hercegovine na svim nivoima, u svim organima donošenja odluka, posebno pri pitanjima koja se tiču direktno mladih, potiče njihova aktivna participacija kroz primjenu kvota.

Ne treba zaboraviti da je formalno, ali i neformalno obrazovanje za aktivno građanstvo, demokratiju i ljudska prava jako važan čimbenik za poticanje aktivizma, te je stoga neophodno jačati i obučavati edukatore i omladinske radnike za prenošenje ovih kompetencija i znanja na mlađe naraštaje.

Kontinuiranim poticanjem kritičkog mišljenja i razvojem informacijske pismenosti, mladima se može se omogućiti lakši pristup informacijama od značaja za njih i njihovo slobodno organizovanje u interesne grupe koje bi aktivnim djelovanjem doprinosile pozitivnoj atmosferi i promjenama u društvu, te to treba imati u vidu pri kreiranju obrazovnih politika i sadržaja.

Kanton Sarajevo recimo bi s obzirom na mnogobrojnu studentsku populaciju iz cijele Bosne i Hercegovine morao osigurati adekvatne prostore ne samo za okupljanje već i za učenje i pisanje, jer

studenti upravo njihov manjak ističu kao veliki problem.

Osiguranje adekvatne infrastrukturne podrške studentskoj populaciji u Kantonu Sarajevo kroz ulaganje u Univerzitet i poboljšanje studentskog standarda, te osiguranje preduslova za njihovo aktivno učešće u različitim društvenim sferama, može ublažiti trend emigracije mladih ljudi, a moguće je ovaj trend i obrnuti privlačenjem studentske populacije iz drugih dijelova zemlje, pa i inostranstva.

Da sumiramo, pri donošenju budućih strategija u vezi s mladima važno je:

- Obezbijediti infrastrukturnu podršku studentskoj populaciji za učenje, pisanje i rad – Poticati i razvijati programe volontiranja na nivou lokalnih zajednica – Uključiti mlade, omladinske organizacije i osobe koje rade s mladima u formuliranje strategija i politika koje se na njih odnose, kroz sistem kvota za mlade.
- U formalno i neformalno obrazovanje uključiti tematske jedinice koje se odnose na zakonsku regulativu vezanu za mlade ljude i njihova prava te mogućnosti aktivnog doprinosa unutar lokalnih zajednica, kroz volonterski rad i druge angažmane.
- Kroz formalno i neformalno obrazovanje poticati aktivno građanstvo, kritičko mišljenje i informacijsku pismenost..
- Obezbijediti prostore u kojima mladi ljudi mogu redovno da se sastaju, razmjenjuju ideje i bave se kreativnim, humanitarnim i drugim aktivnostima od značaja za njih te njihovo redovno finansiranje.

4.7 Dijaspورا Bosne i Hercegovine- sigurnosne dileme

Već je ranije, u okviru poglavlja II, bilo više riječi o migracijama u i izvan BiH i formiranju bosanskohercegovačke dijaspore, pri čemu je konstatirano da, prema podacima Ministarstva Bosne i Hercegovine za ljudska prava i izbjeglice, postoji više od milion raseljenih Bosanaca i Hercegovaca, koji se nalaze u zemljama u neposrednom okruženja i razvijenim zemljama Zapada. Ovi podaci Ministarstva su vezani, u najvećoj mjeri, za dijasporu Bosne i Hercegovine koja je nastala nakon zadnje agresije na Bosne i Hercegovine, od 1992. do 1995. godine i ne obuhvataju podatke o najvećoj emigrantskoj zajednici Bosne i Hercegovine koja se nalazi u Turskoj, gdje, prema podacima Centra za strateška istraživanja Turske, u ovoj zemlji živi između pet i šest miliona ljudi porijeklom sa bivšeg jugoslovenskog prostora, od čega je više od četiri miliona Bošnjaka." Iskustvo bivše socijalističke Jugoslavije govori o mogućim, vrlo različitim, uticajima dijaspore na matičnu državu. Gotovo pedeset godina su dijelovi dijaspore bili označavani kao ekstremna, prije svega, četnička i ustaška emigracija." (Cikotć, 2010)

U vizuri zaštitinika ustavnog poretka, ti su elementi tretirani kao neprijatelji naroda i destabilizirajući faktor za politički sistem u državi. Međutim, u procesu disolucije SFR Jugoslavije većina emigrantskih organizacija je nastojala pružiti podršku težnji za osamostaljenje matične države, u čemu je posebno bio zapažen doprinos hrvatske emigracije u procesu osamostaljivanja i odbrane Republike Hrvatske.

Bosanskohercegovačku emigraciju, koja je bila znatno slabije razvijena, činili su predstavnici svih naroda Bosne i Hercegovine. Ona je bila podijeljena i uglavnom organizirana na nacionalnoj osnovi, sa malim brojem multietničkih organizacija, ali je odigrala vrlo značajnu ulogu u afirmiranju istine o agresiji na Republiku Bosne i Hercegovine. Tokom trajanja odbrambenog rata neprekidno je upućivala različite vrste pomoći odbrambenim snagama u domovini, te na druge načine radila u interesu svoje države. (Cikotć, 2010).

U aktuelnom vremenu, a posebno u perspektivi, dijaspora Bosne i Hercegovine može imati višestruko pozitivne efekte na sigurnost Bosne i Hercegovine. U velikoj mjeri se njenim organiziranjem i povezivanjem sa matičnom državom može poboljšati obim i kvalitet ukupne saradnje Bosne i Hercegovine i zemalja u kojima se nalazi njena dijaspora.

U nekoliko zemalja u kojima se nalazi dijaspora Bosne i Hercegovine već su formirani određeni lobiji (uglavnom političkog, ekonomskog ili naučnog karaktera, mada se konstituiraju i lobiji drugačije naravi - kulturne i sl), ali će uloga tih lobija proporcionalno rasti sa njihovim ukрупnjavanjem i jačanjem. Time se može doprinijeti jačanju ekonomije Bosne i Hercegovine i svih drugih sistema i funkcija države Bosne i Hercegovine koji su zavisni od ekonomije, što se prvenstveno odnosi na sigurnost i odbranu. (Cikotć, 2010).

-Bosna i Hercegovina treba nastaviti sa jačanjem aktivnosti kojima će se spriječiti dalji odliv mladih ljudi,

-Treba raditi na stvaranju motiva za povratak mladih koji se žele vratiti i

-Značajno unaprijediti komunikaciju sa bh dijasporom u svijetu, koja je sve uticanija - politički ekonomski, finansijski, zdravstveno, kulturološki, sportski...u zemljama svog sadašnjeg prijema.

Oko 60 % mladih ljudi su nezaposleni, a jedan od pet njih na posao čeka duže od pet godina, a čak polovina njih duže od dvije godine.

S obzirom na nezaposlenost i neadekvatnost obrazovnog sistema, te deprimirajuću političku situaciju u zemlji i utisak mladih da ovdje nemaju perspektive, kao i druge faktore, njihov masovni egzodus u inostranstvo se nastavio, uzrokujući smanjenje potencijalnog nataliteta društva, što se može pokazati

pogubnim za budući razvoj. Alarmantni pad nataliteta i plodnosti te masovni odlazak mladih osoba iz zemlje čine da njeno društvo rapidno stari.

Situacija se nije poboljšala ni u odnosu na kvalitet života mladih u Bosni i Hercegovini, što je, pored već spomenute nezaposlenosti, vidljivo i iz načina kako provode svoje slobodno vrijeme, njihovog nezadovoljstva obrazovnim sistemom, nedostatka povjerenja, opšte frustriranosti i sl.

Uprkos tome, procenat mladih ljudi koji se aktivno uključuju u politiku, nevladin sektor ili se čak iz hobija uključuju u neke aktivnosti još uvijek je zanemariv, što doprinosi njihovom lošem položaju u društvu.

Nedostatak njihovog interesovanja za javni angažman, ali i osnovnog znanja o politici, značaju javnog mnijenja, i sl. bi nas trebali zabrinjavati.

Da bi se zaustavili masovni odliv mladih iz zemlje i negativni demografski trendovi, za budućnost društva je izuzetno bitno da obezbijedi poželjno okruženje za život njegovog stanovništva, a naročito mladih ljudi, na području cijele zemlje. S obzirom na sve pobrojano, uzimamo si na slobodu da iznesemo nekoliko preporuka za izmjene javnih politika u cilju unaprjeđenja položaja mladih u bh. društvu:

- Uspostaviti i finansirati centre za mlade, usmjerene na interakciju među mladima i kreativno razmišljanje. Programe koji će biti realizovani u tim centrima trebaju dizajnirati i provoditi sami mladi. Na ovaj način će se stvoriti uslovi za uspostavljanje vertikalnih odnosa i razvijanje socijalnog kapitala u funkciji razvoja.

- Provesti reforme nastavnih planova i programa kako bi naglasak bio na razvijanju vještina. Pored redovnog obrazovanja, ponuditi i besplatne vannastavne aktivnosti također usmjerene na sticanje vještina. Na taj način mladima će biti omogućeno da svoje sposobnosti i vještine razvijaju u skladu sa potrebama tržišta rada, kao i da imaju veća samostalnost u traženju posla. Ovakva politika će indirektno doprinjeti i povećanju društvenog kapitala. Ne smije se, međutim, zanemariti i ključni značaj znanja, uključujući humanističke nauke, umjetnost i kritičko razmišljanje, kako kod izrade novih nastavnih planova i programa, tako i kao opštih društvenih vrijednosti.

- Pridavati znatno veći značaj građanskom odgoju u školama, naročito kvalitetu obrazovanja. Potrebno je u nastavne planove i programe uvrstiti mnogo više praktičnih vježbi, simulacija, izleta i diskutovanja.

- Imajući u vidu činjenicu da mladi u Bosni i Hercegovini gledaju na porodicu kao na primarnu jedinicu društva od vitalnog značaja i kao na jedan od najznačajnijih izvora zadovoljstva u životu, potrebno je, u ovim fragmentiranim i turbulentnim vremenima postmodernističkih procesa, osnažiti bosanskohercegovačku porodicu kako bi služila prenošenju vrijednosti s generacije na generaciju.

- Mladi ljudi više nego ikada izražavaju želju za trajnim napuštanjem zemlje kako bi riješili pitanje

nezaposlenosti i unaprijedili standard svog života, pa je, prema tome, neophodno stvoriti pozitivno društveno okruženje sa mnogo prilika za zapošljavanje i dobrim kvalitetom življenja kakvo će odgovarati potrebama mladih osoba.

- Pored uspostavljanja tržišta rada koje je u stanju prihvatiti konkurentne mlade ljude, neophodno je stvoriti i stimulatивно okruženje u kom će oni moći realizovati svoj puni potencijal. U isto vrijeme, tržište rada mora biti humanije uz veće poštovanje ljudskog dostojanstva, kako bi mladi spoznali vrijednost rada kao sredstva koje omogućava pristojan život.
- Da bi se promijenio prevladajući diskurs o 'neophodnosti' odlaska mladih, moraju se promovisati pozitivne društvene promjene i način razmišljanja prebaciti sa onog koji podrazumijeva potrebu za odlaskom na onaj koji podstiče ostanak.
- Potrebe tržišta rada moraju se integrisati u obrazovne politike (uvesti dualni sistem obrazovanja), naročito one koje se odnose na srednje obrazovanje.
- Zavodi i biroji za zapošljavanje se moraju bolje povezati sa tržištem rada.
- Neophodno je afirmisati postojeću dijasporu jer, pored ekonomskih ulaganja u domovinu, oni kroz prijenos znanja i iskustava mogu pomoći i društveni napredak.
- Političke institucije i akteri, naročito oni na lokalnom nivou, moraju činiti znatno veće napore kako bi povećali interesovanje i angažovanost mladih. Ovo se posebno odnosi na opštine (te eventualno kantone u FBiH), gdje angažman mladih već u kratko vrijeme može donijeti pozitivne pomake. Nosioci vlasti na ovom nivou moraju početi djelovati izvan striktno stranačkih okvira da bi mlade uključili u diskusiju o oblikovanju njihovih zajednica.²¹

4.8 Razvoj nauke, kulture i sporta

Razvoj nauke, kulture i sporta može poslužiti kao sfera u okviru koji je moguće razvijati više oblika i formi međusobne saradnje i progressa, lišenog političkih okvira koji, u aktuelnim uslovima, tendiraju da reguliraju sve bitne oblasti ljudskog djelovanja i stvaranja unutar Bosne i Hercegovine. Stanje u nauci, kulturi i sportu Bosne i Hercegovine se karakterizira naglašenim uticajem nacionalnih politika u Bosni i Hercegovini, fragmentiranošću i nacionalnom i regionalnom zatvorenošću, premda nisu beznačajne promjene koje su se nakon prekida rata 1995. godine do sada dogodile u smislu objedinjavanja institucija iz ove oblasti na državnoj razini. Budući da su nauka, kultura i sport oblici ljudske duhovne i fizičke nadgradnje koji po svom karakteru prevazilaze bilo kakve nacionalne granice, sve vrste

---

²¹ <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/15288.pdf> (pristupljeno 4.12.2022.)

neposrednije saradnje i postizanja većih i značajnijih rezultata, koji će biti posljedica djelovanja i rada oslobođenog od političkih i nacionalnih kriterija, stvarat će pretpostavke daljeg razvoja i napretka, i to ne samo u tim oblastima već i u mnogim drugim komplementarnim sferama gdje se takvim oblicima saradnje može postizati progres općeg karaktera. (Cikotć, 2010)

I nauka, i kultura i sport, uz postojanje potrebne političke volje, mogu doprinostiti razvijanju atmosfere saradnje i međusobnog povezivanja, ne samo između različitih etničkih grupa unutar Bosne i Hercegovine već i unaprjeđivati i međuregionalnu saradnju, jačati institucionalne i interagencijske veze i saradnju i kreirati opću pozitivniju klimu umnogim sferama djelovanja i rada u Bosni i Hercegovini, znatno izvan svojih okvira. Kroz kolektivne uspjehe koji se, na ovaj način mogu postizati na domaćoj ili međunarodnoj sceni, vršit će se i lična promocija svih onih koji participiraju u ovakvim projektima ili timovima, što treba služiti kao njihova temeljna motivacija za postizanje vrhunskih rezultata.

Iskustvo Bosne i Hercegovine nakon zadnjeg rata, od 1995. godine do sada više je nego ilustrativno. Ratom porušena zemlja, bez elementarne državne organizacije, političkog sistema i državnih funkcija, sa potpuno porušenom infrastrukturom i ekonomijom, nije obećavala nikakvu vrstu značajne međunarodne promocije, izuzev što postojale za izvoz određenih vrsta sirovina i poluproizvoda, ko tradicionalno bogata.

Međutim, dogodilo se da je ostvarena međunarodna projekcija kulturnih vrijednosti BiH na način koji se, realno, nije uopće mogao očekivati. Tako su film, muzika, književnost, slikarstvo i drugi oblici stvaralaštva i duhovne nadogradnje doživjeli promociju evropskog i svjetskog nivoa. Nije nimalo čudno da svi ovi uspjesi, po svom karakteru, odražavaju tradicionalnu suštinu društvenog bića Bosne i Hercegovine ne samo da u sebi uključuju sav kolorit bosanskohercegovačkih etniciteta, već i renomirane umjetničke veličine iz susjednih i drugih zemalja regiona.

Na taj način, Bosne i Hercegovine se nametnula kao lider u sferi duhovnih i kulturnih vrijednosti, što je sa stanovišta postojanja pretpostavki koje se za takvu vrstu aktivnosti podrazumijevaju, bilo potpuno neočekivano. (Cikotć, 2010)

4.9 Uspostavljanje bolje saradnje sa dijasporom

Dijaspora Bosne i Hercegovine može imati značajnu ulogu u jačanju sigurnosnih perspektiva Bosne i Hercegovine. Međutim, da bi se to dogodilo, potrebno je da sadašnja međusobna nerazumijevanja, kao i romantičarska očekivanja, koja su također ponekad prisutna, budu zamijenjena stabilnijim i racionalnijim odnosom, koji će se odvijati u interesu i države Bosne i Hercegovine i njene dijaspore. Sadašnje nezadovoljstvo države niskim stepenom investiranja od strane dijaspore, kao i nezadovoljstvo dijaspore neadekvatno niskim nivoom državnih funkcija koju dobijaju u vidu podrške od Bosne i Hercegovine, treba biti stavljeno u kontekst realnosti da dijaspora Bosne i Hercegovine još uvijek nije ekonomski dovoljno jaka da može participirati sa značajnim investicijama u razvoju Bosne i Hercegovine, a dijaspora, s druge strane, treba biti svjesna činjenice da Bosne i Hercegovine još uvijek nije izgrađena u svim potrebnim kapacitetima države i da, za sada, od nje ne može dobiti sve potrebne funkcije koje moderna država treba posjedovati. (Cikotć, 2010)

Međutim, ukoliko se buduća saradnja bude temeljila na realnije uređenom odnosu i postupnom razvoju i države i njene dijaspore, vremenom će pozitivne posljedice takve saradnje proizvoditi pozitivne rezultate i u Bosni i Hercegovini, i u okviru njene dijaspore širom svijeta. Dijaspora je u mogućnosti raditi na najneposrednijim oblicima razmjene - kulturne, ekonomske, naučne, obrazovne i sl. između matične države i zemlje prijema, na bazi dobrog poznavanja stanja i mogućnosti sa jedne i sa druge strane ove komunikacije. Dobro organizirana dijaspora može značajno unapređivati oblike političke saradnje između zemalja prijema i matične države. Na temelju bogatog internacionalnog iskustva može pomoći i u savladavanju određenih konkretnih koraka, predviđenih na putu pridruživanja Bosne i Hercegovine međunarodnim organizacijama. Dijaspora može, pomoći u rekonstrukciji međunaconalnih odnosa. (Cikotć, 2010)

Naime, izvan Bosne i Hercegovine, u većini država u kojima se nalaze njeni građani, svi oni imaju manje ili više izgrađen bosanskohercegovački identitet, bez obzira na etničko i vjersko porijeklo. Iako je tokom trajanja zadnjeg rata u Bosni i Hercegovini bila vrlo naglašena pojava da se bosanskohercegovački Srbi povezuju sa udruženjima porijeklom iz Srbije, a bosanskohercegovački Hrvati sa klubovima diaspore porijeklom iz Hrvatske, posljednje godine svjedoče o sve češćem organiziranju i jačanju udruženja bosanskohercegovačke dijaspore koja su sastavljena od predstavnika svih naroda i građana Bosne i Hercegovine. Upravo na prostoru Švedske, Australije, Kanade ili Amerike, bosanskohercegovačkom Srbinu postaje jasno da mu je, u smislu identiteta, običaja, jezika i kulture, bliži Bošnjak ili Hrvat iz Bosne i Hercegovine nego Srbin iz Srbije, što je primjenjivo i na ostale narode iz Bosne i Hercegovine. (Cikotć, 2010)

4.10 Kreiranje pozitivnog narativa u javnom prostoru

Stalna politička i ekonomska nestabilnost i neizvjesnost te slab ekonomski razvoj uveliko povećavaju intencije za napuštanje Bosne i Hercegovine. To sve dodatno naglašava i višestruko uvećava negativna populistička retorika u javnom prostoru, koja dovodi do toga da je percepcija aktuelnog stanja još gora od stvarne slike. U Bosne i Hercegovine su politička situacija i stvaranje atmosfere straha i besperspektivnosti velika prepreka za mlade da se odluče na ostanak, ali i povratak nakon što iskuse život u razvijenim zemljama, s boljim imidžom uslova za život. (Norris 2004).

To je pokazalo i naše kvalitativno istraživanje, u kojem su pojedinci iznosili mišljenje da se u drugim zemljama fokusiraju na pozitivne teme i bave sobom, dok se sa svakom izloženosti medijima iz Bosne i Hercegovine ponovno govori o sukobu, o problemu, pa čak i o ratu. Jasno se uočava potreba mladih da slušaju pozitivne priče. Žele da oni ispričaju svoje pozitivne priče i smatraju da bi tako oni mogli doprinijeti da motivišu svoje vršnjake da ostanu / vrata se i više angažuju u ovom osjetljivom trenutku za bh. društvo. Umjesto toga, kažu da ih dočekuju neprofesionalni političari i još neprofesionalniji mediji, koji ih opterećavaju problemima i negativnom retorikom, koju po svaku cijenu žele da izbjegnu. To je generacija koja želi da se bavi sobom, da se posveti svom napretku, da doprinese u svojim najpotentnijim godinama u svakom smislu, a umjesto poticanja da to naprave, oni su izloženi samo beznadu koje dolazi iz javnog diskursa. (Norris 2004)

Stavovi koji se iznose u javnom prostoru mogu predstavljati snažne prepreke mladima da se vrata u Bosne i Hercegovine, ili za talente da odluče ostati tu. Promjena narativa, uz korištenje ispravnih, provjerenih podataka, smanjit će želju mladih za odlaskom. Aktivnosti koje se mogu poduzeti jesu:

- Kreiranje pozitivnih priča i pozitivnih primjera.
- Kreiranje javne kompanje s temom #neželimotići i #ovdjeelimdaživim i sve prisutnost ovakvog narativa
- Suzdržavanje od kreiranje atmosfere straha i spinovanja problema /korupcije,afre,prevara, siromatva itd).
- Edukacija svih ministara u Vladi i iz oblasti efektivne komunikacijei kreranja pozitivnog miljenja.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Nezadovoljstvo mlade populacije kao i ostalih u Bosni i Hercegovini očituje se zbog ogromnog broja tema, a od kojih su, u ovom radu navedene samo neke, kao referentne.

Promatrajući cjelokupnu sliku društva, te činjenicu da u modernom svijetu (razvijenijim državama) obrazovanje, iskustvo, spremnost za napredak i poboljšanje cjelokupnog društvenog/ekonomskog standarda, čine osnovu razvoja i temelje za bolju budućnost države i njenih građana, nužno je razmotriti analize navedene u ovom radu.

Stoga je, u današnjim izazovima, izuzetno bitno naglasak postaviti na minimalno dvije skupine, od kojih su jedna mladi (bilo visokoobrazovani ili oni sa srednjom stručnom spremom), te druga visokoobrazovani ostali građani. Spajanjem ove dvije skupine, u zajedništvu, predstavljaju se mogućnosti efektivnog rada ali i nužnog znanja za obavljanje istog.

Uzimajući u obzir navedeno, nužno je da država preuzme dio odgovornosti za svoje građane u koje je uložila putem njihovog obrazovanja, kroz studiranje ili srednješkolno obrazovanje te podstakne tu istu populaciju da svoje kreativno razmišljanje usmjere u one projekte koji mogu stvarati bolje prilike kako za njih same, tako i za okolinu. Naravno, da bi se to uspjelo potrebno je niz reformi koje će olakšati mladima da osnivaju svoje vlastite obrte, firme ili vidove organizacija u kojima mogu prezentirati svoje znanje, ideje i proizvode. Također, imajući u vidu da uz cjelokupno znanje i teorijsko razmatranje, napredak je isključivo moguć uz primjenu praktičnih znanja te različitih vidova praksi. Stoga je izuzetno bitno kroz programe podrške koji mogu biti u okviru prakse, pripravničkog staža, različitih upoznavanja između univerziteta i sl. stvoriti organiziran sistem koji će mladima dati do znanja da njihovi talenti nisu podcijenjeni te da njihov doprinos vlastitom društvu može biti od izuzetnog značaja.

Naravno, ti sistemi, osim poboljšane organizacije, bi trebali i provoditi smislenu strategiju obrazovnih smjerova, da ne dolazi do hiperprodukcije određenih usmjeravanje koji ne mogu odgovoriti na postojeće zahtjeve potrebne za privredu. Primjer toga je trenutna neusklađenost realnog sektora s obrazovnim sistemom pri čemu mladi vrlo često iz nemogućnosti da s osnovnim smjerovima obrazovanja pronađu posao, odlaze na prekvalifikacije koje imaju posebne programe i u određenoj mjeri ne uspiju usvojiti potrebne vještine za nove smjerove. Time se postiže, da iznova realni sektor provodi obuku navedenih te cjelokupni proces razvoja se odgađa ili, čak zbog nemogućnosti usvajanja potrebnih vještina, napušta.

Postoji cjelokupni niz država koje su stvorile efikasne sisteme za ovaj tip problematike (primjer dualnog obrazovnog sistema u njemačkoj), te se za isti mogu iskoristiti neka od rješenja koja su u tim državama implementirana.

Bitno je također naglasiti izraženu stigmatizaciju i predrasude prema strukovnim zanimanjima koje su posljedica pada razvoja industrije u Bosni i Hercegovini, pri čime su strukovne škole u određenim mjerama izgubile na kvaliteti, ali i posljedica bivšeg sistema, koji kao posledicu imaju da se mlade stimulira da unatoč organiziranosti, želji, ili talentu za neke od poslova koji ne iziskuju akademsko zvanje, upisuju neke od smjerova za koje čak i ne smatraju da bi se željeli baviti samo iz razloga da bi „im u životu bilo lakše“.

Mlade generacije su najveća dragocjenost svakog društva. Primjereno tome, spram njih se odnose sve ljudske zajednice, koje drže do sebe i vlastitog prosperitetnog razvoja. Svjesno se u njih ulaže, odnosno u njihovo obrazovanje i kontinuirano stručno usavršavanje, zaposlenje, rješavanje egzistencijalno važnih pitanja, kao što su stan i sl., kako bi ih se, kroz obezbjeđivanje poželjnog ambijenta za život, zadržalo u vlastitoj zemlji i demotiviralo za eventualni odlazak iz nje. Nasuprot tome, u društvima koji nemaju jasnu i spremnu strategiju koja bi odogovorila ovim izazovima (a u koja, bi se moglo uvrstiti i bosanskohercegovačko), mladi su prepušteni sami sebi, potisnuti na marginu, njihovo se mišljenje zanemaruje te ih se vrlo lako predaje drugima, pri čemu znajući da taj postupak predstavlja nenadoknativ gubitak za te zajednice.

Primjera radi navedenog, samo u poratnom periodu iz Bosne i Hercegovine je u druge zemlje otišlo preko 100.000 mladih, uključujući i one visokoobrazovane, specijaliste iz različitih oblasti, magistre i doktore nauka. Uzimajući u obzir malobrojnost cjelokupnog bosanskohercegovačkog društva, ovaj tip gubitaka predstavlja sve pokazatelje za nužnost reformi, te se stvara jasna slika u kojoj su kreativni potencijali vlastitih ljudi u funkciji razvoja drugih država, dok njihova domovina, uzimajući u obzir sve relevantne pokazatelje se smješta u dno ne samo evropskih okvira nego i šire.

Nažalost, masovni odlazak mladih iz Bosne i Hercegovine je u u konstantnom porastu. Iako je ovaj trend primijetan i sveprisutan u svakodnevnom životu, za bolje i dublje razumijevanje razloga odlaska mladih ljudi iz BiH, i u svrhu pripreme ove analize, anketirano je 140 mladih osoba, starosne dobi od 18 do 35 godina koji razmišljaju o napuštanju BiH. Također, organizirane su fokus grupe sa 10-ak osoba koje su u proteklom periodu napustile BiH ili se spremaju otići. Iako se iz njihovih odgovora može primijetiti duboko nezadovoljstvo sa društveno-političkom situacijom u kojoj se BiH danas nalazi, kao najčešći razlog odlaska iz zemlje se u svim ovim slučajevima navodi nejednakost, nezaposlenost, odnosno potraga za boljim poslom ili poslom u struci, kao i nedostatak zdravstvenih, socijalnih, društvenih reformi. Primjer navedenom je pad ili odbijenica na nekom konkursu samo iz razloga što je netko drugi došao na to radno mjesto nepotizmom ili radnjama koje nisu pravične, pri čemu se gubi sigurnost da se u vlastitoj državi može uspjeti zahvaljujući svom radu, trudu i ličnom razvoju.

To dovodi do posljedice da oštećeni jednostavno ne žele da žive u tom sistemu, jer su svjesni da, također, ukoliko pokušaju ispraviti tu nepravdu, koristi neće imati nikakve.

Imajući na umu podatke navedene u ovom radu, te samo neke od mnogobrojnih statističkih podataka koji se odnose na razloge odlazka mladih iz Bosne i Hercegovine, da bi se taj trend usporio nužno je povezati minimalno tri faktora koji predstavljaju neku vrstu osnove razloga i posljedica odlaska mladih. Prvi se odnosi na pozitivni razvoj privatnog sektora, povećanja plata kod mladih, smanjenja fiskalnih nameta, te otvaranje države prema vanjskom svijetu. Drugim riječima, poželjno je usklađivanje ekonomskih ciljeva i zadataka razvijenih država kao što su (Kina, Irska, Poljska, Izrael), pa čak i od zemalje regiona (primjer, Albanija i Kosovo) koje su ostvarile ogromne beneficije reformama, stručnim kadrovima, prihvaćanju stranih investicija, pojmova i načina rada (kao što je pojam freelancera koji su raspostranjeni po cijelom svijetu). Drugi faktor, odnosi se na državne strukture za koje, u ogromnoj mjeri se smatra da su spore, neefikasne, bez jasnih projekata i vidika te koje vrlo često ne funkcioniraju jedinstveno ili u istim smjerovima. Jedna od posljedica ovog faktora je stvaranje ogromne birokratije kako za samog građanina, tako i za privatni sektor koji bi trebao predstavljati generator ekonomskog razvoja s ciljem da mladi pronađu svoje profesionalno zanimanje (ali ne isključujući i društveni razvoj kao dva balansa u životu kojeg nude neke od stranih država). Ovime se vrlo često postiže da strani investitori odlaze u zemlje koje im nude bolje prilike za svoj novac te time zaobilaze ulaganje u Bosnu i Hercegovinu. Uz sve navedeno nužno je uzeti u razmatranje situacije, kao trenutne, pri kojima se umanjuju proizvodni kapaciteti države, njen razvoj ali i dolazi do narušavanja same sigurnosti države, naročito u pojmovima osiguranja mladih generacija koje predstavljaju budućnost države, ugleda među stranim ulagačima koji ostavlja dugotrajne pretpostavke da država nema kapaciteta da se bori s osnovnim stvarima (kao što su rješavanje pitanja sistemskog kriminala, iskorjenjivanja korupcije, itd.). Treći faktor koji se veže u slučaju Bosne i Hercegovine je da postoji i primjetno djelovanje antidržavne politike unutar i oko BiH. One u najvećoj mjeri otežavaju funkcionisanje državnih sistema, sigurnosti, demokratije, vladavine prava, ekonomije, obrazovanja, zdravstva, kulture, sporta, itd. odnosno društvene zajednice u cjelosti i svakog građanina pojedinačno.

Rad je, dakle, potvrdio utemeljenost Generalne hipoteze ovog rada da je zastavljanje trenda odlaska mladih i obrazovanih ljudi iz Bosne i Hercegovine moguće očekivati samo u slučaju da državne strukture, pa i društvena zajednica, ovom važnom pitanju posvete znatno više pažnje i ulože značajan trud u zaustavljanju ovog trenda.

POPIS LITERATURE

1. Alić, A., (2012). *Struktura i dinamika obiteljske kulture*. Sarajevo: Dobra knjiga
2. Alić, A., Cerić, H., Habibović, S., (2015). *The Connections of Empathy and Life Styles among Bosnian Students*. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*,
3. Carling, J. (2014). *The role of aspirations in migration*. *Determinants of International Migration*, International Migration Institute, University of Oxford, Oxford.
4. Čičić, M., Efendić, A., Emirhafizović, M., Husić-Mehmedović, M., Trifković, M., & Turulja, L. (2019). *Studija o emigracijama Bosna i Hercegovina*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
5. Dodani, S., & LaPorte, R. E. (2005). *Brain drain from developing countries: how can brain drain be converted into wisdom gain?*. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 98(11),
6. 'Donnell, G. (2010): *Democracy, Agency, and the State: Theory with Comparative Intent*. Oxford University Press, Oxford.
7. Đuras, M. (2018). „Proces odljeva mozгова i kako ga zaustaviti“, Sveučilište u Zagrebu,
8. Halimić, Š., Koštrebić, K. & Neimarlija, N., (2013): *Na putu ka politici prema mladima FBiH. Analiza stanja i potreba mladih u FBiH*, Institut za razvoj mladih KULT, Sarajevo.
9. Halimić, Š. (2016). *Analiza rezultata istraživanja potreba i problema mladih Kantona Sarajevo*. Sarajevo: Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo.
10. Hassner, P., 'Georg W.F. Hegel' u Strauss, Leo i Cropsey, Joseph (2006) *Savremena politička filozofija*, Zagreb: Golden marketing
11. Havelka, N. (2008): *Socijalna percepcija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
12. Hrnjić Kuduzović, Z., (2016) *Informisanje internetske generacije*, Tešanj
13. Ilišin, Vlasta, Bouillet, Dejana, Gvozdanić, Anja, Potočnik, Dunja (2013). „Mladi u vremenu krize“ Institut za društvena istraživanja u Zagrebu Friedrich Ebert Stiftung, Zagreb, Zagreb,
14. Ilišin, V., Radin, F., (2007), *Mladi: problem ili resurs*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu,
15. Jakovljević, D. (2002.): *Osnovni oblici nezaposlenosti, Psihološki aspekti nezaposlenosti: Zbornik radova XII. ljetne psihologijske škole*, Silb
16. Lavrić, M., Tomanović, S., & Jusić, M. (2019). *Youth Study South-East Europe 2018/2019*. Sarajevo: Friedrich Ebert Foundation
17. Norris, P. (2004): *Young People & Political Activism: From the Politics of Loyalties to the Politics of Choice?* Strasbourg: Council of Europe

18. McNair, B., (2003) Uvod u političku komunikaciju, Fakultet političkih znanosti Sveučilište u Zagrebu, Zagreb
19. Polić, M., (1993) K filozofiji odgoja, Institut za pedagojska istraživanja i Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
20. Selmo Cikotć, Sigurnosne pretpostavke Bosne i Hercegovine, Vijeće kongresa Bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 2010. strana 162
21. Schwab K., (2012.): The Global Competitiveness Report 2012.-2013., World Economic Forum Ženeva,
22. Smith, D. P., Rérat, P., & Sage, J. (2014). Youth migration and spaces of education. *Children's Geographies*, 12(1),
23. Street, J., (2003) Masovni mediji, politika i demokracija, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb,
24. Šverko, I. (2004.) Studentske namjere odlaska u inozemstvo, Društveno istraživanje Zagreb,
25. Šverko, Iva (2004). "Studentske namjere odlaska u inozemstvo: veličina potencijalnog „odljeva mozga“,"
26. Tilly, C. (2007): Democracy, Cambridge University Press, Cambridge.
27. Turčilo, L., Osmić, A., Kapidžić, D., Šadić, S., Žiga, J., & Dudić, A. (2019). Youth study. Bosnia and Herzegovina. 2018/2019. Berlin: Friedrich Ebert Stiftung
28. USAID. (2018). The National Survey of Citizens' Perceptions in Bosnia and Herzegovina (NSCP- Bosne i Hercegovine).
29. Velagić, K. (2011): Mladi Bosne i Hercegovine i sistem vrijednosti, Planjax, Tešanj
30. Zakon o mladima Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj: 36/10).
31. Žiga, J., Dozić, A. (2013): Sociologija,
32. Žiga, J., Turčilo, L., Osmić, A., Bašić, S., Džananović Miraščija, N., Kapidžić D. & Brkić Šmigoc, J. (2015): Studija o mladima u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung

INTERNET IZVORI:

1. <https://www.6yka.com/novosti/quotodliv-mozgova-novi-trend-u-bih>
2. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/11436.pdf>
3. <https://www.6yka.com/novosti/quotodliv-mozgova-novi-trend-u-bih>
4. <https://analiziraj.ba/odliv-mozgova-bosna-i-hercegovina-radi-njemacka-se-gradi/>
5. <http://mjesecc.ffzg.hr/nezaposlenost/2.1.html>
6. <https://publications.anubih.ba/bitstream/handle/123456789/713/Pretpostavke%20i%20pravci%20o%20napredjenja%20kvalitete%20zivota....pdf?sequence=1&isAllowed=y>
7. http://travelsdocbox.com/Eastern_Europe/99409545-Studija-o-mladima-u-bosni-i-hercegovini.html
8. <https://www.hocu.ba/index.php/hocu.info/nezaposlenost-mladih-u-bih/>
9. https://childhub.org/sites/default/files/news/attachments/studija_o_mladima_bih.pdf

SKRAČENICE:

IT- Information Technology- Informacijska tehnologija

UNISA- United Nations Information Service- Ujedinjeni narodi informacijski servis

UPI- United Press International- Ujedinjeni Press International

GDP- Gross Domestic Product- Bruto domaći proizvod.

UNDP- United Nations Development Programme- Program Ujedinjenih naroda za razvoj

UNIVERZITET U SARAJEVU – FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

IZJAVA o autentičnosti radova

Obrazac AR

Stranica 0 od 85

Naziv odsjeka i/ili katedre: Sigurnosne i mirovne studije

Predmet: _____

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA

Ime i prezime: Nejra Duka

Naslov rada: Zaustavljanje odliva mladih ljudi iz Bosne i Hercegovine u funkciji jačanja sigurnosti države

Vrsta rada: Završni magistarski rad

Broj stranica: 85

Potvrđujem:

- da sam pročitao/la dokumente koji se odnose na plagijarizam, kako je to definirano Statutom Univerziteta u Sarajevu, Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu i pravilima studiranja koja se odnose na I i II ciklus studija, integrirani studijski program I i II ciklusa i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, kao i uputama o plagijarizmu navedenim na web stranici Univerziteta u Sarajevu;
- da sam svjestan/na univerzitetskih disciplinskih pravila koja se tiču plagijarizma;
- da je rad koji predajem potpuno moj, samostalni rad, osim u dijelovima gdje je to naznačeno;
- da rad nije predat, u cjelini ili djelimično, za stjecanje zvanja na Univerzitetu u Sarajevu ili nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi;
- da sam jasno naznačio/la prisustvo citiranog ili parafraziranog materijala i da sam se referirao/la na sve izvore;
- da sam dosljedno naveo/la korištene i citirane izvore ili bibliografiju po nekom od preporučenih stilova citiranja, sa navođenjem potpune reference koja obuhvata potpuni bibliografski opis korištenog i citiranog izvora;
- da sam odgovarajuće naznačio/la svaku pomoć koju sam dobio/la pored pomoći mentora/ice i akademskih tutora/ica.

Mjesto, datum
Sarajevo; _____

Potpis
_____